SLOVENSKÁ REČ

časopis Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied pre výskum slovenského jazyka

HLAVNÝ REDAKTOR
Štefan Peciar
VÝKONNÝ REDAKTOR
Ladislav Dvonč
REDAKČNÁ RADA
Ferdinand Buffa, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Mária Ivanová-Šalingová, Eugen Jóna, Ján Kačala, Jozef Mistrík, Jozef Mlacek, Pavel Ondrus, Štefan Peciar, Jozef Ružička
REDAKCIA
Bratislava, Nálepkova 26

OBSAH

F. Kočiš, Väzba dvojitej podraďovacej spojky . 65
J. Oravec, Vyjadrovanie podmienky predložkovými pádmi 73
V. Uhlár, Pôvod chotárneho názvu *Geradza* . 80

DISKUSIE

M. Urbančok, Citoslovcia, alebo častice? . . 85
P. Ondrus, Archaizmy a historizmy v súčasnej spisovnej slovenčine 92
J. Jacko, O dvojtvaroch v gen. pl. niektorých mužských miestnych názvov 95
L. Dvonč, Zo skloňovania niektorých typov českých miestnych názvov 98

SPRÁVY A POSUDKY

Zasadanie Medzinárodnej komisie pre výskum gramatickej stavby slovanských jazykov. M. Marsinová 104
J. Štolc, Reč Slovákov v Juhoslávii. K. Palkovič 107
Martin Hattala — významný jazykovedec. M. Ivanová-Šalingová 112
Desať zväzkov jazykovedných štúdií L. Dvonč 114
J. Findra, Rozbor štýlu prózy. Prostriedky a postupy Jašíkovho individuálneho štýlu J. Mlacek 119
A. Popovič, Štrukturalizmus v slovenskej vede (1931—1949). Dejiny — texty — bibliografia. E. Jóna 122
Jazykovedné príspevky v zborníku o Jozefovi Škultetym. L. Dvonč 123
V. Betáková, Metodika slovenského jazyka v školách II. cyklu. J. Oravec 125

ROZLIČNOSTI

Žiar nad Hronom — Žiar n/Hronom, Žiar n/Hr. L. Dvonč 126
Istanbul — Carihrad — Konštantinopol. M. Marsinová 127

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 37 — 1972
ČÍSLO 2

František Kočiš

VÄZBA DVOJITEJ PODRAĎOVACEJ SPOJKY

V zložených súvetiach, ktoré zaraďujeme do tzv. druhého typu (Kočiš, 1971), sa vedľajšie vety viažu na seba v postupnej alebo prehlbovanej (Miko, 1966) závislosti:

$$H \rightarrow V_1 \rightarrow V_2 \rightarrow \ldots V_n$$

To značí, že hlavnou vetou sa začína závislostný rad, v ktorom predchádzajúca veta je vždy nadradenou vetou v pomere k nasledujúcej vete. Podradené vedľajšie vety tvoria neprerušený závislostný rad, ktorý sa manifestuje podraďovacími spojkami na začiatku každej vedľajšej vety. Napr.:

Valent hral stále, *lebo* ešte nevedel, *že* to jeho gajdy robia. (Horák) — Pohladil sa po lícach, *akoby* skúšal, *či* je dobre oholený. (Červeň) — Potom som napísala do slohu, *že* vtedy bude dobre na svete, *keď* vojenské stroje budú iba na to, *aby* sa v nich hrali deti. (Jarunková) — Urban sa trasie ešte i teraz od ošklivosti, *keď* si pomyslí, *aké* dni a noci bol by odžíval v dome na zelenomiskom námestí, *keby* sa nebol spriečil. (Hečko) — Má pravdu, *že* nemožno pohodlne upadať do behu vecí, do tupej odovzdanosti len preto, *že* Soňa nie je taká, *ako* ju videl, *keď* prišla. (A. Bednár)

Dakedy sa táto pravidelná postupná závislosť konštrukčne narúša. Na prvý pohľad sa toto porušenie javí ako výmena miesta vedľajších viet, ktoré sú v bezprostrednom determinatívnom vzťahu. Výmena miesta napr. v zloženom súvetí s dvoma vedľajšími vetami konkrétne vyzerá tak, že prvá vedľajšia veta podradená hlavnej vete sa dostáva za druhú vedľajšiu vetu. Jej podraďovacia spojka ostáva však na pôvodnom mieste, teda hneď za hlavnou vetou. Tým sa obidve podraďovacie spojky ocitnú bezprostredne vedľa seba:

Žena nariekala, *že ak* upadnú do choroby, ľahko prejde chalúpka. (Tajovský) — Materine slová boli také bezpečné, *že len čo* sa pritislo k nej bližšie, ihneď zaspalo. (Jančová) — Myslela som, že puknem od smiechu, *lebo keď* odchádzali, ujo Andrej do toho vletel. (Jarunková)

Konštrukčná zmena, ktorá sa najvýraznejšie prejavuje dvoma podraďovacími spojkami na jednom mieste, sa v syntaktickej literatúre nevysvetľuje vždy rovnako. Keďže sa tu vzhľadom na základný (invariantný) závislostný postup menia dva skladobné prvky (miesto vedľajších viet a väzba spojok), podaktorí syntaktici túto konštrukčnú zmenu vykladajú ako interponovanie jednej vedľajšej vety do druhej (Pauliny — Ružička — Štolc, 1968), ďalej ako výmenu miesta vedľajších viet (Orlovský, 1959) alebo ako zmenu vetosledu vplyvom väčšej obsahovej dôležitosti jednej z vedľajších viet (Trávníček, 1949, s. 126). Iní svoju pozornosť viac sústreďujú na existenciu a funkciu obidvoch podraďovacích spojok na jednom mieste (o tom pozri ďalej).

Uvedenými konštrukčnými zmenami a ich dôsledkami v zložených súvetiach druhého typu sa dosť nakrátko, ale dosiaľ vari najpodrobnejšie zaoberá F. Trávníček (ibid.). Konštatuje, že vplyvom väčšej obsahovej závažnosti druhej vedľajšej vety sa prvá vedľajšia veta kladie až na koniec súvetia, za druhú vedľajšiu vetu, že „princip souvětné důležitosti vět vítězí zde nad principem jejich vzájemné (mluvnické) závislosti". O podraďovacej spojke, ktorá stojí bezprostredne za hlavnou vetou a vyjadruje podradenosť druhej vedľajšej vety, teda ktorá je odtrhnutá od svojej vedľajšej vety, F. Trávníček hovorí, že je to spojka „různovětná".

Ako „různovětnú" spojku F. Trávníček v dokladoch najčastejšie uvádza spojku *že*, ale hovorí aj o výskyte „různovětného kondicionálu", v ktorom spojka *aby (abych, abys...)* stojí pred spojkou druhej vedľajšej vety: *Psal mi,* abych až *se vrátim, jej navštívil.* (Trávníček, 1949, s. 127). Faktom, že za hlavnou vetou sa dostávajú vedľa seba dve podraďovacie spojky, a najmä vzájomným vzťahom týchto spojok, sa F. Trávníček bližšie nezaoberá.

Táto otázka v zloženom súvetí s postupnou determináciou ostáva však z gramatickej a štylistickej stránky i z hľadiska jazykovednej správnosti dosť nejasná a problematická. Preto sa jazykovedci k otázke dvoch podraďovacích spojok na jednom mieste v súvetí sporadicky vracajú. Pri dnešnom skúmaní tohto syntaktického javu sa ukazujú dva východiskové aspekty.

V menej kultivovaných hovorených prejavoch a najmä v prejavoch detí v predškolskom i školskom veku dosť často počujeme také zoskupenie podraďovacích spojok, ktoré sa nepokladá za spisovné a navyše má charakter primitívneho vyjadrovania. Je to najčastejšie väzba spojky *že* a *aby*. Napr.: *Mama ti odkazuje,* že aby *si prišiel domov.* Nesprávnosť takéhoto zoskupenia dvoch podraďovacích spojok vedie najmä učiteľov slovenčiny na nižších stupňoch škôl k odmietaniu akejkoľvek väzby spojok. Treba povedať, že tento prípad použitia dvoch spojok nemá nič spoločné s väzbou

dvoch spojok v zloženom súvetí, hoci istá vonkajšia zhoda by tu bola. Celkom s istotou môžeme konštatovať, že dve podraďovacie spojky môžu stáť vedľa seba bez porušenia správnosti jazykového prejavu a bez toho, aby sa znížila gramatická a štylistická stránka tohto prejavu. Vychádzajúc z izolovaného porovnávania obidvoch použití podraďovacích spojok, niektorí syntaktici si položili otázku, ktoré podraďovacie spojky môžu vlastne stáť vedľa seba a ktoré nie, ktoré podraďovacie spojky sa znášajú a naopak — ktoré nie sú kompatibilné. V tom zmysle sa napr. hovorilo o dvoch podraďovacích spojkách vedľa seba na konferencii o slovanskej skladbe v Brne (Klemensiewicz, 1962, s. 222 n.).

Nazdávame sa, že zúženie tohto syntaktického javu na otázku kompatibility a inkompatibility podraďovacích spojok v zloženom súvetí a v súvetí vôbec je iba čiastočným riešením. V ä z b a d v o j i t e j p o d r a ď o v a c e j s p o j k y (tak budeme tento syntaktický jav nazývať) závisí od niektorých sémantických a štruktúrnych vlastností zloženého súvetia, ktoré sa tu pokúsime naznačiť.

Treba predovšetkým vychádzať z toho, že väzba dvojitej podraďovacej spojky vzniká anteponovaním vedľajšej vety 2. stupňa (pri počte troch a viac vedľajších viet môže ísť o antepozíciu tretej vedľajšej vety pred druhou alebo štvrtej vedľajšej vety pred treťou atď.). Aby sa nenarušil základný spôsob realizácie syntaktického vzťahu príznačný pre druhý typ zloženého súvetia (postupná závislosť), spojka vedľajšej vety 1. stupňa ostáva na svojom mieste, teda hneď za hlavnou alebo riadiacou vedľajšou vetou. Obidve vedľajšie vety sú významovo navzájom späté tak, že dej druhej vedľajšej vety (ktorej spojka je na prvom mieste) je napr. miestne, časovo alebo okolnostne ináč bližšie určený dejom tej vedľajšej vety, ktorej spojka je na druhom mieste, ale ktorá je v poradí prvá za hlavnou vetou. Väzba s dvojitou podraďovacou spojkou je teda podmienená významovým vzťahom vedľajších viet, logikou ich obsahov; prvá vedľajšia veta rozvíjajúca druhú vedľajšiu vetu má užší obsahový rozsah ako druhá vedľajšia veta.

Tento obsahový pomer vedľajších viet podmieňuje aj celkový charakter väzby dvojitej podraďovacej spojky: spojka na prvom mieste musí mať širšiu, všeobecnejšiu podraďovaciu funkciu, širšiu gramatickú a významovú platnosť, spojka na druhom mieste zas užšiu gramatickú a významovú platnosť. Príklady na väzbu dvojitej podraďovacej spojky uvedené na začiatku ukazujú, že vedľajšie vety s postupnou závislosťou a s antepozíciou vedľajšej vety 2. stupňa najčastejšie uvádza spojka *že* a spojka *lebo (bo, pretože)*. Spojky *že* a *lebo* sa v syntaxi hodnotia ako spojky so všeobecným podraďovacím významom. Platí to najmä o spojke *že* (Ružička,

1958). Okrem spojok *že, lebo* vo väzbe dvojitej podraďovacej spojky často ako prvá figuruje spojka *takže.*

Na mieste prvej spojky vo väzbe dvojitej podraďovacej spojky fungujú teda tri spojky: *lebo, že, takže.* Na druhom mieste figurujú všetky ostatné podraďovacie spojky a spojkové výrazy. Z nich najčastejšie sú spojky uvádzajúce príslovkové vedľajšie vety (časové, miestne, účinkové, spôsobové, podmienkové, prípustkové). Nemožno tu síce hovoriť o nejakom úplnom a priamočiarom uplatnení všetkých ostatných podraďovacích spojok, lebo výber spojky závisí od sémantickej usúvzťažnenosti obidvoch vedľajších viet, ako aj od sémantiky hlavnej vety, ale v podstate možno tento pomer medzi obidvoma spojkami vo väzbe dvojitej spojky predpokladať. Na druhom mieste najčastejšie vystupujú spojky reprezentujúce príslušný významový okruh podraďovacích spojok (napr. z prípustkových spojok sú to spojky *hoci, i keď,* z podmienkových spojka *ak,* z časových spojky *keď, kým, až*).[1]

Takmer nulové zastúpenie v tejto väzbe spojok má spojka *aby.* O tejto spojke sa najčastejšie hovorí ako o inkompatibilnej. Vôbec sa nevyskytuje v prvej pozícii a jej uplatnenie v druhej pozícii je tiež zriedkavé. To preto, že okrem vetosledných a sémantických tendencií, ktoré obmedzujú možnosť anteponovania vedľajšej vety a teda aj možnosť kombinácie spojok, sa uplatňuje aj povaha spojky patriacej k nadradenej vedľajšej vete prvého stupňa, ale nie v tom zmysle, že by sa isté spojky neznášali s inými spojkami. Od vetného celku sa vo väzbe dvojitej spojky neodtrhávajú spojky, ktoré majú užší významový rozsah, ktoré majú špecifikovanú podraďovaciu funkciu alebo ktoré sa syntakticky viažu aj na tvar slovesa v prísudku vedľajšej vety. Spojka *aby* sa neoddeľuje od svojej vedľajšej vety, lebo je súčasťou kondicionálu (rovnako ako spojky *keby, sťaby).* To je dôvod, prečo sa vo väzbe dvojitej spojky v prvej pozícii nevyskytuje spojka *aby,* hoci sa svojou syntaktickou funkciou vyrovná spojke *že* (Morfológia slovenského jazyka, 1966). Ani v druhej pozícii sa spojka *aby* zvyčajne nevyskytuje, a to z tých istých príčin ako spojka *že* (nemožno totiž anteponovať vedľajšiu vetu so širšou významovou platnosťou). Vari iba v jednom prípade môže byť spojka *aby* na druhom mieste, a to vo väzbe so spojkou *lebo;* napr.: *Do diskusie sa neprihlásil,* lebo aby *mohol obhajovať svoje názory, na to sa necítil dosť pripravený.* — Väzbu dvojitej spojky umožnilo presunutie predložkového spojenia *na to* (ktoré má odkazovaciu funkciu) z miesta hneď za spojkou *lebo* na začiatok druhej ved-

[1] V dokladoch sa napr. nenašiel ani jeden príklad na väzbu dvojitej podraďovacej spojky so spojkou *keďže* ani na prvom, ani na druhom mieste. Na príčine je tu vari významový zreteľ (na druhej pozícii sa nevyskytuje príčinná vedľajšia veta) a samotné zloženie spojky *keďže* (prítomnosť zložky *-že*).

ľajšej vety. Tento vetosled pripomína konštrukciu vytýčeného vetného člena. Nepríznakový slovosled by bol takýto: *Do diskusie sa neprihlásil,* lebo na to, aby *mohol obhajovať svoje názory, sa necítil dosť pripravený;* alebo: *Do diskusie sa neprihlásil,* lebo *sa necítil dosť pripravený* na to, aby *mohol obhajovať svoje názory.*

Domnievame sa preto, že pri väzbe dvojitej spojky nie je vhodné a ani potrebné hovoriť o kompatibilite alebo inkompatibilite spojok. Či spojky môžu stáť vedľa seba, to primárne závisí od vzájomnej významovej závislosti a podmienenosti vedľajších viet.

Na začiatku sme uviedli, že väzba dvojitej spojky sa môže vyskytovať vo variante druhého typu zloženého súvetia s dvoma i viac ako dvoma vedľajšími vetami. Na ilustráciu uvedieme najprv zložené súvetia s dvoma vedľajšími vetami a budeme sledovať realizáciu väzby dvojitej spojky:

Hostáčania dudrali, *že ak* sa veci majú tak, bolo by potom hodno čertovskú trojicu troška podržať pod vodou. (Hečko) — Všetci vedia, *že ak* má niekto zasiahnuť, môže to byť len Šimo. (Chrobák) — Otec nám vravieval, *že keď* na nej hrajú, ona si mručí túto pesničku. (Jančová) — Mama sa smeje, *že keby* som tak zbožňovala učebnice ako Haška, bolo by vraj dobre. (Jarunková) — Boli si obaja v tom istí, *že kto* sa pušky zmocní, zabije toho druhého. (Ondrejov) — Po majer sme neprehovorili ani slova, *lebo ak* nás niečo bolelo, vzájomné mlčanie nám bolo najlepšou útechou. (Chudoba) — Tam totiž stále mali vojnu, *lebo ak* neútočil Vrtík, útočila Vrtíčka a naopak. (Urban)

V daktorých prípadoch tejto väzby sa spojka stojaca hneď za hlavnou vetou opakuje ešte raz pri svojej vedľajšej vete. Ide vždy iba o spojku *že:*

Nevedeli, *že keď* má človek od pitia biedu, *že* to ani za biedu nedrží... (Tajovský) — Urban Habdža si myslel, *že keď* vyhral spor s Bolebruchom, *že* už smie sebavedomejšie roztvoriť oči a hrdšie vztýčiť hlavu. (Hečko)

Opakovanie spojky *že* má vplyv na slovosled v druhej vedľajšej vete (Trávníček, 1949, s. 127), najmä na poradie pomocných, gramatických a enklitických slov. Porovnáme si to na zloženom súvetí z Tajovského: *Mysleli si,* že keď *už bude pomáhať,* že *ho za to aspoň prechovajú.*

Po vynechaní spojky *že* v druhej vedľajšej vete sa slovosled mení: *Mysleli si,* že keď *už bude pomáhať, aspoň ho za to prechovajú.*

Z tohto porovnania možno konštatovať, že väzba dvojitej spojky vplýva aj na vnútornú organizáciu zloženého súvetia, najmä na konštrukčnú podobu druhej vedľajšej vety. Treba však zdôrazniť, že opakovať sa môže iba spojka *že* uvádzajúca vedľajšiu predmetovú vetu. Opakovanie spojky *lebo* a *takže* v druhej vedľajšej vete je vôbec nemožné.

Väčšina dokladov ukazuje, že väzba dvojitej spojky sa vyskytuje po slovesách z istého sémantického okruhu. Ide zväčša o slovesá dicendi v naj-

širšom zmysle v prísudku hlavnej vety. Po týchto slovesách vedľajšie vety s väzbou dvojitej spojky najčastejšie uvádza spojka *že*. Ak od tejto spojky oddelíme vedľajšie vety, dostaneme jednoduché podraďovacie súvetie s anteponovanou vedľajšou vetou. Z obsahovej stránky je toto súvetie skoro vždy reprodukciou cudzej mienky (nepriamou rečou) alebo opakovaním inej podobnej výpovede o skutočnosti. Spojka *že* je tu potom iba uvádzacou spojkou po hlavnej vete, lebo po nej nasleduje jednoduché podraďovacie súvetie, ktorého riadiacou (hlavnou) vetou je druhá vedľajšia veta bez podraďovacej spojky (Klemensiewicz, 1962, s. 223 n). Celé zložené súvetie s väzbou dvojitej podraďovacej spojky by sme mohli rozčleniť takto (vyberáme už z citovaných dokladov):

Hostáčania dudrali, že: *ak sa veci majú tak, bolo by potom hodno čertovskú trojicu troška podržať pod vodou.* — Všetci tvrdia, že: *ak má niekto zasiahnuť, môže to byť len Šimo.*

Podobne možno oddeliť vedľajšie vety s väzbou dvojitej spojky po spojke *lebo, takže*. Z obsahovej stránky vedľajšie vety ako celok vyjadrujú potom alebo príčinu, alebo dôsledok deja hlavnej vety:

Po majer sme neprehovorili slova, lebo: *ak nás niečo bolelo, vzájomné mlčanie nám bolo najlepšou útechou.* — Tie kolešne i senné búdky boli roztratené po celej Kýčere, takže: *keby sa susedia boli chceli dohovoriť, museli by na seba poriadne zahúkať.* (Jilemnický)

To, že sa dakedy spojka *že* v druhej vedľajšej vete opakuje, zdôrazňuje fakt, že ide o reprodukciu cudzej mienky, o nepriamu reč. Vynechaním spojky *že* v zloženom súvetí segmentovanom na hlavnú vetu so spojkou *že* (po čiarke) a na komplex vedľajších viet, sa zložené súvetie mení na uvádzaciu vetu a priamu reč: *Všetci tvrdia: „Ak má niekto zasiahnuť, môže to byť len Šimo."*

Okrem pravidelnej realizácie väzby s dvojitou spojkou všimneme si aj daktoré zvláštne prípady jej realizácie. Napr. trochu nezvyčajným postupom sa rozkladá väzba dvojitej spojky v tomto zloženom súvetí:

Cítila, *keby* bola na Štefanovom mieste, *že* by na tie slová nedbala. (Urban)

Tu autor poradie vedľajších viet ponechal také, ako keby po hlavnej vete mala nasledovať dvojitá väzba. Spojku *že* však uplatnil až pri druhej vete. Absencia spojky *že* po hlavnej vete *Cítila* spôsobuje, že stavba súvetia nie je plynulá, medzi hlavnou vetou a prvou vedľajšou vetou cítiť istú gramatickú i významovú pauzu, lebo vedľajšia veta s *keby* nie je v podraďovacom vzťahu s hlavnou vetou; rovnako aj druhá vedľajšia veta

so spojkou *že* nie je podradená prvej vedľajšej vete, hoci sled viet a nakoniec aj pozícia spojky *že* by na to poukazovali. Tomuto zloženému súvetiu chýba teda explicitná syntaktická zviazanosť, preto ho treba hodnotiť ako súvetie s výrazným hovorovým zafarbením.

Povedali sme, že z väzby dvojitej spojky iba spojka *že* sa môže v druhej vedľajšej vete opakovať, pričom si už nezachováva podraďovaciu funkciu, zdôrazňuje viac výpovedný charakter komplexného obsahu vedľajších viet. Tento fakt tiež potvrdzuje univerzálnu podraďovaciu funkciu spojky *že*. Uvedieme ďalší príklad, v ktorom sa táto jej univerzálna podraďovacia funkcia využíva celkom osobitným spôsobom:

Nechce nič iné, len to, *že keď* už zatne klčovnicu pod starý pník, *aby* mal na jeho mieste pník nový, pník v plnej plodivej sile. (Hečko)

Spojka *že* má v tomto súvetí naozaj iba uvádzaciu podraďovaciu funkciu, lebo sa neviaže ani na jednu z vedľajších viet. Na jej mieste by mala byť spojka *aby*, ktorá uvádza druhú vedľajšiu vetu, teda tú, ktorá má vo väzbe dvojitej spojky podraďovaciu spojku vždy na prvom mieste. Aj toto zložené súvetie názorne ukazuje, že vo väzbe dvojitej spojky sa spojka *aby* spravidla obchádza.

Väzba dvojitej spojky je konštrukčne narušená aj v týchto zložených súvetiach:

Ale degradovali ho na obyčajného vojaka, *lebo, keď* mu prišlo ísť do útoku, vzpieral sa a uhýbal. (Ondrejov) — Vinšujeme si, *aby, keď* sa nám bude mať oprasiť, si už bol doma. (Tajovský) — Trochu ich potešuje, že nadlho zrezal a že ho vytresce budúci rok, *lebo, ako* správne dôvodia, vinohrad možno prirovnať k všetkému, len z neho nerobiť dojnú kravu. (Hečko)

Nazdávame sa, že medzi spojky *lebo keď* v prvom uvedenom doklade čiarka nepatrí, je tam zbytočná, lebo ide o bežne používanú väzbu dvojitej spojky *lebo keď*. Čiarku medzi nimi treba pokladať sa pravopisnú chybu. Dvojica spojok *aby, keď* v druhom doklade je ojedinelý príklad na väzbu dvojitej spojky. Autor spojku *aby* osamostatnil, oddelil od spojky *keď* čiarkou, lebo si zaiste uvedomoval ich inkompatibilnosť. Celé zložené súvetie pôsobí dojmom umelého, ťažkopádneho vyjadrovania.

V treťom súvetí veta uvádzaná spojkou *ako* (ako *správne dôvodia*) je parentetickou vetou, a preto je správne oddelená čiarkami. Nejde tu teda ani o väzbu dvojitej podraďovacej spojky *lebo ako*.

Nakoniec pokladáme za vhodné uviesť ešte niekoľko príkladov na väzbu dvojitej podraďovacej spojky v zloženom súvetí druhého typu s troma i viac vedľajšími vetami:

A celou cestou naspäť dievčatko myslelo, *že keby* verilo v povery, istotne by si lekára predstavovalo ako mocného čarodejníka, ktorý vie prečarovať choré oči na zdravé. (Jančová) — Hradný pán len sa tak sčudoval, keď videl, *že kde* predtým hora stála, leží čistina. (Figuli) — Martin Dubovský, jeho žena a ich tri deti žili dobre, aj keď prácu v MZ a život v sídlisku nebolo možné pokladať za ľahké, *lebo kým* neprišla Soňa Malenová do závodu MZ, Dubovský sa čím ďalej tým viac noril do bezočivých nálad. (A. Bednár) — To je dobré na to, aby dokázal, ako sa mu nehodí dobre rozumieť folklóru, *lebo ak* sa dovoláva mienky M. Gorkého, nie je predsa možné, aby z jeho úvah vyčítal to, čo píše o podstate slovesného ľudového umenia. (Melicherčík)

Treba ešte poznamenať, že väzba dvojitej podraďovacej spojky sa môže vyskytovať aj v iných typoch zloženého súvetia, v tých, ktoré obsahujú vedľajšie vety v postupnej závislosti.

Na záver zopakujeme hlavné myšlienky o syntaktickom jave, ktorý sme nazvali väzbou dvojitej podraďovacej spojky. Táto väzba sa vyskytuje v zložených súvetiach s vedľajšími vetami v postupnej závislosti. Vzniká tak, že sa vedľajšia veta druhého stupňa (v zložených súvetiach s viac ako dvoma vedľajšími vetami aj tretieho a ďalšieho stupňa) presúva na miesto vedľajšej vety prvého stupňa, pričom podraďovacia spojka vedľajšej vety prvého stupňa ostáva na svojom pôvodnom mieste (hneď za hlavnou alebo nadradenou vedľajšou vetou). Na prvom mieste vo väzbe dvojitej podraďovacej spojky môže stáť len podraďovacia spojka so všeobecnou alebo veľmi širokou podraďovacou funkciou. Sú to zväčša spojky *lebo, že, takže*. Na druhom mieste figurujú spojky so špecifikovaným podraďovacím významom (zväčša spojky uvádzajúce príslovkové vedľajšie vety). Vo väzbe dvojitej podraďovacej spojky sa spravidla nevyskytuje spojka *aby* pre svoju zviazanosť s kondicionálom slovesa v prísudku a pre svoju všeobecnú podraďovaciu funkciu (podobne ako spojka *že*). Charakter väzby dvojitej podraďovacej spojky je podmienený vzájomným významovým vzťahom vedľajších viet a nie kompatibilitou alebo inkompatibilitou obidvoch spojok.

Bibliografia

KLEMENSIEWICZ, Z.: Skupenie wypowedzeniowe. In: Otázky slovanské syntaxe. Red. J. Bauer. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1962, s. 222—224.

KOČIŠ, F.: Vymedzenie typu zloženého súvetia. Slovenská reč, *36*, 1971, s. 151.

MIKO, F.: K diskusii o zloženom súvetí. Jazykovedný časopis, *17*, 1966, s. 70.

Morfológia slovenského jazyka. 1. vyd. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966, s. 702—703.

ORLOVSKÝ, J.: Slovenská syntax. 1. vyd. Martin, Osveta 1959, s. 110.

PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 425.

RUŽIČKA, J.: Podraďovacia spojka *že*. In: Jazykovedné štúdie. 3. Spisovný jazyk. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1958, s. 321.

TRÁVNÍČEK, F.: Mluvnice spisovné češtiny. 2. Skladba. Praha, Melantrich 1949, s. 126—128.

Ján Oravec

VYJADROVANIE PODMIENKY PREDLOŽKOVÝMI PÁDMI

Podmienkový význam predložiek v slovanskej lingvistickej literatúre teoreticky nie je súborne spracovaný. Poznámky o tomto význame predložiek sú roztratené najmä po štúdiách o podmienkových vetách. Napr. sovietska lingvistika R. P. Rogožniková (1956) v rámci odkazovacích výrazov súvzťažných s ruskými podmienkovými spojkami uvádza i predložkové výrazy *v (tom) slučaje, pri etom uslovii, na tot slučaj,* ktoré obsahujú prvotné predložky *v, pri, na.* Podobne M. Kubík (1967) uvádza súvzťažné spájacie výrazy *v (tom) slučaje — jesli, na (tom) slučaji — jesli, pri uslovii — čto* (op. cit., 165) v ruských podmienkových vetách a odkazovacie výrazy *v tom případě, v takovém případě* (op. cit., 164), ktorými sa odkazuje na podmienkové vety v češtine. Aj v gramatikách sa podmienkový význam predložiek uvádza iba nesústavne. Daktoré z nich spomedzi prvotných predložiek pripisujú podmienkový význam iba predložke *pri* (Havránek — Jedlička, 1960), iné predložkám *pri, za* (Trávníček, 1951), iné zasa trom predložkám *pri, za, bez* (Pauliny — Ružička — Štolc, 1968)[1] alebo štyrom prvotným predložkám *pri, za, bez, s* (Šmilauer, 1947; Kopečný, 1958; Orlovský, 1959).

V slovenskej odbornej literatúre sa okrem citovanej Slovenskej gramatiky a citovanej Slovenskej syntaxe podmienkový význam predložiek spracúva takto: J. Orlovský (1956) v špeciálnej štúdii o slovenských predložkách medzi podmienkové predložky nezaradil ešte všetky predložky, ktoré má neskôr v Slovenskej syntaxi (Orlovský, 1959). Podmienkový význam nespomína napr. pri predložkách *bez, pri, pod, za,* hoci doklady naň uvádza pri iných významoch, porov. predložku *pod* vo vete *Predmety denné* pod jeho perom *dostávali sviežu tvár* (Vlček); alebo genitívnu predložku *za* vo vete *Psi najlepšie idú za šľakom* za rosy (Kukučín). Príslovkové určenia z týchto viet sa dajú zmeniť na podmienkovú vedľajšiu vetu: *Predmety denné, ak prišli pod jeho pero, dostávali sviežu tvár. Psi najlepšie idú za šľakom, keď (ak) je rosa.*

Akademická Morfológia slovenského jazyka (1966) už rozlišuje aj paradigmatický podmienkový význam — ten vidí pri predložkách *pri, pod, za* (op. cit., 626) a podmienkový význam, ktorý vznikol za pomoci kontextu, — ten vidí pri mnohých predložkách, najmä pri predložkách *bez, s* (op. cit.,

[1] V Slovenskej gramatike (Pauliny — Ružička — Štolc, 1968) sa v morfológii predložiek podmienkový význam neuvádza ani pri jednej z predložiek; nachodíme ho iba v syntaxi, v rámci príslovkových určení (op. cit., 389).

634, 653). Všetky tieto predložky uvádza s podmienkovým významom aj knižná monografia Slovenské predložky v praxi (Oravec, 1968) a pridáva k nim ešte lokálové predložky *v, o,* takže celý súbor podmienkových predložiek v nej obsahuje predložky: *pri, v, s, bez, za, o, pod.*

Slovník slovenského jazyka (1959—1968) neuvádza podmienkový význam pri predložkách *bez, pod, v* a v obmedzenom rozsahu ho uvádza pri predložkách *s, za.* Napr. pri predložke *s* (zväzok 4, s. 6) sa spojenia *urobiť niečo s pomocou niekoho, s dovolením* zaraďujú k významu spôsobu, a nie podmienky, hoci sa výrazy s predložkou *s* dajú transformovať na podmienkovú vetu, porov. *urobiť niečo, ak pomôže niekto; ak dovolí niekto.* Podobne pri predložke *za* s akuzatívom, kde je podmienkový význam zaradený ako 5., majú tento význam daktoré doklady zaradené vo 4. alebo v 3. význame. Napr. veta *Za málo peňazí málo muziky* sa dá zmeniť na podmienkové súvetie *Ak je málo peňazí, je málo muziky;* tak isto majú podmienkový význam ostatné výrazy v spojeniach *dať/vymeniť/dostať/získať dačo za dačo.*

Treba priznať, že podmienkový význam sa v rámci ostatných významov vyčleňuje ťažko. Súvisí to s tým, že ani jedna predložka nemá základný význam podmienkový, ako má napr. predložka *pre* príčinný význam. Preto sa podmienkový význam predložkových pádov dá určiť iba transformáciou na podmienkovú vetu. Často sa však stretáme s podmienkou len ako s odtienkom pri inom význame. Býva to pri význame času, sprievodných okolností (ako ich nazýva Trávníček — op. cit., 1298 — a iní po ňom) čiže stavu. A tam už transformácia nie je možná bez ďalších úprav, napr. bez zmeny kladnej vety na zápornú alebo naopak. Tak v kladnej vete *Kosí vo veľkej spare/za veľkej spary* predložkové pády nemožno transformovať na vedľajšiu podmienkovú vetu, ale v zápornej vete *Vo veľkej spare/za veľkej spary nekosí* sa dajú transformovať do podoby *Ak je (veľká) spara, nekosí,* alebo *Keby bola (veľká) spara, nekosí.* S podobnými prípadmi sa stretáme aj pri iných predložkách, keď vyjadrujú podmienkový odtienok len s pomocou kontextu, napr. pri lokálových predložkách *na, o, po, v* (porov. *robiť o hlade/nerobiť o hlade*). No v istých prípadoch pri transformácii treba urobiť ešte ďalšie úpravy, napr. k predložkovému pádu *v maske* z vety *V maske sa ťažko pochoduje* treba vo vedľajšej podmienkovej vete doplniť aj podmet (aspoň všeobecný): *Ak je človek v maske, ťažko sa pochoduje.*

Na vyjadrovanie podmienky — ako sme uviedli — má spisovná slovenčina formálne jasne vyznačené vedľajšie vety. Ustálili sa i špecifické podmienkové spojky: spojka *ak* na vyjadrovanie reálnej podmienky a spojka *keby* na vyjadrovanie ireálnej podmienky. Okrem týchto dvoch základných spojok vyvinuli sa ďalšie spojky, ktoré vyjadrujú podmienkovo-prípust-

kové a i. vzťahy. No aj tak vyjadrovanie podmienky vetným členom nie je zriedkavejšie od iných adverbiálnych určení (napr. cieľa, príčiny) i čo do počtu členov, i čo do frekvencie jednotlivých prostriedkov. Dokazujú to predložkové pády s významom podmienky.

V slovenčine podmienku vyjadruje, alebo aspoň sekundárne naznačuje pätnásť prvotných predložiek, a to lokálové *pri, v, na, o, po,* inštrumentálové *s, pod, pred, medzi* genitívne *za, bez, do,* akuzatívne *za, cez,* datívna *(o)proti,* a desať druhotných predložiek a predložkových výrazov: *v podmienkach, v prípade, v závislosti od, v súvislosti s, pod vplyvom, vplyvom, za predpokladu, za pomoci, s pomocou, za cenu.* Rozdiel medzi prvotnými a druhotnými predložkami by sa dal približne naznačiť tak, že prvotné predložky podmienku (podobne ako aj iné príslovkové významy) vyjadrujú, kým druhotné ju aj lexikálne pomenúvajú (porov. predložky: *v podmienkach, v prípade, v závislosti, za cenu, za pomoci . . .),* preto široký, a tým menej určitý význam prvotných predložiek presne špecifikujú, takže opisovať ich význam netreba.

Inakšie je to s prvotnými predložkami. Pri hociktorej z nich vzniká otázka, akú podmienku vyjadruje, a pri všetkých spolu, prečo ich je toľko. Nie náhodou sme začali výpočet podmienkových predložiek lokálovými a inštrumentálovými predložkami. Týmito statickými predložkami, ktoré neoznačujú smer, ale polohu, sa podmienka vyjadruje najčastejšie. No i medzi nimi je rozdiel: základ tvoria lokálové predložky, lebo vyjadrujú najčistejšiu podmienku. Z iných predložiek sa im podobajú len genitívne predložky *za, bez,* lebo pri nich je význam smerovosti takmer nulový. Nie je náhoda, že lokálové predložky a časť genitívnych predložiek sa v tejto funkcii zhodujú. Vyplýva zo systému predložkových pádov, že obidva uvedené pády vyjadrujú kontakt: genitív vyjadruje v základe smerovanie s kontaktom, lokál kontaktné statické miesto (porov. rozdiel oproti inštrumentálovým predložkám *nad, pod, pred, za*).

Preto niektoré inštrumentálové predložky vôbec nevyjadrujú podmienku *(za, nad),* iné ju iba naznačujú ako slabý odtienok pri inom význame *(pred, medzi* popri význame miesta alebo stavu). Často vyjadruje podmienku predložka *s* pre svoj sociatívny význam, v istom rozsahu synonymný s lokálovou predložkou *pri.*

Obmedzuje sa zväčša na vety s kvalifikujúcou predikáciou alebo kvalifikujúcim vetným základom:

S prázdnym žalúdkom zle sa mu pozeralo do povíchrice. (Urban)

Vo vetách s inou predikáciou vyjadruje výraz s predložkou *s* význam súčasnosti, súbežnosti:

S každým vedrom hnojnice vyteká pol zlatky do blata ulice. (prísl.) — Lenže *s majetkom* ide povinnosť a starosť. (Rázus)

Čistú podmienku — hoci zas nie často — vyjadruje predložka *pod* pre svoj špeciálny lexikálny význam (ako predpona tvorí aj súčasť názvu *podmienka):*

Pôjdem tajnou chodbou *pod jednou podmienkou.* (Barč) — Tam *pod pendrekmi* sa ukáže, kto je z akého dreva. (Urban). — *Pod ich rukami* ide kopačka a každá robota ako po masle. (Tajovský)

Tvrdenie o okrajovosti podmienkového významu inštrumentálových predložiek *medzi, pred* opierame o takéto vety:

Život *medzi tými prísnymi stenami* tikal ako hodiny veže večne natiahnuté. (Urban) — Tu zas mladá [hus] kvíli, ocítiac sa *medzi neznámymi* osirotenou. (Kukučín) — V priaznivých okolnostiach *medzi dobrými ľuďmi* bol by časom prišiel k sebe. (Záborský) — Niekedy ho pochválil *pred celou školou.* (Kukučín) — *Pred ľuďmi* sa nepatrí bozkávať, krstná mati. (Smrčok)

Z uvedených viet vidieť, že s významom podmienky sa vždy mieša v inštrumentáli iný význam: význam miesta, stavu (zmeny stavu), zreteľa.

Podobný stav vykazujú aj akuzatívne, datívne a základné genitívne predložky, t. j. predložky smerových pádov. Aj tie alebo vôbec nevyjadrujú podmienku, alebo keď ju vyjadrujú, tak iba zriedkavo a zmiešanú s inými významami.

Z akuzatívnych predložiek nevyjadrujú podmienku predložky *o, po, na, v, nad, pod, pred, medzi.* Podmienkový odtienok vyjadrujú len predložky *cez, za,* a to:

predložka *cez* popri význame miesta a prostriedku: *Ani na krok! Len* cez moje mŕtve telo! (Kalinčiak);

predložka *za* popri význame príčiny obmedzená na spojenia so slovesami *dať, vziať, dostať, chcieť, mať* (z takýchto použití vznikla druhotná predložka *za cenu,* v ktorej presvitá príčinný význam), napr.: *Nebol by ho dal* za hocijaké drahé hodiny — *každé ráno ho spevom zobúdzal.* (Timrava)

Zo základných genitívnych predložiek *(z, od, do)* nemá podmienkový význam ani jedna.

Z genitívnych predložiek, ktoré nemajú základný význam priestorový, vôbec nevyjadrujú podmienku predložky *u, okrem.* Podmienku, a to ako jeden z hlavných významov, vyjadrujú predložky *za, bez.* Častejší je tento význam pri predložke *za.* Podmienkový význam vznikol pri nej z časového významu súčasnosti. Vyjadruje stav súbežný s dejom príslušnej vety, preto stojí spravidla pred abstraktami, napr. *za živa, za zelena, za spevu, za náreku, za prítomnosti,* napr.:

Za studena i za sparna zmeral Váhu strmé toky z Liptova až do Komárna. (Vajanský) — Upiekli by ho v piecke pri močidle *za živa.* (Rázus)

Predložka *bez* svojím základným významom vyslovuje nedostatok, preto je syntakticky obmedzená spravidla na záporné vety, kde dva zápory nadobúdajú kladný význam, a na rečnícke otázky, ktoré majú len formu kladnú, ale význam záporný. V záporných vetách má predložka *bez* taký význam ako predložka *s* v kladných vetách, porov.:

Trávička zelená zo zeme sa kole, nevydám sa nikdy *bez otcovej vôle.* (Nár. spievanky) — Boli by paloty *bez našej vôle a roboty?* (Smrek) — *Bez svetla, povetria* a v tých vlhkých múroch, *bez slobody,* vädne, schne. (Tajovský)

K datívnym predložkám sa význam podmienky nedostal. Vyplýva to zo systému predložkových pádov. Predložkový datív vyjadruje po prvé oslabené smerovanie, po druhé nevyjadruje kontakt, iba približovanie. Podmienkový odtienok dostala iba predložka *proti* v jedinom spojení ***rozpoznať (spoznať, vidieť, zistiť . . .) niečo proti svetlu:***

Vidieť to? — zľakla sa Magda. Pravdaže, najmä *proti svetlu.* (Lazarová)

Lokálové predložky vyjadrujú podmienku všetky, lenže nie rovnako: predložky *na, o, po* ju vyjadrujú ako odtienok iných významov:
predložky *na, o* ako odtienok významu stavu:

Bála som sa, že *o hlade* nebudete pri vlasoch trpezlivá. (Šoltésová) — Chutnejší chlieb *na slobode* ako koláč v službe. (príslovie)

predložka *po* ako odtienok času a stavu:

po videní splatná zmenka. (Fajnor-Záturecký)

Predložky *v, pri* vyjadrujú podmienku ako jeden zo svojich hlavných (tzv. paradigmatických) významov, jednako sa však odlišujú. Predložka *v* ako základná miestna predložka udržiava i význam podmienky v dotyku s významom miesta „vnútri" a s ním prepleteným významom stavu, času, príčiny, príp. až s funkciou doplnku:

V otcovej blízkosti strácam neistotu. (Alexy) — *V našich pomeroch* je to veľmi možné. (Vajanský) — Ale ťažko, ba nemožno zdržať sa sĺz *v jej položení.* (Tajovský) — Vypomôže *v núdzi.* (Mináč)

Predložka ***pri*** sa ideálne zhoduje s významom podmienky ako vonkajšej okolnosti, lebo i v primárnom miestnom význame vyjadruje statické

miesto „blízko, v blízkosti", preto zasahuje jadro podmienkového vzťahu a nevykazuje obmedzenia ani zo sémantickej, ani zo syntaktickej stránky (t. j. ani zo strany mena, ani zo strany nadradeného slovesa), ani zo štýlovej stránky:

Pri veľmi malej dĺžke vlny sa šíri vlnenie rýchlosťou Rayleighovho zákona povrchového vlnenia. (Gonda) — *Pri skromnosti môžeme* sa tu ešte pobaviť niekoľko čias. (Vajanský)

Keď vezmeme do úvahy všetky uvedené predložky, vidíme, že z mnohých predložiek vyjadrujú podmienku ako jeden zo svojich hlavných (paradigmatických) významov iba lokálové predložky *pri, v,* inštrumentálové predložky *s, pod,* genitívne predložky *za, bez.* Všetky tieto predložky na rozdiel od príčinných a cieľových predložiek sú statické (nesmerové). Pri polovičke z nich *(pri, v, pod)* vznikol podmienkový význam z primárneho významu priestorového, len pri predložkách *s, bez, za* (genitívnej) z iných významov, najmä z časového významu súčasnosti. Že sú predložky *v, pod, s, za, bez* hlavnými podmienkovými predložkami, o tom svedčia i druhotné podmienkové predložky, ktoré z nich vznikli, napr.: *v podmienkach, v prípade, v závislosti od, v súvislosti s, pod vplyvom, za predpokladu, za pomoci, s pomocou, s podmienkou.* Od predložky *pri* sa neutvorila nijaká druhotná predložka, ale to neznačí, že by sa k hlavným podmienkovým predložkám nemohla počítať, naopak, stojí medzi nimi na prvom mieste, lebo vyjadruje podmienku najzreteľnejšie, preto k nej nebolo treba pridávať nijaký pomocný lexikálny prvok na vysvetlenie podmienkového významu ako k ostatným predložkám.

Aj zo syntaktickej stránky sú uvedené predložky v protiklade k predložke *pri* obmedzené, a to dvojako: 1. zo strany mena, 2. zo strany slovesa. Prvé obmedzenie sa prejavuje tak, že isté predložky vyjadrujú podmienku len v spojení s abstraktami (genitívna predložka *za,* lebo ju kodifikácia dlho nepripúšťala, preto sa uchytila len pri abstraktách) alebo s malým vypočítateľným okruhom mien (inštrumentálová predložka *pod*). Druhé obmedzenie spočíva v tom, že isté predložky vyjadrujú podmienku iba po slovesách, ktoré im to umožňujú svojím lexikálnym významom. Ide najmä o slovesá, ktoré značia „výrazne sa javiť dajakým/dajako, stávať sa dajakým/dačím", napr. *byť, (z)ostať dajaký/dajako, vidieť sa, cítiť sa, pripadať si dajaký/dajako, robiť sa/správať sa/prejavovať sa/stavať sa dajaký/dajako, reagovať, meniť sa, spoznávať/vidieť/zistiť dajakým.* Týmito slovesami sú obmedzené predložky *s, v* (lokálová). Ďalším syntaktickým obmedzením zo strany slovesa je zápor slovesa. Zápor sa uplatňuje pri predložke *bez.* Pri kladných slovesách má skôr význam spôsobu, miery a prípustky.

Jedine lokálová predložka *pri* nepodlieha syntaktickým obmedzeniam. Používa sa i pri abstraktách, ale aj pri iných substantívach, aj pri slovesách, ktoré vyjadrujú stav, no aj pri rozmanitých iných slovesách, porov. príklady:

On stratil *pri žene* všetku chlapskú odvahu. (Kukučín) — Nevrátime sa do roboty *pri starej mzde*. (Karvaš)

Keď zhrnieme všetky pozorovania o predložkách, ktoré často vyjadrujú podmienku, zisťujeme, že majú spoločné dve črty: po prvé sú všetky nedynamické, t. j. zväčša lokálové a inštrumentálové, po druhé všetky vyjadrujú kontakt alebo jeho popretie (porov. dvojicu *s — bez*). Na tom už nezáleží, či je to kontakt v priestore *(pri, v, pod)*, alebo v čase (*za* s genitívom), prípadne iný kontakt *(s)*. V systéme slovenských pádov kontakt vyjadrujú dva pády: lokál a genitív, preto aj podmienku vyjadrujú lokálové a genitívne predložky. Z inštrumentálových predložiek iba tie, ktoré vyjadrujú kontakt svojím lexikálnym významom *(s)* alebo s pomocou kontextu (lexikálneho významu nadradeného slovesa, ale ešte viac závislého mena, preto sa inštrumentálová predložka *pod* v podmienkovom význame obmedzuje iba na úzky okruh podstatných mien).

No aj v rámci hlavných podmienkových predložiek existuje hierarchia: daktoré stoja viac v centre, iné zasa pre rozmanité obmedzenia na periférii. Ich systém vyzerá schematicky takto:

Podmienkové predložky	*bez*	*pod*	*pri*	*s*	*v*	*za*
s iným sémantickým odtienkom +, bez iného odtienku —	—	—	—	—	+	+
obmedzené zo strany mena +, bez obmedzenia —	—	+	—	—	—	+
obmedzené zo strany slovesa +, bez obmedzenia —	+	+	—	+	+	—

Bibliografia

HAVRÁNEK, B. — JEDLIČKA, A.: Česká mluvnice. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1960, s 323.

KOPEČNÝ, F.: Základy české skladby. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1958, s. 235.

KUBÍK, M.: Uslovnyje konstrukcii i sistema složnogo predloženija. 1. vyd. Praha, Universita Karlova 1967, s. 90.

Morfológia slovenského jazyka. 1. vyd. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 626. (Autor kapitoly o predložkách J. Oravec.)

ORAVEC, J.: Slovenské predložky v praxi. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 15.
ORLOVSKÝ, J.: Používanie predložiek v spisovnej slovenčine. In: Jazykovedné štúdie. 1. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956, s. 65—106.
ORLOVSKÝ, J.: Slovenská syntax. 1. vyd. Bratislava, Osveta 1959, s. 81.
PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 389.
ROGOŽNIKOVA, R. P.: K voprosu o strukture uslovnogo predloženija. In: Issledovanija po sintaksisu russkogo literaturnogo jazyka, Moskva, Izdateľstvo Akademii nauk SSSR 1956, s. 177—188.
Slovník slovenského jazyka. 1. vyd. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6 zv.
ŠMILAUER, V.: Novočeská skladba, 1. vyd. Praha, Naklad. Ing. Mikuta 1947, s. 322—323.
TRÁVNÍČEK, F.: Mluvnice spisovné češtiny. 2. Praha, Slovanské nakladatelství 1951, s. 1294, 1311.

Vlado Uhlár

PÔVOD CHOTÁRNEHO NÁZVU *Geradza*

Potôčik pretekajúci cez obec Brodzany (2 km na juhovýchod od Partizánskeho, okres Topoľčany) i jeho prameň má názov *Geradza*. Také isté meno má aj niekoľko ostredkov poľa okolo prameňa. Zaujíma nás pôvod tohto pomiestneho názvu.

V kotline Bebravy a hornej Nitry je viacero názvov utvorených starobylým spôsobom privlastňovacou morfémou *-i-* z osobných mien. V Zoborskej listine z r. 1113 sa v susedstve opátovho majetku spomína *Prievidza — Preuïgan — Prévidzan(y)* — (Stanislav, 1957; Vavro, 1963), ktorá sa svojím vznikom spolu so susednými Bojnicami hlási do veľkomoravského obdobia. Jej názov sa odvodzúval od slovesa *previdieť* (miesto, kde možno dobre vidieť a orientovať sa, azda na starej ceste hore Ponitrím do Turca a do Poľska), ale tento výklad patrí do naivnej etymológie. Miestny názov *Prievidza* je privlastňovacie prídavné meno od osobného mena *Previd. Prievidza* je toľko ako *Previdova*, resp. *Prievidova ves (Prievid-ïä)* (Krajčovič, 1964).

V susedstve *Prievidze* je *Sebedražie*, ktoré sa v 13. storočí volalo *Sebedraž* (v zázname z r. 1245 *Scepredras*, r. 1388 *Zebedras*). *Sebedraž* je z osobného mena *Sebedrah* a označuje *Sebedrahovu ves* (Stanislav, 1947). V Čechách je obec s podobným názvom *Sobědraž*.

V kotline Bebravy sú dva názvy tohto typu. Je to názov obce *Timoradza* a *Neporadza* (Krajčovič, op. cit., 37 a 36; Fekete,[1] 1941, s. 195 a 160). *Timo-*

[1] *V Trencsén vármegye* (Fekete, 1941) nájdeme na s. 181 aj názov *Rozvadza:* r. 1212

radza sa síce spomína až v 14. storočí (r. 1335 villa *Tymoraz,* r. 1348 villa *Timoraz, Timoras,* r. 1389 possessio *Thymorad,* r. 1419 poss. *Czimoraz),* pričom pisárovo koncové *z* je namiesto *dz* v živej reči. O starobylosti tohto názvu z jazykového hľadiska ťažko pochybovať. *Timoradza* je podľa pôvodu *Timoradova ves (Timorad-ja* > *Timoradza).* Obdobne je to s *Neporadzou.* V súčasnosti sa podľa dávnych feudálnych vlastníkov rozlišujú dve Neporadze, a to *Rožňova Neporadza* a *Bošianska Neporadza.* Pôvodne to boli až tri majetky ležiace na severozápadnom okraji kotliny rieky Bebravy pod výbežkami Strážovského pohoria, za ktorými je už Trenčín. R. 1321 sa spomína *Pustá Neporadza* (poss. *Puztanapraz*), r. 1356 poss. *Neporaz,* r. 1446 aj *Neporádzka* (villa *Neporaczka*), neskôr *Malá* a *Veľká Neporadza* (r. 1516 *Kysneporaz, Nagneporaz*) alebo aj *Horná* a *Dolná Neporadza* (r. 1503 *Felsöneporacz, Alsoneporacz*). Názov *Neporadz* je z osobného mena *Neporad* a označuje *Neporadovu ves (Neporad-ja).*

Horný koniec doliny, v ktorej leží obec Veľké Uherce, si doteraz zachoval názov *Drahožica.* V tomto názve sa azda skrýva starší názov obce z čias pred zaujatím tohto kraja „Uhorcami" (Uhrami, Maďarmi) (Uhlár, 1970). Obec sa spomína r. 1274, potok *Drahožica* (rivulus *Drahosiche*) r. 1293. Názov je od osobného mena *Drahožit (Drahožit-ja* > *Drahožica),* teda *Drahožitova ves, dolina.* V susedstve Veľkých Uheriec je obec *Radobica,* ktorá sa r. 1352 spomína ako *Radoniche,* azda správnejšie *Radouiche* čiže *Radovica,* teda *Radovítova vec* (prípadne *Radobytova ves*).

V súvislosti s miestnymi názvami hornej Nitry a Bebravy ponúka sa výklad názvu *Geradza* z osobného mena *Gerad;*[2] táto forma je obmenou mena *Gerard* (porov. i priezvisko *Gerát,* známe aj medzi Maďarmi). Podľa toho by *Geradza (Gerad-ja)* označovala *Geradovu dolinu, osadu* ap.

O *Geradzi* v Brodzanoch, pravdaže, nemáme historické doklady, napr. v zápisoch, v starých listinách rodín Brogyányiovcov, Forgáchovcov a Kvassayovcov, ktorí bývali zemskými pánmi v Brodzanoch v stredoveku. Geradza totiž netvorila hranicu, ani nebola predmetom majetkových sporov, a tak sa možno dôvodne nazdávať, že sa o nej spred 19. storočia sotva

---

Razovag, r. 1245 *Razvag,* r. 1439 *Rozwacz.* — *Rozvadza* z pôv. *Rozvad-ja,* dnes *Rozvadze,* leží už pri Váhu pod Trenčínom.

[2] Osobné meno *Gerard* pochodí z mena *Gebhard,* nemecky *Gerhard.* Tu myslíme na benediktínskeho opáta v San Giorgio pri Benátkach, ktorý na zamýšľanej ceste do Svätej zeme prišiel okolo r. 1015 do Uhorska, kde ho kráľ Štefan poveril výchovou svojho syna Imricha. Istý čas pustovníčil v Bukových vrchoch (Bakonybél), potom bol biskupom v Čanáde (okolo r. 1030). Za pohanskej reakcie po smrti kráľa Štefana bol 24. septembra 1046 usmrtený v Budíne na vrchu, ktorý dostal po ňom meno *Gelért (Gelérthegy).* Za svätca ho cirkev vyhlásila r. 1083. Porov. Wimmer (1966).
Osobné meno *Gebhard, Gerhard* sa vyslovovalo aj ako *Gerard, Gerad.* Je aj priezvisko *Gerát* a *Gerhát* (Ludanice). Z neho je aj maďarské *Gelért.*

nájde písomný doklad. Ale aj za týchto okolností načim pôvodu chotárneho názvu *Geradza* venovať pozornosť a s výkladom z osobného mena *Gerad* pokúsiť sa aj o jeho zdôvodnenie. Samo osobné meno *Gerad* je v slovenskom prostredí nezvyčajné. Mohlo byť menom niektorého zemana, majiteľa alebo iného významnejšieho člena vládnúcej vrstvy. Bez historických dokladov sa však púšťame na vratkú plochu hypotéz. Zatiaľ je istý iba samotný názov *Geradza* a azda aj pôvod z osobného mena *Gerad*. Neopovažujem sa vysloviť hypotézu, že azda ide o starší názov obce alebo jej časti.

Sám názov *Geradza* sa hlási do 11. alebo 12. storočia. *Brodzany* sú starobylá obec. Názov na *-any*, ktorý je pôvodom obyvateľské meno, patrí medzi najstaršie typy miestnych názvov, hoci sa takýmto spôsobom tvorili miestne názvy aj v neskoršej dobe. Názov *Brodzany* hovorí o obyvateľoch miesta, kde cesta hore Ponitrím popod podvršia brehu Nitry prekonávala **brod** na rieke Nitre a močariny v jeho okolí. Azda s tým súviseli aj nejaké povinnosti obyvateľstva (prevádzať cez brody), hoci v takomto prípade by sme skôr očakávali názov *Brodník, Brodníky* (zamestnanecké meno obyvateľov). *Brodzany* sú síce listinne doložené až r. 1293 *(Brogen, Borgen),* ale o ich jestvovaní v 11. storočí netreba pochybovať. Historicky je významné, že administratívne nepatrili do Nitrianskej stolice, ale do Tekova, lebo túto časť Ponitria od Brodzian až za Zemianske Kostoľany zaujali podmanitelia tohto kraja (Uhorci — Uhri, Maďari) na svojom postupe proti rieke Žitave od Starého Tekova cez Topoľčianky azda už v 10. storočí, ale naisto v 11. storočí. Blízke Uherce a zas ďalšie Pečeňany a Uhrovec, potom vrch Stráž (v Uherciach i v Radobici), Stráže (nad Račicami a Vestenicami), hora Osečná a polia Stopa v samotných Brodzanoch aj s inými historickými správami svedčia o tom, že v 11. storočí tu bola **krajinská brána** (Chaloupecký, 1923; Györffy, 1966), koniec územia bezprostredne ovládaného mocou uhorského kráľa. Za krajinskou bránou bolo územie za zásekmi (indagines), akési „ničie územie", ktorým tu v Ponitrí išla cesta popod Vyšehrad do Turca a do Poľska. Stráže tu boli o to potrebnejšie, že museli strážiť vchod do vlastnej krajiny, lebo spoza zásekov sa kedykoľvek mohol očakávať nepriateľský prepad.

Inou dôležitou skutočnosťou, zdôrazňujúcou význam tohto kraja, je založenie benediktínskeho opátstva v Klíži[3] (neďaleko Brodzian), čo môže súvisieť s krajinskou bránou práve tak ako s úsilím o upevnenie kráľovskej moci prostredníctvom cirkvi.

Tieto skutočnosti sa zračia aj v miestnych názvoch. R. 1352 pri vyme-

[3] Klížske benediktínske opátstvo vzniklo za kráľa Ladislava (1077—1095), teda pred r. 1100, hoci je to časovo nie dokázané, azda aj v súvislosti s nejakou erémiou zoborských benediktínov.

dzovaní územia-chotára Veľkých Uheriec a Pažite, majetku Mikuláša a Štefana, synov Jakuba z Baračky (teraz Bardoňovo), uvádza sa aj hranica medzi Uhercami a Brodzanmi (Kolačno sa ešte nespomínalo) takto: Zostupuje z vrchu Šípok (vulgariter *Sypkheg* dictum), odtiaľ pokračuje k Bielemu kameňu, potom na vrch Osešnú *(Hosechno),* na Drienovú k medzníku Kamenné vráta *(Keukapu),* odtiaľ k trom medzníkom na vrchu Cerok, kde sa stýka chotár Uheriec, Brodzian a opáta z Klíža. Odtiaľ beží na juh na vrch ľudovo nazývaný *„berch"* (Vrchhora?), odtiaľ po lesnej ceste, ktorou poddaní opátovi vozia drevo, a verejnej ceste (hradskej), ktorá ide do Hrušova (hrad), a po nej pokračuje na *„Remetekuth"* na chotári Klíža a Uheriec a ďalej na *Razdel,* ktorý oddeľuje majetky Uheriec a Hrušova atď. (Nagy, 1887).

Názov *Kökapu* (azda Kamenné vráta, brána), dnes neznámy, je typický pre oblasť zásekov pri krajinských bránach. Názov *Remetekuth* (Remeta? — studňa?) súvisí so slovom *eremita* — pustovník (mních), ktorý možno dať dobre do súvislosti s mníchmi benediktínmi kláštora na Klíži a azda aj s pôsobením mníchov pustovníkov zoborského kláštora zo starších čias.[4]

Vzniká otázka, či starobylý spôsob tvorenia privlastňovacieho názvu *Geradza* možno dávať do súvislosti s menom neznámeho vlastníka a či s menom tak isto neznámeho a nedoloženého pustovníka. Blízkosť Klíža a „pustovníckej studničky" *(Remetekuth)* robí druhú hypotézu prijateľnejšou. V tejto súvislosti azda aj patrocínium Všechsvätých (brodzianskeho kostola) čosi naznačuje.[5] Chotárny názov doliny a prameňa *Geradza* je jazykovo i kultúrnohistoricky zaujímavý a zaslúži si pozornosť i pokus o výklad svojho pôvodu.

Bibliografia

FEKETE NAGY, A.: Trencsén vármegye, 1. kiad. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia 1941, s. 195 a 160.

GYÖRFFY, GY.: Az Árpád-kori Magyarország Történeti Földrajza. 1. kiad. Budapest, Akadémiai kiadó 1963, heslo *Brogyán (Barsmegye* čiže *Tekovská stolica)* a s. 413 n.

[4] Z listiny z r. 1295 uvádza sa (Kútnik, 1969) pre priestor na sever od Liptovskej Sielnice, teda už na Orave v trojuholníku dnešných obcí Zuberec — Oravský Biely Potok — Huty *Remetehyg,* dnes vŕšok-kopa Mních (je tu aj priehyba *Mních* a hon *Pod Mníchom*). — Podľa pustovníka Günthera (ktorý žil v r. 1040—45) dostali názvy lokality, kde mal pustovne: a) studnička, b) cesta, d) vrch. Pozri ibid. s. 58 a pozn. 387 na s. 105.

[5] O význame patrocínií pre dejiny osídlenia sa píše v Úvode do toponomastiky (Šmilauer, 1966). I osady dostávajú názov podľa sídel pustovníkov, napr. Mníšek. O týchto otázkach aj inde (Kútnik, 1969): „Na prístupových a východiskových cestách do kotliny sú patrocíniá Všechsvätých a ich koreláty, patrocíniá najsvätejšej Trojice" (s. 74). — V novších prácach (Hosák a Šrámek, 1970) sa uvádza už vždy aj patrocínium osady.

HOSÁK, L. — ŠRÁMEK, R.: Místní jména na Moravě a ve Slezsku. 1. A—L. 1. vyd. Praha, Academia 1970, s. 173 b.

CHALOUPECKÝ, V.: Staré Slovensko. 1. vyd. Bratislava, Učená spoločnosť Šafaříkova 1923, s. 74 a 92.

KRAJČOVIČ, R.: Pôvod juhozápadoslovenských nárečí a ich fonologický vývin. 1. vyd. Bratislava, Štátne pedagogické nakladateľstvo 1964, s. 37.

KÚTNIK, J.: O pôvode pustovníka Svorada, Nové Obzory, *11*, 1969, s. 25.

NAGY, I.: Codex diplomaticus Hungariae Andegavensis. Anjoukori Okmánytár. 5. 1. kiad. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia 1887, s. 568—569.

STANISLAV, J.: Odkryté mená slovenských miest a dedín. 1. vyd. Bratislava, vyd. J. Orlovský 1947, s. 56, heslo *Sebedražie*.

STANISLAV, J.: Dejiny slovenského jazyka. 3. Texty. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1957, s. 105.

UHLÁR, V.: Dva vlastnícke názvy z Hornej Nitry: *Drahožica* a *Radobica*. Slovenská reč, *35*, 1970, s. 106—111.

VAVRO, J.: Miestne mená typu *Prievidza, Nevidzany, Lazany*. Jazykovedný časopis, *13*, 1962, s. 50—59.

WIMMER, O.: *Handbuch der Namen und Heiligen*. 3. Aufl. Innsbruck—Wien—München, Tyrolia Verlag 1966, s. 238—239.

Oprava

Prosíme čitateľov, aby si opravili tlačové chyby v príspevku L. N. Smirnova *Slovakistika v ZSSR*, ktorý vyšiel v 6. čísle minulého ročníka SR:

Na str. 376 na konci pozn. 2 má byť „Tezi dopovidej V...", nie „dopovidej u..."; tamže v r. 2 má byť „Narečije v funkcii", nie „Narečije i funkcii". — Na str. 377, r. 12 zhora má byť „sémantických faktorov" namiesto „sémantických faktov"; tamže v pozn. 7, r. 3 má byť „zaležnich vid holovnych", nie „...v diholovnych"; tamže v pozn. 9, r. 1—2 má byť „v sovremennom slovackom literaturnom jazyke". — Na str. 378, ods. 3, r. 8 má byť „I. A. Dzendzelevského" namiesto „I. A. Dzendzelivského"; tamže v pozn. 14, r. 2—3 má byť „Slavianskoje istočnikovedenije", nie „...istožnikovedenije"; tamže v pozn. 15 má byť „Leningradskogo in-ta", nie „...un-ta"; tamže v pozn. 16 má byť „derž. in-tu", nie „...un-tu". — Na str. 379, r. 1 zhora má byť „A. A. Loseva", nie „Losevaja". — Na str. 379 v pozn. 24, r. 1 má byť „slovautvareňňa", nie „slovaňtvareňňa".

Ospravedlňujeme sa autorovi, že sme korektúry pre oneskorené dodanie nemohli včas uplatniť.

Red.

DISKUSIE

Milan Urbančok

CITOSLOVCIA, ALEBO ČASTICE?

M. Mikluš (1969) sa usiluje dokázať, že výrazy *hybaj/hybáj(ho)* a *poď(ho)* nie sú citoslovcia, ako sa to tvrdí v Slovníku slovenského jazyka (1959—1968) a odôvodňuje v Morfológii slovenského jazyka (1966) (ďalej = MSJ). Neskôr k jeho zisteniam ďalšie poznatky priniesol J. Rybák (1971). Chcem sa vysloviť najmä k záverom, ku ktorým dospel M. Mikluš (1969), a to preto, lebo sa mi vidia neprijateľné.

Osnovu svojho príspevku som rozvrhol do piatich častí. V prvej pokladám za potrebné uviesť, čo o výrazoch *hybaj/hybáj(ho)* a *poď(ho)* hovorí kapitola o citoslovciach v MSJ (I), v druhej uvediem argumenty M. Mikluša (1969) a svoje krátke poznámky k nim (II), v tretej sa pokúsim ukázať, prečo nie je primerané spomenuté výrazy priraďovať k časticiam (III), v štvrtej, prečo je primerané pripisovať im citoslovcovú platnosť (IV) a v piatej urobím závery (V).

I. V Morfológii slovenského jazyka (1966) sa píše toto (z príkladov, ktoré sa tam uvádzajú, citujem po dva):

„Osobitne stoja hraničné prípady, pri ktorých ide o zvláštne využitie imperatívu. Sú to zmeravené imperatívy *poď, poďho* a *hybaj* (v emfáze *hybáj*), ktoré zastávajú funkciu prísudku a zaraďujú sa do okruhu pohybových slovies s významom *rozbehnúť sa, pustiť sa, dať sa, vychytiť sa.*

Ak prišiel s drotárom i drotárik, zbehla sa nás na naše podstenie celá škola, a *poď* s drotárikom do reči. (Tajovský) — Myslel spočiatku, že ho porazí od zlosti, ale potom sa zobral a *hybaj* k richtárovi. (Urban)

Takú istú funkciu má aj citoslovce *hajde (hajdy, hajda).*

Každá uchytila svoje decko a *hajde* domov! (Vajanský) Vzali si chleby a *hajde* s veselou mysľou do hory. (Vansová)

Tvar *hybaj* nepokladáme za citoslovce, ale za slovesný tvar, ak sa vyhovuje požiadavke zhody v osobe a čísle.“ (Op. cit., 822.)

„Citoslovcia *hybaj, hybáj, poď, poďho* sú zmeravené imperatívne tvary. Medzi citoslovcia sa zaraďujú iba syntaktickými znakmi, typickými pre citoslovcia. V takomto použití strácajú charakter slovesného tvaru (nemajú zhodu podľa osoby a čísla)." (Op. cit., 824.)

II. M. Mikluš (1969) po poučnom úvode, ktorého krátkym zmyslom je, že z hľadiska slovnodruhovej povahy jednotlivých lexikálnych prvkov treba mať na pamäti komplexnosť kritérií[1], treba mať ohľad na text (kontext) a uvedomovať si, že hranice medzi jednotlivými slovnými druhmi nie sú nepriestupné, uvádza dôkazy, prečo výrazy *hybaj/hybáj(ho), poď(ho)* nie sú citoslovcami, ale časticami. Nakrátko jeho vývody zopakujem a paralelne k nim uvediem svoje predbežné poznámky:

a) Strata charakteru slovesného tvaru, o ktorú pri uvedených výrazoch ide, nemusí svedčiť o tom, že majú citoslovcovú povahu, lebo tak vznikajú aj iné slovné druhy (častice, príslovky).

Ad a) To, že strata slovesnej povahy rozhodla o zaradení výrazov *hybaj/hybáj(ho, poď(ho)* k citoslovciam, sa v MSJ (v kapitole o citoslovciach) netvrdí. Hovorí sa čosi inšie. Ale treba povedať, že argument M. Mikluša rovnako sám o sebe nehovorí nič o správnosti zaradenia uvedených výrazov k časticiam.

b) Slová *hybaj/hybáj(ho), poď(ho)* nie sú izolované slovesné základy, ako napr. *kop, ryp, myk, pich,* ale zmeravené slovesné tvary. Preto je strata charakteru slovesného tvaru pre ich slovnodruhové zaradenie nedostačujúca.

Poznámka. Podľa M. Mikluša je aj charakteristika uvedených slovesných základov ako citosloviec „inak neodôvodnená".

Ad b) Aj v MSJ sa hovorí, že výrazy *hybaj/hybáj(ho), poď(ho)* sú zmeravené slovesné tvary, ale sa netvrdí, že to samo postačuje na ich zaradenie k citoslovciam. A opäť to nie je argument v prospech zaradenia týchto výrazov k časticiam.

Poznámka. Mienka M. Mikluša, že zaradenie výrazov typu *kop, ryp, myk, pich* k citoslovciam je (v MSJ) „inak neodôvodnená", je celkom skresľujúca (navyše sa ničím nedokazuje), lebo sa to (a myslím, že adekvátne) v MSJ odôvodňuje takto:

„Na okraji zvukomalebných slov sú tie, ktoré sa vyskytujú výlučne vo funkcii prísudku. Zámer využiť ich v prísudku bol aj príčinou ich vzniku.

[1] Mal som, chvalabohu, to šťastie, že som sa zúčastnil na tvorbe Morfológie slovenského jazyka a že som mal možnosť pri konkrétnej práci získať predstavu o pojme komplexnosť kritérií. Tá predstava je dnes taká, že je potrebné pracovať s týmto pojmom. Ale pri konkrétnej práci je to dosť často iba pium desiderium alebo cieľ, ktorý by sme chceli dosiahnuť. Je to tak najmä pri komplikovanejších prípadoch. A výrazy, o ktoré ide, medzi také bezpochyby patria.

Nejde tu teda o zvukomalebné slová vo vlastnom zmysle slova... Takéto citoslovcia vznikajú zo slovies zbavených slovotvorných i tvarotvorných zložiek. Ide vlastne o slovesné korene. Vznikajú tak sekundárne citoslovcia, ktoré síce z formálnej a významovej stránky nadobúdajú vlastnosti citosloviec (amorfnosť, emocionálnosť), ale zo syntagmatickej stránky ostávajú v rámci slovies. Možno ich nazvať citoslovcovými slovesami." (Op. cit., 820.)

Napokon, ako si myslím, netreba nejako zložito dokazovať, že slová *bác* (primárne zvukomalebné citoslovce[2]) a *pich* (sekundárne citoslovce zo slovesa *pichnúť*) majú napr. vo vetách *A on bác mu kameň medzi lopatky* a *A on pich mu nôž medzi lopatky* v istom bode spoločného menovateľa a že ich v tomto bode možno posudzovať rovnako. Je to zaujímavé najmä z hľadiska transpozície slovných druhov (proti ktorej som nikdy nebol, pravda, aj v tomto prípade som za transpozíciu k citoslovciam), ktorú M. Mikluš vo svojom článku tak zdôrazňuje. Tu dostávajú prvky z celkom odlišných rovín spoločné znaky.

c) Výrazy *hybaj/hybáj(ho)* a *poď(ho)* sa od citosloviec slovesného pôvodu (myslí sa tu na „koreňové" citoslovcia) odlišujú aj tým, že nie sú onomatopoické. M. Mikluš im v prípade ako napr. (príklad je môj) *A on hybaj/poď hore dedinou* pripisuje význam neočakávaného pohybu preč, resp. zastupovanie príslušných tvarov slovies *ísť, odísť, ujsť* s expresívno-emocionálnou príznakovosťou.

Ad c) V MSJ sa hovorí, že citoslovcia slovesného pôvodu („koreňové") nie sú onomatopoické vo vlastnom zmysle slova. Ani o výrazoch *hybaj/hybáj(ho), poď(ho)* sa v MSJ nehovorí, že ide o zvukomalebné slová. Tvrdí sa iba to, že sa tieto výrazy zo syntaktickej stránky správajú ako zvukomalebné citoslovcia. Expresívno-emocionálna príznakovosť významu výrazov *hybaj/hybáj(ho), poď(ho),* ktorú spomína M. Mikluš, vôbec nepodopiera ich príslušnosť k časticiam. Naopak: expresívnosť a emocionálnosť je „kmeňovým" znakom citosloviec, nie častíc.

d) Výrazy *hybaj/hybáj(ho), poď(ho)* majú na rozdiel od (zvukomalebných a „koreňových") citosloviec schopnosť spájať sa s infinitívom. Napr. (príklad je môj) *A on hybaj/poď uháňať hore dedinou.* Pôvodnú slovesnú valenciu si zachovávajú, ale funkciu imperatívu strácajú. Možno ich hodnotiť ako expresívno-emocionálne synonymá préterita. „Táto expresívno-emocionálna príznakovosť je pre ne v takomto použití primárna a podľa nej inklinujú vtedy k slovám subjektívno-objektívnej povahy, akými sú častice a modálne slová vôbec."

---

[2] Dnes sa pociťuje ako primárne, hoci pôvodne je to citoslovce typu *ryp, pich* (teda „koreňové"). Porov. V. Machek (1968), heslo *bácat.*

Ad d) Na rozdiel od M. Mikluša, ktorý za najvážnejšie argumenty proti citoslovcovej povahe výrazov *hybaj/hybáj(ho), poď(ho)* pokladá prvé dva (a, b), myslím, že najzávažnejší je práve posledný argument. Uvedené výrazy (pravda, vedno s takticky nespomenutými slovami *hajde, hajdy* a *hajda;* slovo takticky používam preto, že M. Miklušovi by aj tu bolo — podľa jeho postupu — muselo vyjsť, že ide o častice) sú medzi citoslovcami naozaj jediné, ktoré sa spájajú s infinitívom. O tom budeme hovoriť neskôr, ale myslíme, že ani tento argument nie je rozhodujúci v tom zmysle, že by uvedené výrazy bolo treba priradiť k časticiam. Z hľadiska možnosti spájať sa s infinitívom by výrazy *hybaj/hybáj(ho), poď(ho)* boli medzi časticami ešte viac osihotené — nepoznám totiž časticu, ktorá by sa takým spôsobom viazala s neurčitkom ako výrazy, o ktorých je reč.

K expresívnosti a emocionálnosti sme sa vyslovili predtým (ad c).

e) Proti citoslovcovej povahe výrazov *hybaj/hybáj(ho), poď(ho)* hovorí aj to, že sa k nim môže pripájať častica *ho,* ktorá pri citoslovciach slovesného pôvodu stáť nemôže.

Ad e) Myslím, že ani tento argument nie je rozhodujúci. Je to iba konštatovanie faktu. Napokon, M. Mikluš vôbec nedokázal, prečo sa častica *ho* k spomínaným výrazom môže pripájať práve vtedy, keď ich budeme pokladať za častice.

Na základe týchto argumentov M. Mikluš usudzuje, že výrazy *hybaj/hybáj(ho), poď(ho)* nie sú citoslovcia, ale častice. Pre pozitívnu polovicu svojho tvrdenia — že ide o častice — však dovedna nijaké argumenty neprináša. Argumenty pre negatívnu polovicu — že nejde o citoslovcia — nemožno pokladať — ako sa to pousilujem ukázať — za rozhodujúce.

III. Ak by sme si predstavili situáciu, že sa tvrdenie o príslušnosti výrazov *hybaj/hybáj(ho), poď(ho)* medzi častice všeobecne prijíma, a chceli by sme proti tomuto tvrdeniu diskutovať metódou M. Mikluša, t. j. hľadaním odlišností od ostatných častíc, našli by sme rozdielov aspoň toľko ako M. Mikluš a J. Rybák v citovaných článkoch vo vzťahu k (ostatným) citoslovciam. Nejaký minuciózny rozbor však v tomto smere nepokladáme za potrebný, lebo by k podstate veci neviedol.

Na negatívne zistenie, t. j. na dokázanie toho, že výrazy *hybaj/hybáj(ho), poď(ho)* nemôžu byť časticami, je rozhodujúce toto: č a s t i c e n i k d y — a to ani v nejakom sekundárnom alebo transponovanom použití (okrem tzv. syntaktickej substantivizácie typu povedať „hádam") — n e v s t u p u j ú d o s y n t a g m a t i c k ý c h v z ť a h o v. Z toho vyplýva, že nikdy nebývajú vetnými členmi. To sa pokladá za jeden zo základných znakov

častíc a zhodne sa to konštatuje v bežných príručkách.[3] Výrazy *hybaj/hybáj(ho), poď(ho)* však celkom evidentne do syntagmatických vzťahov vstupujú, a to tak ako určité slovesné tvary. Z toho vyplýva, že ich z vetnočlenského hľadiska treba pokladať za prísudok. V tomto zmysle ochotne súhlasím s tvrdením M. Mikluša, že si výrazy, o ktorých je reč, zachovávajú pôvodnú slovesnú valenciu a že ich možno hodnotiť ako expresívno-emocionálne synonymá préterita (riedenie moje).[4] Myslím, že z tohto správneho zistenia vyplýva predovšetkým to, že ide vo vete o prísudok. Od tohto bodu je každá úvaha o tom, že by výrazy *hybaj/hybáj(ho), poď(ho)* mohli byť časticami, logicky chybná.

Výrazy *hybaj/hybáj(ho), poď(ho)* majú vo vete všetky náležitosti prísudku, ak je ním pohybové sloveso. Viaže sa na ne príslovkové určenie i doplnok. Príklady:

Až odrazu *hybaj rovno k výmoľu.* (Lacková-Zora) — Babka na to nič, zobrala sa a *hybaj preč.* (J. Hrušovský) — A ja *poďho porastom.* (Podolinský) — A znovu sa [kuna] vrhá do vody ako šíp a potom taká *mokrá hybaj po mne.* (Moric) — Vrany znova dobiedzali do výra. Ten *rozkatený hybaj do nich* zobákom i pazúrmi (Moric)[5]

Vo všetkých uvedených príkladoch výrazy *hybaj* a *poďho* zastupujú préteritum plnovýznamového slovesa.

Situácia, keď sa výrazy *hybaj/hybáj(ho), poď(ho)* spájajú s infinitívom — napr. *A on hybaj písať list* —, sa dá vysvetliť analogicky, a to zasa tak, že to vylučuje príslušnosť k časticiam. Ak sa výrazy, o ktorých je reč, spájajú s infinitívom, treba ich hodnotiť ako zástupky préterita pomocného fázového slovesa s významom „pustiť sa, začať, dať sa, vychytiť sa".[6] V našom príklade je teda *hybaj písať* zložený prísudok a *list* je predmet.

---

[3] Takto je to v sovietskych gramatikách, napr. v Grammatike russkogo jazyka (1952), ale i v našich (Pauliny — Ružička — Štolc, 1966; Havránek — Jedlička, 1960).

[4] Porov. v tomto príspevku II, bod e.

[5] Posledné dva doklady uvádza J. Kačala (1971) ako príklady na doplnok k prísudku vyjadrenému výrazom *hybaj* (a, pravda, k podmetu). V poslednom príklade je aj predmet *(do nich).* V tomto prípade je však pohybový význam výrazu *hybaj* posunutý.

[6] Na porovnanie uvádzam citát z knihy J. Ružičku (1956): „Osobitne si treba povšimnúť, že niekedy sa v úlohe pomocného slovesa vyjadrujúceho začiatočnú fázu deja používa aj imperatív *poď.* Spojením pomocného slova *poď* s infinitívom sa, pravda, vyslovuje, že činiteľ začal konať činnosť prudko, so zvýšeným záujmom a pod." (Op. cit., 59—60.)

Uvádzame aspoň jeden z Ružičkových príkladov:

Ale sotva sa ukázali na brehu, poď ich Halaša krstiť, presviedčať a vracať, *aby si hanbu nerobili, a všelijako, i pekne i strmo.* (Tajovský)

Takéto chápanie logicky vyplýva z fungovania výrazov *hybaj/hybáj(ho), poď(ho)* ako zástupky préterita plnovýznamového slovesa.

Teda: To, že výrazy *hybaj/hybáj(ho), poď(ho)* vstupujú do syntagmatických vzťahov, pokladáme za nesporné. Preto je každá úvaha o ich slovnodruhovej príslušnosti k časticiam od základu chybná.

IV. Teraz stručne o tom, prečo je primerané výrazy *hybaj/hybáj(ho), poď(ho)* priraďovať k citoslovciam.

Z morfologického hľadiska sa najprv ponúka porovnanie tvarov *hybaj, hybajme, hybajte, poď, poďme, poďte* na jednej strane s výrazmi (a on) *hybaj/poď* (napr. domov) na druhej strane. Z tohto porovnania vychodí, že prv uvedené tvary si zachovávajú charakter imperatívnych tvarov, a to formou i funkciou. Tieto tvary možno vysvetliť a chápať v rámci slovesnej paradigmy.[7] Výrazy uvedené na druhom mieste však celkom zreteľne stratili imperatívnu funkciu. Ukazuje to napr. aj to, že sa spájajú so zámenom tretej osoby (to najčastejšie, ale spájajú sa aj s ostatnými osobnými zámenami). Keď ich pozorujeme v kontexte, vidno, že majú takú funkciu ako indikatív préterita. Formálne znaky v tomto vymedzení im však chýbajú. Z hľadiska súladu formy a funkcie sú amorfné. To je rozhodujúca príčina, prečo ich nemožno posudzovať v rámci slovesných tvarov.[8] Sú mimo slovného druhu slovies. Treba teda uvažovať o tom, kam slovnodruhovo patria.

Príslušnosť k časticiam sme vylúčili.

Pre zaradenie k citoslovciam je na prvom pláne dôležité ich fungovanie vo vete. Možno pritom vychádzať z toho, že výrazy *hybaj/hybáj(ho), poď(ho)* sú vo vete substituovateľné zvukomalebnými citoslovcami, ktoré v sekundárnej funkcii vstupujú do syntagmatických vzťahov a sú vo vete prísudkom.

Ak napr. vo vete *Vzal do ruky palicu a* hybaj *s listom na Turie Pole* (Bodický) substituujeme výraz *hybaj* citoslovcom *frŕ*, ukazuje sa, že syntaktickú platnosť oboch výrazov možno posudzovať na základe zhodných kritérií. Podobne vo vete *Môj starý, tak ako bol, v rukách šaty, baganče naboso,* hybaj *rovno do potoka* (Tatarka) možno výraz *hybaj* nahradiť citoslovcami *bác, tresk* a pod.

Až teraz treba — a to ako druhý vážny argument — vziať do úvahy amorfnosť, ktorá je pre citoslovcia zo všetkých slovných druhov najtypic-

---

[7] S tým v uvedených článkoch súhlasia M. Mikluš (1969) a J. Rybák (1970). Rovnakú mienku má aj Š. Peciar (1969). To isté — ako sme uviedli na začiatku (I) — sa hovorí v MSJ.

[8] Tak sa to uvádza — citovali sme to na začiatku (I) — v MSJ. Túto mienku prijíma aj Š. Peciar (1969), M. Mikluš (1969) a J. Rybák (1970).

kejšia. Z významovej stránky pristupuje — opäť pre citoslovcia najtypickejšia — silná expresívnosť a emocionálnosť.

Tieto argumenty pokladáme za dostačujúce, prečo výrazy *hybaj/hybáj(ho), poď(ho)* najadekvátnejšie možno vysvetliť v rámci slovného druhu citosloviec. Pravda, treba osobitnosť ich postavenia medzi citoslovcami zdôrazniť a vysvetliť. To sa v MSJ urobilo v dostatočnej miere.

V. Výrazy *hybaj/hybáj(ho), poď(ho)* majú pôvod v slovnom druhu slovies. Z uvedených príčin sa však z tohto slovného druhu vymykajú. Ukázalo sa, že tieto výrazy evidentne vstupujú do syntagmatických vzťahov. Preto ich medzi častice zaraďovať nemožno. Ukázalo sa, že sa najprimeranejšie dajú vysvetliť v rámci citosloviec.

M. Mikluš (1969) a J. Rybák (1970) zistili, že výrazy *hybaj/hybáj(ho), poď(ho)* sa od ostatných citosloviec odlišujú mnohými znakmi. To treba pokladať za cenný prínos k lepšiemu poznaniu uvedených výrazov. Netreba však usudzovať, že tieto odlišnosti sú rozhodujúcou prekážkou pre zaradenie do slovného druhu citosloviec, ako to robí M. Mikluš (1969).

Odlišnosti výrazov *hybaj/hybáj(ho), poď(ho)* spôsobujú ich osobitné postavenie medzi citoslovcami. Súvisí to s tým, čo si tieto výrazy „priniesli" zo svojho východiskového slovného druhu — zo slovies. So zreteľom na to možno vysvetliť napr. aj spájanie uvedených výrazov s infinitívom, aj to, že sa k nim môže pripájať častica *ho*. A pravdepodobne tak treba vysvetľovať aj zistenie J. Rybáka (1970), že výrazy *hybaj/hybáj(ho), poď(ho)* vyjadrujú préteritum iba reálneho deja a že ich nemožno postaviť do kondicionálu. Možno to vysvetliť tak, že spomenuté výrazy sú z formálnej stránky (pôvodné) imperatívy. Teda formálne už jeden spôsob vyjadrujú. A to hádam nedovoľuje uplatniť sa inému spôsobu — kondicionálu, hoci funkčná stránka (že fungujú ako préteritum) by to dovoľovať mala.

Poznámka. M. Mikluš (1969) argumentuje aj tým, že výrazy *hybaj/hybáj(ho), poď(ho)* sú analogické s ruskými *(i) nu, (i) davaj, i nu, davaj,* ktoré sa v ruštine hodnotia ako častice. Teda aj to by podporovalo vhodnosť zaradenia uvedených slovenských výrazov k časticiam. Nie som rusista, preto sa neopovažujem posúdiť správnosť tejto analógie ako takej. Ak je kvalifikácia výrazov, o ktorých je reč, pre ruštinu adekvátna, myslím, že tam majú iné postavenie ako spomenuté slovenské výrazy v slovenčine.

Tvrdenie M. Mikluša (1969), že používanie výrazov *hybaj/hybáj(ho), poď(ho)* v spojení s infinitívom podporili aj preklady z ruštiny, je nepodstatné (pravda, ak sa nemyslí na čisto frekvenčnú stránku. Spájanie týchto výrazov s infinitívom súvisí s tým, že fungujú ako fázové pomocné sloveso. A to nie je pod vplyvom ruštiny.

Bibliografia

Grammatika russkogo jazyka. 1. 1. vyd. Red. V. V. Vinogradov. Moskva, Izdateľstvo Akademii nauk SSSR 1952, s. 639, § 964.

HAVRÁNEK, B. — JEDLIČKA, A.: Česká mluvnice, 2. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1960, s. 272.
KAČALA, J.: Doplnok v slovenčine. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 78.
MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1968.
MIKLUŠ, M.: K slovnodruhovej povahe výrazov *hybaj/hybáj(ho)* a *poď(ho)*, Slovenská reč, *34*, 1969, s. 37—43.
Morfológia slovenského jazyka. 1. vyd. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.
PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1966, s. 325, 341, 342—345.
PECIAR, Š.: Imperatív slovesa *ísť, idem* v spisovnej slovenčine, Slovenská reč, *34*, 1969, s. 155.
RUŽIČKA, J.: Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956, s. 59—60.
RYBÁK, J.: Poznámky k tvarom *poď(ho)* a *hybaj(ho)*, Slovenská reč, *36*, 1971, s. 241—244.
Slovník slovenského jazyka. 1. vyd. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6 zv.

Pavel Ondrus

ARCHAIZMY A HISTORIZMY V SÚČASNEJ SPISOVNEJ SLOVENČINE

1. Medzi archaizmami a historizmami sa v našej lingvistickej literatúre dosiaľ nestanovili jasné hranice.[1] Niektorí jazykovedci za archaizmy pokladajú slová a výrazy, ktoré dodávajú reči archaický ráz a používajú sa zväčša vo frazeologických zvratoch.[2] Iní definujú archaizmy ako názvy pre veci, ktoré už dnes nejestvujú, ale boli kedysi bežným spoločenským zjavom.[3] Ďalší pokladajú názvy pre veci, ktoré už dnes v spoločenskom živote neexistujú, za historizmy.[4]

Natíska sa preto otázka, ako určiť základné vlastnosti archaizmov a ako jednoznačne odlíšiť od seba obidve uvedené vrstvy slov. Postupovať budeme tak, že vyzdvihneme najprv črty, ktorými sa archaizmy a historizmy

[1] Naposledy na tento fakt upozornil J. Mistrík (1970, s. 204).
[2] Takto je v úvode k Slovníku slovenského jazyka, 1 (1959). Ako príklady sa uvádzajú *meruôsmy, alias, amice, cisárska jasnosť, kráľovská milosť* (op. cit., XIII).
[3] J. Horecký (1956) uvádza ako archaizmy slová *poddaný, nevoľník, robotovať, brnenie, župan* (op. cit., 24).
[4] J. Mistrík (1970) ako príklady uvádza *zlatka, merica, župan, vicišpán, dvoran, četník, dereš, grifeľ* a iné (op. cit., 203—204).

od seba odlišujú, a až potom vlastnosti, v ktorých sa tieto dve skupiny slov zhodujú.

2. Prvým faktom dôležitým pre ich rozlíšenie je príčina, pre ktorú uvedené vrstvy slov zastarali.[5]

Ak sa namiesto zastaraných slov začnú na označenie tých istých vecí a pojmov používať slová s tými istými významami, pravda, s cieľom vyjadriť ich primeranejšie ako ustupujúce slová, ide o vrstvu slov, ktorú nazývame archaizmami. Napr. *biednik* (dnes sa hovorí *úbožiak*), *dobrodej* (teraz *dobrodinec*), *bunt* (dnes *odboj*), *bičík* (teraz *sláčik*), *časoslovo* (dnes *sloveso*), *cvičba* (teraz *cvičenie*), *bezdušný* (dnes *neživý*), *bezpomocný* (teraz *bezmocný*), *bezpovedome* (dnes *nevedomky*).[6]

Ak sa prestanú používať názvy tých predmetov a javov, ktoré v živote zanikli, ide o vrstvu slov, ktorú nazývame historizmami. Napr. *bíreš* (bývalý sluha na panskom veľkostatku), *boženík* (člen obecného výboru v starších časoch, neskôr obecný sluha), *čakateľ* (administratívny úradník v štátnej službe pred definitívnym ustanovením, adjunkt), *bojnica* (v opevnení otvor pre pušku), *bombarda* (starý typ dela alebo pušky), *cylinderky* (vreckové hodinky staršieho typu s cylindrovým strojom).

Z tejto odlišnosti vyplýva fakt existencie alebo neexistencie synoným v spomenutých vrstvách slov.

Archaizmy majú v súčasnej slovenčine synonymné výrazy a pomenovania. Napr. oproti zastaraným slovám typu *blanár, činža, bukéta, branža, dôtka, človectvo* sa v súčasnom spisovnom jazyku používajú synonymné slová *kožušník, nájomné, kytica, odvetvie, pokarhanie, ľudskosť.*

Naproti tomu historizmy nemôžu mať synonymá, lebo sú názvami vecí a pojmov, ktoré v histórii nášho národa zanikli. Sú to napr. niekdajšie profesie, ako *dvoran, bíreš, notár, župan, vicišpán,* alebo staré miery a platidlá, ako *merica, zlatka, päták, šesták* a iné.

Ďalšou významnou črtou, vyplývajúcou z rozdielov medzi archaizmami a historizmami, je možnosť klasifikácie skúmaných vrstiev slov.

Podľa toho, či v slove zastarala zvuková podoba i význam súčasne, a či ler. význam slova, archaizmy členíme na lexikálne a sémantické. Pri historizmoch toto členenie nie je potrebné.

Medzi lexikálne archaizmy patria slová *bočkoroš* (krpčiar), *dobrodej* (dobrodinec), *bratobijec* (bratovrah), *bájkopisec* (bájkár), *cirkeľ* (kružidlo), *alumnia* (študentská stravovňa), *dobrobyt* (blahobyt), *alarm* (poplach), *blahozvuk* (ľubozvučnosť), *bezzištný* (nezištný), *budúcne* (nabudúce).

---

[5] Na tento moment poukázal naposledy N. M. Šanskij (1964).

[6] Ďalšie doklady na archaizmy a historizmy má autor tohto článku zo Slovníka slovenského jazyka (1959—1968).

Sémantickými archaizmami sú zastarané významy slov. Vo viacvýznamovom slove zastará spravidla jeden význam; v ostatných významoch sa slovo ešte naďalej bežne používa. Napr. slovo *akadémia* v súčasnom spisovnom jazyku nie je zastarané v týchto významoch: 1. v starších časoch vedecká spoločnosť, dnes ustanovizeň na organizovanie vedeckej práce, 2. slávnosť vysokej úrovne, obyčajne s kultúrnym programom; zastarané je však vo významoch: 1. názov niektorých vysokých škôl, napr. banskej, vojenskej, dramatickej; 2. druh staršej strednej odbornej školy, napr. učiteľskej, obchodnej; 3. prvá filozofická škola v starých Aténach založená Platónom. Alebo slovo *administrácia* v súčasnom spisovnom jazyku nie je zastarané vo významoch: 1. hospodársko-technická správa časopisov, novín (na rozdiel od redakcie), 2. dočasná cirkevná správa fary; ale zastaraný je význam: štátna správa, administratíva. Alebo slovo *hotovosť* sa dnes používa vo význame „hotové peniaze"; zastaralo však v dvoch významoch: 1. v jednom význame je dnes *pohotovosť*, napr. vo vete *Vojsko stálo* v hotovosti (= pohotovosti), a 2. v druhom význame sa používa zasa *ochota, dobrá vôľa*, napr. vo vete *Nebadať na nej* hotovosť (= ochotu) *k zmiereniu.*

Pri archaizmoch i historizmoch je však zhodná klasifikácia podľa pôvodu na domáce a cudzie slová.

Medzi archaizmami skupinu domácich slov predstavujú napr. *človectvo, cnota, doprevod,* a skupinu cudzích pomenovaní napr. *palota* (maď.), *bortňa* (nem.), *alumnia* (lat.), *blahodarný* (rus.). V historizmoch sú názvy *dvoran, päták, šesták, zlatka, merica* domáceho pôvodu a pomenovania *župan* (maď.), *hintov* (maď.), *četník* (čes.), *dekabrista* (rus.), z cudzích jazykov. Archaizmy a historizmy domáceho pôvodu bývajú vhodným východiskovým materiálom pre etymologický výklad slov a porovnávacie štúdium v širšom, napr. v slovanskom meradle (Machek, 1957). A archaizmy i historizmy cudzieho pôvodu sú zasa dobrým východiskom pre opis histórie vzťahov medzi slovenským jazykom a inými jazykmi, s ktorými prichádzal v jednotlivých historických obdobiach do styku.

S touto črtou korešponduje ešte fakt, že archaizmy a historizmy sa neviažu na život jednej generácie v národnom spoločenstve. Je to preto, že obidve vrstvy slov zaznamenáva každá generácia v rôznych písaných a tlačených dielach z rozličných období národných dejín. Napr. archaizmus *blahorodý* (rus.) zaregistrovala iná generácia ako archaizmus *alumnia* (lat.), prípadne archaizmus *bortňa* (nem.). Obdobne historizmus *župan* (maď.) sa zrodil v inom pokolení ako historizmus *četník* (čes.), prípadne historizmus *dekabrista* (rus.).

Napokon zhodnou vlastnosťou archaizmov i historizmov je skutočnosť, že sa obidve vrstvy prestali v súčasnom spisovnom jazyku aktívne používať a prešli do pasívneho slovníka.

3. Zo sledovania zhodných a odlišných vlastností archaizmov a historizmov je zrejmé, že črty odlišností sú pre diferenciáciu archaizmov od historizmov rozhodujúce. Skúmané vrstvy slov majú potom takéto osobitnosti:

Archaizmy sú slová, ktoré sa prestali aktívne používať a prešli do pasívneho slovníka preto, že sa na označenie tých istých vecí a pojmov začali namiesto nich používať slová s tými istými významami, a to s cieľom vyjadriť ich významy primeranejším spôsobom ako ustupujúce slová. V súčasnom spisovnom jazyku archaizmy majú synonymné výrazy.

Historizmy sú zasa slová, ktoré sa prestali aktívne používať a prešli do pasívneho slovníka preto, že sú pomenovaniami takých pojmov a javov, ktoré sa prestali používať a zanikli v našom živote. Historizmy nemôžu mať synonymá v súčasnom spisovnom jazyku.

Bibliografia

HORECKÝ, J.: Kultúra slovenského slova. 1. vyd. Martin, Osveta 1956, 146 s.
MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1957, s. 627.
MISTRÍK, J.: Štylistika slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970, 415 s.
Slovník slovenského jazyka. 1. vyd. Red. Š. Peciar, Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6 zv.
ŠANSKIJ, N. M.: Leksikologija sovremennogo russkogo jazyka. 1. vyd. Moskva, Izdateľstvo Prosveščenije 1964, s. 145.

Jozef Jacko

O DVOJTVAROCH V GEN. PL. NIEKTORÝCH MUŽSKÝCH MIESTNYCH NÁZVOV

O forme gen. pl. miestneho mena *Vráble* písal v Slovenskej reči L. Dvonč (1961). Navrhuje kodifikovať genitívny tvar *Vrábľov* namiesto tvaru *Vrábeľ*. Používanie gen. pl. bez pádovej prípony *(Vrábeľ)* prináša podľa neho viaceré ťažkosti (ojedinelosť v systéme tvorenia gen. pl. bez pádovej prípony pri mužských neživotných podst. menách vzoru *stroj* a s tým súvisiaca nejasnosť z hľadiska príslušnosti ku gramatickému rodu; neistota z hľadiska zachovávania alebo nezachovávania rytmického zákona). Genitívnu podobu *Vrábľov* dokladá L. Dvonč z denníka Pravda a z časopisu Život.

Podľa cit. L. Dvonča (1961) pri podst. menách vzoru *stroj* tvorí sa gen. pl. bez pádovej prípony *-ov* len v dvoch prípadoch, a to pri podst. mene *Ladce*, pri ktorom je tvar gen. pl. *Ladiec*, a pri podst. mene *Vráble*. Dvončovo konštatovanie je neúplné, pretože aj viaceré iné pomnožné miestne

názvy, ktoré sa skloňujú podľa vzoru *stroj*, majú v gen. pl. nulovú pádovú príponu, napr. *Dechtáre — Dechtár, Strháre — Strhár, Rybáre — Rybár, Leváre — Levár, Tesáre — Tesár, Psiare — Psiar* a pod. Uvedené konštatovanie treba spresniť v tom zmysle, že iba dve pomnožné miestne mená (*Ladce* a *Vráble*) majú podľa platnej kodifikácie tvar gen. pl. bez pádovej prípony *-ov*, ale s vkladnou hláskou (dvojhláskou *ie*: *Ladiec* a samohláskou *e*: *Vrábeľ*), a paradigmaticky prináležia k vzoru *stroj*.

Forma gen. pl. miestneho názvu *Vráble* je v súčasnej spisovnej slovenčine skutočne rozkolísaná. Napr. dva denníky z toho istého dňa (3. 2. 1970) priniesli rovnakú správu, v ktorej sa vyskytol aj tvar gen. pl. pomnožného miestneho názvu *Vráble*. Forma gen. pl. bola však rozdielna. Vo Východoslovenských novinách (vychádzajú v Košiciach) malo miestne meno *Vráble* v gen. pl. pádovú príponu *-ov*, teda *z Vrábľov*, v tejto vete: *V ten deň Jarmila D.* z Vrábľov, *žiačka 9. triedy ZDŠ, knižky s vysvedčením, ktoré nebolo najlepšie, zaniesla domov.* V bratislavskom denníku Práca malo miestne meno *Vráble* v gen. pl. podobu *z Vrábiel* [s *l*!] v tejto vete: *Spolu s ostatnými žiakmi dostala deviatačka ZDŠ Jarmila D.* z Vrábiel *vysvedčenie s polročnými známkami.* Treba povedať, že ani jeden z uvedených tvarov gen. pl. miestneho názvu *Vráble* nebol v spomenutých denníkoch utvorený podľa súčasnej kodifikácie spisovnej slovenčiny.

Podľa 6. zväzku Slovníka slovenského jazyka (1968) miestny názov *Vráble* má v gen. pl. podobu *Vrábeľ* (s. 246). Názov *Vráble*, ako sme už spomenuli, sa skloňuje podľa vzoru *stroj*. Morfológia slovenského jazyka (1966) pri vzore *stroj* osobitne uvádza meno *Vráble*, ktoré má v gen. pl. nulovú pádovú príponu a vkladnú samohlásku *e*: *Vrábeľ* (s. 100). V citovanej normatívnej príručke sa pri vzore *stroj* uvádzajú iba dve pomnožné miestne mená s pádovou príponou *-ov*: *Hámre — z Hámrov, Sliače — zo Sliačov*. Nulová pádová prípona je v gen. pl. pomnožných miestnych názvov zakončených na *-áre/-iare* a v názve *Tlmače*. Samohláska *a* sa predlžuje na *á*; kmeňová slabika sa nemení, keď je dlhá. Napr.: *Dechtáre — Dechtár, Strháre — Strhár, Rybáre — Rybár, Leváre — Levár, Tesáre — Tesár, Štitáre — Štitár, Psiare — Psiar, Žemliare — Žemliar, Tlmače — Tlmáč.*

Podľa citovanej Morfológie slovenského jazyka (1966) miestny názov *Tlmače* má v gen. pl. nulovú pádovú príponu a predĺženú kmeňovú samohlásku: *Tlmáč*. Naproti tomu cit. 6. zväzok Slovníka slovenského jazyka pri miestnom názve *Tlmače* uvádza tvar gen. pl. s pádovou príponou *-ov*: *Tlmačov* (s. 236). Teda ani súčasné normatívne príručky nie sú v tej veci rovnakého náhľadu. Z toho vidieť, že aj tvar gen. pl. pomnožného miestneho názvu *Tlmače* je v súčasnosti rozkolísaný. V denníku Práca z 2. 9. 1971 sme našli doklad na gen. pl. tohto mena s pádovou príponou *-ov*:

Teodor Zima z Tlmačov, *okres Levice, nám píše, ako pochodil, keď chcel pokračovať v ceste spojom 32, ktorý má z Moldavy odchod desať minút pred 19. hodinou.* Doklady s pádovou príponou *-ov* v gen. pl. pri miestnych menách *Vráble* a *Tlmače* ukazujú, že táto pádová prípona ako silná relačná morféma gen. pl. mužských podst. mien (súčasne je ukazovateľom gramatického rodu pomnožných podst. mien) začína si raziť cestu do viacerých miestnych pomnožných názvov mužského rodu.

Pádová prípona *-ov* preniká do gen. pl. uvedených pomnožných názvov preto, lebo je veľmi produktívna, je to tzv. silná relačná morféma, ktorá je ukazovateľom čísla, pádu, ale aj mužského rodu.

Podobnú rozkolísanosť v gen. pl. vidíme aj pri niektorých pomnožných miestnych názvoch, ktoré sa skloňujú podľa vzoru *dub*. V cit. Morfológii slovenského jazyka (1966) na s. 95 sa uvádza, že pri pomiestnych podstatných menách majú v gen. pl. pádovú príponu *-ov* vždy tie mená, pri ktorých sa ešte dnes pociťuje zreteľná súvislosť s príslušnými mužskými apelatívami; napr.: *Kúty — Kútov, Zbehy — Zbehov, Rozbehy — Rozbehov, Sady — Sadov, Zámky — Zámkov, Lazy — Lazov, Brehy — Brehov, Dvory — Dvorov, Žleby — Žlebov, Prievaly — Prievalov, Čakany — Čakanov, Mlynčeky — Mlynčekov.*

Naproti tomu cit. 6. zv. Slovníka slovenského jazyka (1968) uvádza pri miestnom mene *Čakany* (s. 161) podobu gen. pl. *Čakán* a pri miestnom mene *Prievaly* (s. 219) tvar *Prieval*. Aj tieto prípady svedčia o rozkolísanosti súčasnej normy, ale aj kodifikácie pri gen. niektorých pomnožných miestnych názvov.

Z dokladov, ktoré sme uviedli, ako aj z dokladov L. Dvonča (1961) vyplýva, že pri pomnožných miestnych názvoch *Vráble* a *Tlmače*, ktoré sa paradigmaticky zaraďujú do vzoru *stroj*, ale aj pri pomnožnom miestnom názve *Prievaly*, ktoré sa skloňuje podľa vzoru *dub*, je v súčasnej spisovnej slovenčine tendencia tvoriť popri staršom kodifikovanom a zaužívanom tvare aj podobu gen. pl. pádovou príponou *-ov* jednak pre viac alebo menej zreteľnú súvislosť týchto pomnožných miestnych mien s príslušnými apelatívami, ako aj preto, že pádová prípona *-ov* v gen. pl. uvedených pomnožných miestnych názvov je súčasne ukazovateľom mužského gramatického rodu. Za odôvodnenú treba teda pokladať pádovú príponu *-ov* pri pomnožných miestnych názvoch *Vráble, Tlmače* a *Prievaly*. Naproti tomu pri miestnom názve *Čakany*, kde ide o pomenovanie podľa osoby (Stanislav, 1948), nie podľa apelatíva *čakan*, je v gen. pl. pádová prípona *-ov (Čakanov)* sporná, keďže miestne mená na *-any* majú v gen. pl. tvary bezpríponové: *Margecany — Margecian, Petrovany — Petrovian, Vozokany — Vozokán, Krškany — Krškán.*

Bibliografia

DVONČ, L.: O gen. pl. slova *Vráble*. Slovenská reč, *26*, 1961, s. 183–184.
Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.
Slovník slovenského jazyka. 6. Doplnky. Dodatky. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963. 911 s.
STANISLAV, J.: Slovenský juh v stredoveku. 1. vyd. Turč. Sv. Martin, Matica slovenská 1948, 676 s.

Ladislav Dvonč

ZO SKLOŇOVANIA NIEKTORÝCH TYPOV ČESKÝCH MIESTNYCH NÁZVOV

Ako sa konštatuje v gramatických príručkách spisovnej slovenčiny, v gen. pl. neživotných podst. mien vzoru *dub* je bežná pádová prípona *-ov*, ale v niektorých prípadoch býva tvorenie bez prípony, pričom sa posledná kmeňová slabika predlžuje. Takto znie gen. pl. predovšetkým pri menách na *-any*, ale aj pri niektorých iných; pritom všeobecne platí konštatovanie, že bez prípony bývajú také vlastné mená, pri ktorých sa dnes nepociťuje zreteľná súvislosť s príslušnými mužskými všeobecnými podst. menami. Posledná kmeňová slabika sa však nemení, keď je predchádzajúca slabika v kmeni dlhá, napr. *Piešťany — Piešťan, Úľany — Úľan*. V týchto prípadoch sa uplatňuje rytmický zákon, takže z hľadiska systému vec vyzerá tak, že najprv sa posledná kmeňová slabika predĺži tak ako pri iných názvoch na *-any* a vzápätí sa na základe platnosti zákona o skracovaní dlhej slabiky po predchádzajúcej dlhej slabike skráti. Výsledkom je rovnaká podoba kmeňa, aká je v nom. pl., takže sa vlastne posledná kmeňová slabika nemení.

Miestne názvy na *-any* sú nielen v slovenčine, ale aj v češtine, napr. *Vodňany, Lipany, Rokycany, Slatiňany, Modřany, Mokřany, Nýřany, Obřany, Lukohořany, Zahořany*. V češtine sa tvar gen. pl. pri týchto miestnych názvoch tvorí podobne ako v slovenčine, teda bez osobitnej pádovej prípony, ale na rozdiel od slovenčiny sa posledná kmeňová slabika nemení, nepredlžuje sa, napr. *Vodňany — Vodňan, Slatiňany — Slatiňan, Obřany — Obřan, Zahořany — Zahořan*.

Vzniká otázka, ako používať takéto české názvy v slovenskom kontexte. Inoslovanské vlastné mená sa v spisovnej slovenčine skloňujú obyčajne tak, že v jednotlivých pádoch okrem 1. pádu priberajú slovenské pádové prípony, napr. *Gorkij — Gorkého, Dostojevskij — Dostojevského, Rački —*

Račkého, Trubeckoj — Trubeckého, Slowacki — Slowackého. Slovenské pádové prípony priberajú aj české vlastné mená, či už ide o tvary podst. mien, alebo o tvary tzv. spodstatnených prídavných mien, napr. *Daněk — s Daňkom* alebo *s Daněkom* (v češtine *s Daňkem*), *Vážný — Vážného, Dolejší — Dolejšieho* a pod. V prípade miestnych názvov na *-any* otázka pádovej prípony v genitíve nepôsobí ťažkosti, keďže ide o nulovú príponu v obidvoch jazykoch. Je tu však aj problém predĺženia poslednej kmeňovej slabiky a s tým sú už pri niektorých českých vlastných menách tohto typu isté ťažkosti.

Skloňovania českých miestnych názvov na *-any* v slovenskom kontexte sa dotýka Š. Peciar (1958). Píše, že niekedy pôsobí tvorenie genitívu českých pomnožných zemepisných mien v slovenčine isté ťažkosti, alebo aspoň rozpaky. Za tým uvádza tvar gen. pl. *Vodnian* k českému názvu *Vodňany* a ďalej podoby *Lipany — Lipian, Slatiňany — Slatinian, Rokycany — Rokycian.* K tvaru *Rokycian* však pripája otáznik, čo ukazuje na autorove pochybnosti o oprávnenosti tohto tvaru v slovenskom kontexte. Osobitne kladie otázku tvorenia gen. pl. k českým pomnožným miestnym názvom na *-any:* „Ako znie genitív k menu *Dobřany*? Je možný tvar *Dobřian* alebo by azda bolo vhodnejšie ponechať český tvar *Dobřan* aj v slovenskom kontexte?" Pokúsime sa odpovedať na túto otázku.

Podľa našej mienky pri väčšine českých pomnožných zemepisných názvov na *-any* treba uplatniť rovnaké tvorenie tvaru gen. pl. ako pri rovnako zakončených slovenských miestnych názvoch. Teda nielen pri názvoch *Vodňany, Lipany* a *Slatiňany,* pri ktorých Š. Peciar uvádza tvar gen. pl. bez akýchkoľvek poznámok, ale napr. aj pri názve *Rokycany.* Pri tomto názve predchádza pred zakončením *-any* spoluhláska *c,* ktorá sa vyskytuje aj v podobných slovenských názvoch na *-any.* Slovenský názov na *-any* s predchádzajúcou spoluhláskou sa riadne skloňuje v gen. pl. s alternáciou *a/ia,* napr. *Margecany — Margecian.* Pokiaľ sa v slovenčine používa tvar „Margecan", t. j. tvar bez alternácie *a/ia,* ide o nárečový tvar z východoslovenských nárečí (V. Uhlár, 1949). Tvorenie tvarov typu *Rokycan* v spisovnej slovenčine by sa i na pozadí uvedených východoslovenských tvarov *Lipan, Margecan, Kapušan* a podobne mohlo hodnotiť ako nespisovné, nárečové.

Pokladáme podľa toho teda za správne, že sa v *Slovníku slovenského jazyka, 6* (Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968, s. 293) pri názve *Rokycany* uvádza tvar gen. pl. *Rokycian* (a tvar príd. mena *rokyciansky* a prechýleného ženského obyvateľského mena *Rokycianka;* o tom pozri ďalej).

Pravda, ak v spisovnej slovenčine máme bežne uplatňovať tvary *Rokycian, Vodnian* a podobne, neznamená to, že môžeme mechanicky tento spôsob tvorenia tvaru gen. pl. aplikovať vo všetkých prípadoch. Napr.

v osobnom mene *Jan z Rokycan* tvar *Rokycan* zachovávame bez zmeny. V tomto prípade ide o súčasť českého osobného mena a osobné mená patria medzi tie cudzie slová, ktoré si zachovávajú svoju pôvodnú podobu. Takéto nezdomácnené cudzie slová píšeme v spisovnej slovenčine pôvodným, cudzím pravopisom, napr. *Johann Wolfgang Goethe, Friedrich Schiller, Leonardo da Vinci.* Tento spôsob musíme uplatniť aj pri mene *Jan z Rokycan*, v ktorom je šľachtický predikát pripojený k menu predložkou. Tu sa skloňuje iba meno, písané v pôvodnej českej podobe, kým predikát sa neskloňuje, takže tvar *Rokycan* ostáva vo všetkých pádoch nezmenený: *od Jana z Rokycan, Janovi z Rokycan* a podobne. (O skloňovaní mien s tzv. šľachtickým predikátom pozri v Pravidlách slovenského pravopisu, 1971.) Podobne treba, pravda, postupovať aj pri iných menách českého pôvodu so šľachtickým predikátom, v ktorom po predložke *z* nasleduje tvar gen. pl. niektorého českého pomnožného zemepisného názvu na *-any*.

Ďalej sa treba dotknúť otázky skloňovania českých miestnych názvov na *-any* s predchádzajúcou spoluhláskou *ř*. V tomto prípade pred príponou *-any* stojí spoluhláska, ktorá nie je v systéme spisovnej slovenčiny. Má ju iba spisovná čeština. Spoluhláska *ř* je typicky česká hláska. Ak by sme pri názvoch typu *Dobřany* utvorili tvar gen. pl. s alternáciou *a/ia*, dostali by sme tvary, v ktorých by sa stretávala typicky česká hláska s typickým prvkom slovenskej fonologickej sústavy, akým sú práve dvojhlásky. Už táto neobvyklosť utvára podklad pre úsilie vyhnúť sa tvarom typu *Dobřian* a nahradiť ich tvarmi bez alternácie, t. j. *Dobřan*.

Proti tomu však možno právom namietať, že máme tvary, v ktorých sa vedľa seba vyskytuje hláska *ř* a niektorá zo slovenských dvojhlások. Š. Peciar (op. cit.) spomína zmiešané, „makarónske" názvy typu *Poohřie*. V tomto prípade máme vedľa seba spoluhlasku *ř* a dvojhlásku *ie*. V ostatných pádoch tu prichádzajú do úvahy aj ďalšie dvojhlásky, napr. gen. sg. *Poohřia*, dat. sg. *Poohřiu*. Prípadné tvary s *r* namiesto *ř* Š. Peciar výslovne odmieta s tým, že by takéto „celkom poslovenčené tvary" mohli aspoň v niektorých prípadoch sťažovať stotožnenie slovenského znenia s pôvodnými českými názvami. „Okrem toho by takéto poslovenčovanie porušovalo všeobecnú zásadu, že sa korene českých vlastných mien v slovenskom kontexte nemenia." (Peciar, ibid.) V tomto prípade sa tvarom s dvojhláskami po *ř* nemožno vyhnúť. Okrem toho sa dvojhlásky vyskytujú po predchádzajúcom *ř* v českých názvoch typu *Obří důl*, ktorých prvá časť sa v spisovnej slovenčine skloňuje podľa privlastňovacích príd. mien typu *páví: Obřieho dolu, Obřiemu dolu* (Peciar, ibid.). Ani tu sa vlastne tvarom s *ř* pred dvojhláskami nemôžeme vyhnúť, ak sa má slovo *Obří* skloňovať tak ako slovenské prídavné mená.

Vráťme sa teraz k českým názvom na *-any* s predchádzajúcou spolu-

hláskou *ř*. Už sme uviedli, že pri slovenských názvoch na *-any* nastáva krátenie v tom prípade, ak je predposledná kmeňová slabika dlhá, napr. *Piešťany — Piešťan, Liešťany — Liešťan, Úľany — Úľan*. Podobne sa tvorí tvar od českého miestneho názvu na *-any*, ak pred zakončením *-any* predchádza dlhá slabika, ako je to napr. pri názvoch *Nýřany* alebo *Říčany* (Peciar, ibid.). Dalo by sa predpokladať, že cez tvar *Nýřan* dostáva sa v slovenčine tvorenie bez alternácie aj k názvom, pri ktorých predposledná kmeňová slabika nie je dlhá (napr. *Modřan, Dobřan*). Pravda, pri názvoch *Modřany, Dobřany, Mokřany* by mala byť v gen. pl. dvojhláska *ia*, lebo v tomto prípade nepredchádza pred príponou *-any* dĺžka. Ale práve uvedené prípady typu *Piešťan*, a to nielen pri slovenských názvoch *(Piešťan, Úľan, Liešťan)*, ale aj pri českých názvoch *(Říčan, Nýřan)* sú vítaným argumentom za obídenie stretnutia sa slovenskej dvojhlásky a českej spoluhlásky *ř*, ktoré vždy pôsobí neprirodzeným dojmom.

Iná situácia je pri skloňovaní českých názvov typu *Poohřie*, ktoré sa z hľadiska skloňovania zaraďujú do vzoru *vysvedčenie*. Pri podst. menách vzoru *vysvedčenie* k príponám s dvojhláskami nemáme prípony bez dvojhlások, lebo pri podst. menách tohto vzoru rytmický zákon neplatí. Tu aj po predchádzajúcej dĺžke bývajú dvojhlásky, napr. *lístie, lístia, lístiu* a pod. Pri podst. menách vzoru *vysvedčenie* niet teda v morfologickom systéme spisovnej slovenčiny opory pre prípadné uplatnenie tvarov bez dvojhlások.

Rovnaká situácia je aj pri skloňovaní názvov typu *Obří důl* v slovenskom kontexte. Ani pri druhových príd. menách typu *páví* neplatí rytmický zákon, a tak sa tu bežne vyskytujú prípony s dvojhláskami po predchádzajúcich dĺžkach (či už jednoduchých alebo dĺžkach s dvojhláskami), napr. *pávia, pávieho, páviemu, netopieria, netopierie, netopieriemu* a pod. Ani v tomto prípade sa teda nevyskytujú tvary s jednoduchými krátkymi samohláskami namiesto tvarov s dvojhláskami.

Takéto tvary sa vyskytujú jedine v tom prípade, ak pred príponou predchádza spoluhláska *j*, napr. *chvoje* (pomn. ako *tŕnie*), gen. *chvoja*, dat. *chvoju* (Dvonč, 1964 b). Je to jediný prípad s krátkymi príponami pri vzore *vysvedčenie*. Takéto krátke prípony by ešte mohli prísť do úvahy pri príd. menách typu *páví* so spoluhláskou *j* pred príponami, napr. *zmija, zmije, zmijeho, papagájeho* (Dvonč, 1964 a). Namiesto tvarov *zmija, zmije* atď. sa však radšej používajú tvary *vreteničia, vreteničie* atď. Slovník slovenského jazyka, 5 (1965) pri slove *zmiji, -a, -e* má doložený tvar *zmijích*, nie však *zmija, -e*; s tvarmi *papagájeho, papagájemu* sme sa nestretli (tu sa niekedy možno stretnúť dokonca s tvarmi *papagájčí, papagájčieho* atď. analogicky podľa *ovčí, muličí, dobytčí* a pod.). Pri názvoch na

-any je súvislosť názvov majúcich *ř* s názvami bez alternácie cez tvar *Nýřan,* tu však tejto súvislosti niet.

Z bežnej jazykovej praxe máme doložený tvar gen. pl. pri názve s *ř* pred *-any* v tomto prípade: *Šli sme* do Obřan (Večerník, 24. 10. 1971, s. 5).

Nazdávame sa, že pri názvoch na *-any* s predchádzajúcou spoluhláskou *ř* možno v spisovnej slovenčine uznať za správne tvary typu *Obřan, Zahořan, Modřan, Mokřan* atď.

Treba sa ešte zmieniť o tvaroch prídavného mena a ženského obyvateľského mena od názvov tohto typu.

K názvom na *-any* sa v spisovnej slovenčine tvorí prídavné meno príponou *-ský,* pričom v kmeni zase nastáva alternácia *a/ia,* napr. *Lipany — lipiansky, Margecany — margeciansky, Turany — turiansky* a pod. Pochopiteľne, pri názvoch typu *Piešťany* je pri prídavných menách krátkosť, napr. *piešťanský, liešťanský, úľanský* a pod. A ak sa tvorí príd. meno na *-iansky,* majú prechýlené ženské obyvateľské mená zakončenie *-ianka* (po predchádzajúcej dĺžke *-anka*), napr. *čičmiansky — Čičmianka, turiansky — Turianka, piešťanský — Piešťanka.* Pri českých vlastných menách na *-any* s predchádzajúcou spoluhláskou *ř* by analogicky podľa gen. pl. nebola pri príd. mene ani pri ženskom obyvateľskom mene alternácia: *Obřany — obřanský, Obřanka, Zahořany — zahořanský, Zahořanka.*

Konkrétne by sa takéto podoby, zhodné s podobami v češtine, uplatnili napr. pri preklade diela A. Jiráska *Zahořanský hon.* V názve tu máme tvar príd. mena, ktorý by sme ponechali aj v slovenskom preklade. Alebo tvar gen. *Zahořan* by sme ponechali v tejto vete, ktorú sme si vypísali z českého vydania tohto diela (Praha 1941, s. 34): *„To neřekl, jen to, že pojedeme* do Zahořan," *odvětil.* „Do Zahořan!" *zvolal malíř.* „Do Zahořan!" *opakoval si.*

V slovenských gramatických príručkách bude potrebné osobitne sa zmieniť o skloňovaní českých miestnych názvov typu *Obřany,* ako aj o tvorení zodpovedajúcich podôb prídavných mien a ženských obyvateľských mien (pri mužských niet problému, lebo tu niet alternácie: *Margecanec, Obřanec*).

Ukazuje sa, že pri výklade niektorých javov zo slovenskej morfológie je dôležité prihliadať na tvary skrátené podľa rytmického zákona. Tak napr. E. Pauliny (1953) ukazuje, že prvotnú príčinu pre vznik nom.-akuz. sg. neutra typu *znamenia* v stredoslovenských nárečiach treba hľadať v pôsobení rytmického zákona o dvoch dĺžkach (na odstránenie homonymity tvaru nom. sg. od substantíva *tŕnie* a tvarov nom. a akuz. pl. substantíva *tŕň*. Podobne s pojmom rytmického zákona pracuje pri výklade vzniku tvarov typu *dobruo,* ktoré sú jedným z najťažších problémov slovenskej historickej gramatiky (Pauliny, 1969): menné tvary typu *krás-*

na, krásno, béla, bélo sa mohli pokladať za zložené tvary, v ktorých sa prípona skracuje na základe rytmického zákona. V našom prípade sa tvorenie tvarov *Obřan* cez tvar *Nýřan* môže oprieť o iné tvary, v ktorých na základe platnosti rytmického zákona nedochádza k alternácii poslednej kmeňovej samohlásky *a* s dvojhláskou *ia*. Je to systémový jav, kým pri podst. menách vzoru *vysvedčenie* alebo príd. menách typu *páví* existencia krátkych prípon je výnimočná (pri *chvoje*), alebo prakticky nie je doložená *(zmija, zmije, zmijeho, papagájeho)*, takže sa supluje *(vreteničia, vreteničie, vreteničieho, papagájčieho)*. Preto v jednom prípade sa jazyk vyhýba spojeniu *ř* s dvojhláskami („Modřian", „Mokřian"), kým v iných prípadoch ich pripúšťa, lebo inej možnosti niet (*Poohřie, Obřieho dolu* a pod.). Predsa však bude ešte treba sledovať túto otázku na ďalšom materiáli.

Bibliografia

DVONČ, L.: Ku skloňovaniu prídavných mien typu *papagájí*. Slovenská reč, *29*, 1964 (a), s. 59—60.
DVONČ, L.: *Chvoje, -a* str. Slovenská reč, *29*, 1964 (b), s. 118.
PAULINY, E.: Stredoslovenský tvar nom.-ak. sing. typu *znamenia*. Jazykovedný časopis, 7, 1953, s. 51—62.
PAULINY, E.: K vzniku tvarov typu *dobruo*. In: Jazykovedné štúdie. 10. Štolcov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969, s. 88—92.
PECIAR, Š.: České vlastné mená v slovenskom kontexte. Slovenská reč, *23*, 1958, s. 262—263.
Pravidlá slovenského pravopisu. Red. Š. Peciar. 11. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 67, § 107. 12.
Slovník slovenského jazyka. 5. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965, s. 648.
UHLÁR, V.: Zo školskej slovenčiny. Slovenská reč, *15*, 1949/1950, s. 50.

SPRÁVY A POSUDKY

Zasadanie Medzinárodnej komisie pre výskum gramatickej stavby slovanských jazykov

Od založenia tejto dôležitej slavistickej komisie na 5. medzinárodnom slavistickom zjazde v Sofii 1963 konalo sa jej 6. pracovné zasadanie od 22. do 25. 9. 1971, a to v spolupráci s Jazykovedným ústavom Ľudovíta Štúra SAV v Domove vedeckých pracovníkov v Smoleniciach. V pracovnom programe tejto medzinárodnej komisie bolo to už druhé zasadanie v Smoleniciach (1. sa konalo v r. 1966). Okrem organizačného rokovania, ktoré sa začalo v Smoleniciach 22. 9. 1971 a dokončilo v JÚĽŠ SAV v Bratislave 29. 9. 1971, pripravili prof. J. Ružička, člen korešpondent SAV a riaditeľ JÚ ako člen tejto komisie, a prof. M. Grepl (Brno) ako jej tajomník bohatý pracovný program pre plénum. Príspevky z dvoch okruhov výskumu (1. štruktúrne typy slovanskej vety a 2. vzťah medzi sémantickými a gramatickými vlastnosťami slova) predniesli nielen členovia tejto komisie zo zahraničia i z ČSSR, ale dala sa možnosť aj iným pracovníkom zo všetkých jazykovedných pracovísk v ČSSR, aby sa aktívne zúčastnili na pracovnom programe príspevkami z okruhu svojich výskumov.

Zo zahraničných hostí ako členovia komisie boli prítomní: prof. I. Lekov, prof. Lj. Andrejčin, prof. S. Ivančev (Bulharsko), prof. M. Ivićová, B. Korubin (Juhoslávia), prof. S. Urbańczyk, doc. Z. Topolińska, doc. K. Pisarkowá (Poľsko), prof. N. Švedovová (ZSSR), prof. R. Růžička (NDR). Z domácich popredných lingvistov sa na zasadaní komisie zúčastnil akademik B. Havránek ako predseda tejto komisie a ďalší.

Pracovné zasadanie otvoril J. Ružička. Privítal predovšetkým členov komisie a obdaroval ich troma poslednými jazykovednými publikáciami z domácej produkcie JÚĽŠ: *Spisovná slovenčina v Československu* (autor J. Ružička), *Doplnok v slovenčine* (autor J. Kačala a *Martin Hattala* (zborník, red. J. Ružička).

Prvý referát predniesol J. Ružička (K štruktúre vetných typov). Diskusne nadviazal na výsledky, ku ktorým sa dospelo na zasadaní v Berlíne 1968 a predložil stanovisko slovenskej gramatickej teórie o zjednodušenom systéme jednočlenných viet. — O hierarchizácii štrukturálnych typov slovanskej vety prednášal R. Mrázek (Brno). Pre porovnávacie ciele zdôraznil ako východisko obsah, nie formu, a ďalej uprednostnenie hĺbkovej štruktúry. Pre výskum vetných typov vyslovil požiadavku homogénnosti, aby sa na jednu rovinu nekládli hierarchicky rozdielne vety. — S. Žaža (Brno) v referáte o modifikáciách syntaktických štruktúr nadviazal na R. Mrázka a poukázal na vzájomné vzťahy medzi troma dôležitými derivačnými operáciami, medzi tzv. deagentizáciou, modálnou modifikáciou a fázovou modifikáciou, a to najmä na českom

a ruskom materiáli. — P. Adamec (Praha) predniesol výsledky spoločného výskumu s V. Hraběm v oblasti štruktúrnych typov slovanskej vety. Autori skúmali, do akej miery možno vzťahovať isté typy viet k jednej protovete a ako sémantika vety modifikuje aktuálne členenie (najmä na ruskom materiáli). — N. Švedovová (Moskva) sa zaoberala kategóriou syntaktickej osoby a jej vzťahmi k predikatívnosti ako gramatickej kategórii. Podrobne si všímala najmä všetky prípady vyjadrenia subjektu morfologicky, syntakticky a lexikálno-syntakticky. — M. Ivićová (Novi Sad) osvetľovala na niekoľkých typoch príkladov, ako sa pomocou istých syntaktických konštrukcií vyjadrujú rozličné významy, ale ako je pritom rozhodujúca aj sémantika zúčastnených slov, najmä substantív. — Základnými typmi vzťažných viet a ich spojkami v macedónčine sa zapodieval B. Korubin (Skopje). — Kontextové členenie a typy slovanských opytovacích viet boli témou príspevku H. Křížkovej (Praha). Stredom jej pozornosti boli otázky slovosledu a umiestenia intonačného centra, ako aj rozličné kritériá na vyčleňovanie typov opytovacích viet. — R. Večerka (Brno) predložil tematiku genézy jednočlenných viet s genitívnym subjektom. V závere konštatoval, že len isté typy jednočlenných viet vznikli z dvojčlenných; inak sú jednočlenné aj dvojčlenné vety rovnoprávne. — Lj. Andrejčin (Sofia) analyzoval otázku, či citoslovcia, ktoré korešpondujú s inými podobnými slovami vo vete, patria do vetnej stavby. — Zaujímavú parciálnu problematiku, ktorá vyvolala aj živú diskusiu, predložil J. Chloupek (Brno) v príspevku Špecifický východomoravský typ deagentných viet. — Všeobecnejší ráz mal príspevok F. Kočiša (Bratislava) o vzťahu vetnej a súvetnej štruktúry: upozornil na to, že pre stavbu jednoduchej vety je konštitutívna determinácia, pre priraďovacie súvetie koordinácia a pre podraďovacie súvetie sú príznačné koordinácia a determinácia. — Historický prierez v slovenčine i porovnávací slovanský aspekt podal vo svojom referáte Priraďovací vzťah v jednoduchom súvetí J. Oravec (Bratislava).

Druhý cyklus príspevkov otvoril 24. 9. 1971 I. Lekov (Sofia) prednáškou Jednota lexikálneho i gramatického obsahu v slovanských jazykoch a jej protirečivý vývin. Problematiku staval na porovnávacom základe bulharsko-česko-rusko-slovenskom. Poukázal nielen na rozdielnu situáciu medzi plnovýznamovými a neplnovýznamovými slovnými druhmi, ale aj na rozdiely vyplývajúce z typologických rozdielov medzi skúmanými jazykmi. — Otázkami slova vo vete sa zaoberal M. Grepl (Brno). V 1. časti si všímal primárne a sekundárne použitie slovných druhov vo vete, v druhej časti vzťahy medzi sémantikou slov a syntaktickými štruktúrami. — J. Mistrík (Bratislava) rozvinul problematiku dynamiky lexikálnej a gramatickej zložky slova. Poukázal na to, že v gramatických slovách je lexikálno-sémantická zložka nulová, a naopak, v odborných textoch sa gramatická zložka slova oslabuje a pod. — Na otázky súvisiace s gramatickým invariantom a lexikálne podmienenými variantmi upozornil O. Leška (Praha). V otázkach príznakových a nepríznakových členov pri vyjadrovaní gramatických kategórií nadviazal na staršiu domácu tradíciu (V. Skalička, Ľ. Novák). — Veľmi podnetný bol príspevok Z. Topolińskej (Varšava) o dištinktívnych sémantických príznakoch pri zámenách. Autorke sa podarilo prehľadne a účelne utriediť zámená práve na základe prítomnosti a neprítomnosti rozličných príznakov. — Podobnú problematiku ako M. Ivićová načrtol aj F. Miko (Bratislava) v príspevku Pád a lexikálna osobitosť slova. Ukázal, ako sa v istých genitívnych substantívnych prívlastkoch oslabuje sub-

stantívnosť a substantívum sa stáva kvalifikátorom (vyjadruje vlastnosť). — Pomocným slovesám venovala pozornosť K. Pisarková (Krakov). Načrtla rozšírené chápanie termínu pomocné sloveso pre poľštinu (zahrnujúc do tejto oblasti ešte rozsiahlejší inventár, ako je napr. v Morfológii slovenského jazyka, hoci túto koncepciu nespomínala). Zaujímavé porovnanie bulharčiny a češtiny, čo sa týka vzťahov medzi lexikálnym a gramatickým významom v oblasti vidu, podal S. Ivančev (Sofia). — Na živý proces zmien intenčnej hodnoty slovesa v slovenčine a na vznik intenčných homoným upozornil J. Kačala (Bratislava). — Podobnými problémami ako K. Pisarková, ale aj osobitnými funkciami českých slovies *být* a *mít* (nielen ako pomocných, ale aj ako plnovýznamových slovies), najmä však ich syntaktickými funkciami sa zaoberal J. Kořenský (Praha), rozlišujúc sémantické a syntaktické vetné vzorce s rozoberanými slovesami. — Sémantické a gramatické dôsledky nominálno-verbálnej transpozície boli predmetom príspevku M. Jelínka (Brno). Poukázal na to, ako tieto spojenia — jav v súčasných slovanských jazykoch produktívny — umožňujú koncentrovať jadro a východisko výpovede. — K. Pala (Brno) na materiáli českých slovies pohybu demonštroval niektoré syntakticko-sémantické vlastnosti slovesa. — Prevažne teoretický charakter mal príspevok G. Horáka (Bratislava) Pojem príznaku a gramatická povaha atribútu. Vychádzajúc z E. Paulinyho, poukázal na potrebu pojmu atribútu ako všeobecnejšej kategórie, lebo cez ňu sa ľahšie osvetlia adjektíva, adverbiá a číslovky. — Problematike adverbializácie predložkových spojení venovala svoj referát Z. Rusínová (Brno), uvádzajúc rozličné kategórie podľa sémantiky aj podľa gramatickej platnosti komponentov, z ktorých adverbium vzniká.

Ako tento prehľad prednesených príspevkov ukazuje, program zasadania bol naozaj nabitý aktuálnou problematikou syntaktickou a sémanticko-syntaktickou. Rozsah príspevkov bol obmedzený približne na 13 minút. Nadhodená problematika sa potom bohato dokresľovala v diskusiách, ktoré zabrali v prvý aj druhý deň celé popoludnie.

K. Hausenblas okrem iného k referátu N. Švedovovej pripomenul, že z hľadiska gramatických kategórií nie je gramatická osoba na tej istej rovine ako modus a čas. U F. Kočiša kladne zhodnotil stanovisko, že nie je paralelizmus medzi vetnou a súvetnou štruktúrou. Z mnohých aspektov sa v ďalšej diskusii analyzoval typ deagentnej vety uvádzanej J. Chloupkom, a to v súvislosti so slovosledom. Mnohostranná pozornosť sa venovala aj problematike opytovacích viet, dopĺňali sa otázky okolo citosloviec a ich fungovania v syntaktických konštrukciách (Ivićová, Švedovová). Na pretras sa dostali aj problémy vzťahu bezspojkového a spojkového súvetia (J. Rybák) a iné.

Akademik B. Havránek v závere diskusie prvého dňa vyslovil radosť nad tým, že sa rozoberala aj problematika súvetia, lebo v tejto oblasti sme ešte stále veľa poplatní latinským gramatikám. Zároveň vyslovil požiadavku v budúcnosti čo najdôkladnejšie a podrobne skúmať syntax hovorených prejavov.

Druhý deň sa rozvinula diskusia najmä o klasifikácii zámen a o otázkach vidu v češtine a v bulharčine.

Záver konferencie z úst predsedu komisie vyznel pozitívne. Akad. B. Havránek zhodnotil výber tém i vysokú úroveň referátov. K teoretickým otázkam špeciálne zdôraznil, že treba rozlišovať lexikálnu a gramatickú sémantiku slova, lebo gramatika má svoju špecifickú sémantiku. Osobitne vyzdvihol aktívnu účasť mladšej generácie. Od prvého zasadania tejto komisie v Prahe sa vykonal

veľký kus práce najmä v oblasti metodológie. Príspevky z jednotlivých zasadaní sa vydávali v slavistických časopisoch, materiál z posledného zasadania v Krakove vyšiel už ako samostatný zborník.

Ako program do budúcnosti načrtol akad. B. Havránek 3 okruhy výskumných problémov: 1. súvetie; 2. syntax hovoreného jazyka; 3. otázky slovosledu (rozdiely medzi jednotlivými slovanskými jazykmi).

Materiály z konferencie sa pripravia do tlače v JÚĽŠ SAV.

M. Marsinová

J. Štolc, *Reč Slovákov v Juhoslávii*. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968. 356 s.

Dialektológia má na Slovensku starú tradíciu, ale predsa patrí k tým disciplínam, v ktorých treba ešte veľmi mnoho základného výskumu. Je to jednak preto, že slovenské jazykové územie je nárečovo veľmi diferencované, jednak preto, že slovenské nárečia sú rozšírené aj ďaleko za hranicami našej republiky. Hoci máme všeobecný syntetický obraz o hláskoslovných javoch v slovenských nárečiach v I. zväzku *Atlasu slovenského jazyka* a niekoľko nárečových monografií, predsa nemôžeme byť spokojní s doterajšími výsledkami nárečového výskumu, a to ani z hľadiska potrieb, ani z hľadiska možností. Postupne síce pribúda počet pracovníkov i jednotlivých prác, ale neraz sa nepostupuje systematicky a plánovite tak, ako si to vyžaduje potreba. A o potrebe slovenského nárečového výskumu pre slovenskú historickú gramatiku i slovník, ako i pre osvetlenie genézy slovenčiny i pre slovanskú komparatistiku (najmä s ohľadom na centrálne postavenie slovenčiny) sa už hovorilo veľa. Chýba nám napr. syntetická práca o slovenskej dialektológii, nevydávajú sa nárečové texty, nemáme nijaký nárečový slovník; a výskum nárečovej syntaxe ani výskum zvukovej stránky nárečí experimentálnymi fonetickými metódami sa ešte ani nezačal.

Pokiaľ ide o nárečové monografie, naša nespokojnosť sa týka viac spracovania nárečí na domácom, materskom území. Veď popri dvoch monografiách krajových nárečí (Liptov — J. Stanislav, Orava — A. Habovštiak), jednej monografii okrajovej časti oravských nárečí (E. Pauliny) a dvoch prácach o nárečí jednotlivých obcí (Dlhá Lúka — F. Buffa, Pohorelá — G. Horák) nemáme okrem drobnejších štúdií o nárečiach rozsiahlych oblastí Slovenska nijaké podrobnejšie informácie.

Oveľa lepšie sme na tom so spracovaním nárečí mimo územia Slovenska. K dvom domácim monografiám a jednej maďarskej o slovenských nárečiach v Maďarsku (J. Štolc, P. Ondrus, I. Sipos) pribudla knižná práca J. Štolca, *Reč Slovákov v Juhoslávii*.

Štolcova monografia podáva obraz slovenských dolnozemských nárečí v Báčke, Srieme, Slavónii a v Banáte podľa terénneho výskumu v r. 1947 (štyri týždne E. Pauliny a J. Štolc) a v r. 1965 (dva týždne J. Štolc).

Úvodné kapitoly sú venované metodologickým a historicko-geografickým otázkam. Ako autor ukazuje, výskum dlhšie izolovaných slovenských nárečí, ktorý si všíma vzťah k nárečiam na materskom území i vzťah k inojazykovému prostrediu, môže priniesť hodnotné poznatky o priebehu jazykovej divergencie

a konvergencie. Kapitoly, v ktorých sa hovorí o metódach výskumu, spôsoboch zapisovania a prepisovania materiálu, o informátoroch a iných prameňoch, ako i o metóde spracovania, sú hodnotným prínosom k metodológii nárečového výskumu i k spracovaniu monografií o dialektoch.

Pri výskume sa autor zameral najmä na osady z prvej kolonizačnej vlny z 18. stor., ktoré sú pre poznanie tamojších nárečí rozhodujúce, kým výskum obcí z druhotnej kolonizácie mal iba informatívny ráz. Základný význam majú informácie z priameho výskumu, „výberová excerpcia zo živého jazykového prejavu", ale aj záznamy súvislých textov na magnetofónové pásy. Okrem toho autor použil aj metódu výskumu pomocou otázok, ako i nepriamu metódu prostredníctvom dotazníka (E. Pauliny — J. Štolc, Dotazník pre výskum slovenských nárečí. Atlas slovenského jazyka). Ako druhoradé pramene využil aj kronikárske záznamy i zápisy rozprávok a textov získaných pre národopisné účely. V ojedinelých prípadoch z nedostatku vhodných informátorov bol nútený získavať informácie (pravda, menej presné a menej hodnotné) aj od osôb, ktorých bydlisko sa nezhodovalo s rodiskom, napr. v Pivnici (s. 25), Šíde (s. 26), ba dokonca od manželov rozličného nárečového pôvodu (v Zrenjanine, s. 27), ako i (počas spracúvania materiálu) od presídlencov zo skúmaného územia bývajúcich v Bratislave a na jej okolí (s. 19).

V osobitných kapitolách sa hovorí o osídlení skúmaných lokalít Slovákmi priamo zo slovenských stolíc a druhotne z iných dolnozemských osád. V Juhoslávii žije dnes vyše 80 tisíc Slovákov, zväčša príslušníkov stredoslovenských nárečí, ktorí sa presťahovali — ako to z tabuľky na s. 42—43 vyplýva — najmä z bývalej Novohradskej, Zvolenskej a Hontianskej župy, ale i z Peštianskej župy a menej zo severných stolíc (Turiec, Liptov, ojedinele Orava). Príslušníci západoslovenských nárečí pochádzajú najviac z Nitrianskej stolice. Osady s východoslovenským nárečím sa tu nespomínajú, ani sa nespracúva ich nárečie.

Druhá časť monografie je venovaná opisu zvukovej stavby. Za základ opisu sa berie stredoslovenský nárečový typ, pričom sa upozorňuje na odlišnosti v západoslovenskom a dakedy aj v osobitnom kysuckom type. Rozdiel medzi týmito typmi sa prejavuje v odlišnom inventári dlhých vokalických foném (vo všetkých typoch je počet krátkych vokálov rovnaký: *a, e, i, o, u*), t. j. dvojhlásky *ia, ie, uo,* zriedka *iu* spolu s hláskami *á, í, ú* v strsl. type oproti dlhým samohláskam *á, é, í, ó, ú* v zsl. type. Okrem toho v strsl. type sa uplatňuje protiklad *l — ľ*, v zsl. type zasa protiklad *v — f*.

V práci sa používa metóda synchrónneho opisu, pričom sa podáva fonologická štruktúra nárečí, niekedy aj fonetická realizácia jednotlivých foném. Výslovnosť sa porovnáva so stavom v nárečiach na materskom území. Pri opise artikulácie hlások *ť* a *ď* sa Štolc prikláňa k názoru, že na asibilovanú výslovnosť týchto hlások nevplývali srbské hlásky *đ, ć*, ale že je to prejav vzťahu strsl. nárečí k dialektom východoslovanskej[!] jazykovej oblasti. (s. 77, poznámka 160). Asibilovaná výslovnosť *ť, ď* je totiž aj v strsl. nárečiach na materskom území.

Pri opise distribúcie jednotlivých hlások autor použil tradičné diachronické hľadisko. Dá sa súhlasiť s autorom, ktorý to odôvodňuje tým, že sledovaním reflexov za pôvodné hlásky možno lepšie pozorovať nárečovú diferenciáciu a okrem toho materiál v monografiách utriedený a spracovaný z rovnakého hľadiska sa dá ľahšie porovnávať. V osobitnej kapitole sa podrobne preberajú jednotlivé typy neutralizácie. Pre strsl. typ je charakteristická neutralizácia artikulačného miesta pri spoluhláskach *m* a *n* na konci slova i uprostred pred

spoluhláskou. Zdvojené spoluhlásky sa v opisovaných nárečiach nevyskytujú. Z prozodických vlastností sa venuje pozornosť prízvuku a najmä kvantite. Z tohto hľadiska sa vyčleňuje osobitný typ kysuckých nárečí v Slavónii, ktoré majú dôsledne prízvuk na predposlednej slabike a nemajú kvantitu. Ukazuje sa, že pri výskume prozodických vlastností, ako to sám autor konštatuje, treba použiť experimentálne fonetické metódy, lebo ináč sa nevyhneme subjektívnemu hodnoteniu. Keďže autor nemal možnosť použiť exaktné metódy, ťažko mu bolo zistiť, kedy je v strsl. type prízvuk na predposlednej slabike. Podrobne sa spracúva kvantita, osobitne pri prevzatých slovách. Zložitá situácia je najmä pri kvantite prevzatých slov zo srbochorvátčiny (s. 98—99).

V tretej časti monografie sa preberá gramatická stavba, najprv tvaroslovie, potom skladba. Najväčšia pozornosť sa venuje morfológii, do ktorej sa zahŕňa aj tvorenie slov. Autor bol obmedzený materiálom, ktorý mal k dispozícii, preto pri tvorení substantív vychádza od významových skupín, pri príslovkách viac od formy (zväčša prípon) a pri slovesách uvádza skôr tvorenie spôsobu slovesného deja. Pri zdrobneninách typu *kúšťok* by sme vyčlenili skôr príponu *-ťok* (nie *-štok*, s. 104), pretože *-š-* je súčasťou zmeneného slovotvorného základu, a pri prechýlených feminínach typu *rodáčka* a *krčmárka* zasa príponu *-ka* (nie *-áčka*, *-árka*, s. 104), lebo morféma *-áč-*, *-ár-* je súčasťou slovotvorného základu, ktorým je podoba maskulína.

Po tvorení slov, ktoré sa preberá v rámci jednotlivých slovných druhov, nasleduje paradigmatika. Pri jednotlivých deklinačných typoch sa v paradigmách uvádzajú iba tvary strsl. typu, kým odlišné koncovky zsl. typu len pri niektorých pádoch. Nazdávame sa, že bolo zbytočné uvádzať pri osobných substantívach vzoru *chlap, sluha* a *žena* vokatív ako samostatný pád, keď sa osobitný tvar na oslovenie zachoval v skúmanom nárečí len v ojedinelých slovách. Flexia sa preberá zo synchronického hľadiska, a preto zaraďovanie niektorých slov a vyčleňovanie prípon z historického aspektu pôsobí skôr rušivo. Napr. medzi menné tvary adjektív sa zaraďujú aj príslovkové spojenia za *zeľena, za starodávna* [s. 121], medzi zámenami sa uvádzajú slová *dok, dokim, dokod, kim,* hoci sa konštatuje, že sa používajú ako podraďovacie časové spojky (s. 131 a 180), ako i slovo („opytovacie zámeno"!) *pokerúc* vo funkcii časovej spojky (s. 131 a 180); v zámenách *ten, hen* sa vyčleňuje nesamostatná častica *-en* (s. 141).

Pri zaraďovaní niektorých slov do slovných druhov sa autor odchýlil od tradície. Používa novú terminológiu i klasifikáciu, a to najmä pri zámenách. Napr. po *k*-ovom rade opytovacích a neurčitých zámen (medzi neurčité zaraďuje aj záporné, popieracie s časticou *ni-*) uvádza *t*-ový rad pod názvom „určovacie zámená", medzi ktoré zaraďuje aj vymedzovacie: *sám, každí, šecok, iní* a i. Určovacie zámená rozdeľuje na osobné: *tem/ten, tá, to* a i.; akostné: *taki, inakší, šakoví;* kvantitatívne: *telki;* spôsobu: *tak;* miery: *telko;* miesta: *tu, tam, taďe, otálto, sťato,* ale i *hin, sem;* času: *teraz, dočilku,* ale i *potom, zas, naveki, še, žďi, inakedi;* a príčiny: *preto.* Tvary *jeho, jej,* zsl. *jeji, její, jejéj* (s. 124, 125, 186) sú síce pôvodné genitívy zámena 3. osoby, ale v súčasných nárečiach fungujú ako privlastňovacie zámená, preto ich bolo treba medzi ne aj zaradiť.

Pomerne podrobne sú spracované slovesá (s. 148—167). Autor triedi slovesá v prítomníku podľa prézentnej kmeňotvornej prípony (5 prípon) a neurčitkovej kmeňotvornej prípony (6 prípon) do 14 typov. Poslednú skupinu tvoria 4 nepravidelné slovesá bez prítomníkovej i neurčitkovej kmeňotvornej prípony, preto ich nebolo treba zaraďovať pod jednotlivé neurčitkové témy: *som* a *jem*

pod *ø*, *viem* pod *-ie-* a *dám* pod *-á-*. Ostatné určité i neurčité slovesné tvary sú spracované tradičným spôsobom. Jednotlivé doklady z nárečí sa citujú zväčša vo vetnej súvislosti.

Z neohybných slovných druhov sa uvádzajú príslovky (tvorenie a jednotlivé druhy podľa významu), predložky vo vetnej súvislosti (podľa druhov, pádov a významov) a spojky. Pri enumerácii jednotlivých podraďovacích spojok bolo treba uviesť aj *ak*, *či* a *da* (s. 180), lebo sa uvádzajú príklady s týmito spojkami. Spojky, spracované zo syntaktického hľadiska podľa typov viet, by sa hodilo zaradiť skôr do skladby. Častice a citoslovcia nie sú osobitne spracované. Niektoré častice sú zaradené medzi príslovky, napr. *asi, tiež, ima, ľem, ľedva* (s. 169), *iba, zo* (s. 170), častica *eno* „asi" sa preberá pri číslovkách (s. 143) a modálne častice sa uvádzajú pod názvom modálne slová v syntaktickej časti.

Stručnejšie je spracovaná skladba. Uvádzajú sa príklady na jednotlivé druhy morfologických kategórií (výhodnejšie by bolo zaradiť zasa do morfológie), napr. osobitné využitie čísla na vyjadrenie úcty, osobitné typy posesívneho genitívu: *mójho vnukova žena,* posesívneho datívu: *sin im odešel do Ameriki* a i. Autor zisťuje, že v skúmaných nárečiach sa zachovali aj v syntaxi archaické javy, ktoré v nárečiach na materskom území pod vplyvom spisovného jazyka po r. 1918 zanikli.

V ďalšej časti sa hovorí o vyjadrovaní všeobecného podmetu, o využití sponového slovesa, osobnej i neosobnej väzby a zvláštnych konštrukcií so slovesom *jesto, ňinto,* napr. *taki maľiari jesto, takvo súkno ňinto.* V stati o prívlastku sa uvádzajú príklady na nekongruentné konštrukcie typu *s pána ministrom, za Lačok Paľovho života,* ako i na využitie prídavných mien a príčastí ako atribútov i doplnkov. Napokon sa hovorí o nepravidelnostiach vo vetnej stavbe, priamej i nepriamej otázke, o modálnych výrazoch i o zápore.

Hoci autor zisťuje, že v skúmanom nárečí sa zachovali archaické javy aj v syntaxi, iste len nedostatok materiálu mu nedovolil spracovať skladbu skúmaných nárečí úplnejšie. Na výskum nárečovej syntaxe je potrebné veľké množstvo súvislých textov. Pri výskume i spracovaní nárečovej syntaxe nemožno u nás nadväzovať na nijakú tradíciu, a preto kapitoly o syntaxi treba hodnotiť ako autorov hodnotný prínos k výskumu tejto u nás doteraz zanedbávanej oblasti.

Pomerne obsiahla, ale i závažná je posledná časť monografie. Venuje sa rozboru charakteristických hláskoslovných a tvaroslovných znakov jednotlivých nárečových typov a ich zaradeniu do systému slovenských nárečí. Stredoslovenský nárečový typ má všetky znaky strsl. nárečí na materskom území a patrí do ich južnej skupiny, hoci sa plne nezhoduje ani s jedným uzavretým dialektom. Najbližšie stojí k modrokamenskému nárečiu. Konštatuje sa, že strsl. nárečia v Juhoslávii spolu so strsl. nárečiami v Maďarsku a Rumunsku vytvárajú osobitnú, dolnozemskú skupinu južných strsl. nárečí, pomerne mladú, ale čo do počtu príslušníkov a územia najrozsiahlejšiu. Od ostatných dolnozemských nárečí sa odlišujú iba početnými lexikálnymi prevzatiami zo srbochorvátčiny a maďarčiny.

Západoslovenské nárečia reprezentujú tri skupiny, dve pomerne blízke: pivnický a selenčský typ, tretia odlišná: kysucký typ. V obidvoch prvých typoch sa uplatnili prvky dolnonitrianskych, stredných požitavských, myjavských, dolnotrenčianskych, záhorských a východomoravských dialektov. Posledné dve skupiny dialektov uplatnili svoj vplyv viac v selenčskom nárečí, ktoré je zaují-

mavé aj zo sociolingvistického hľadiska. Hovorí ním iba katolícka časť obyvateľov Selenče, kým protestantská časť patrí k stredoslovenskému typu. Obidva zsl. typy majú svojské znaky, často rôznorodé, lebo popri sebe sa tu vyskytujú prvky západoslovenské i stredoslovenské. Celkove majú podobný ráz ako západoslovenské zadunajské nárečia v Panónii v Maďarsku. Rôznorodé javy sa najviac prejavujú v selenčskom type, kde sa napr. v jednej paradigme stretá typicky zsl. tvar 1. os. sg. *sem* a typicky strsl. tvar 3. os. pl. *sa*. Tvary *kričál, ležál* sa vyskytujú nielen v moravskoslovenských nárečiach a v okrese Trenčín, ako sa v práci uvádza, ale aj v skalickom nárečí (s. 218). Kysucký typ v Slavónii má znaky nárečí z oblasti Kys. Nového Mesta a Terchovej, odkiaľ sa predkovia tamojších obyvateľov prisťahovali.

V poslednej kapitole tejto časti autor ukazuje, aká je zložitá problematika výskumu jazykových diaspor v inojazyčnom prostredí, kde sa stretajú príslušníci viacerých nárečí rovnakého typu i odlišných typov (strsl. a zsl.), ako i príslušníci iných jazykov a kde pôsobia nové ekonomicko-geografické a sociálne činitele. Výskum poskytuje možnosť sledovať uvoľňovanie systému, kríženie dvoch systémov a vznik nového jazykového systému. Takto je podľa autora výskum dolnozemských nárečí dôležitý nielen pre odhalenie vnútorných dejín týchto nárečí samých, ale aj vnútorných dejín celého slovenského jazykového komplexu. Autor predpokladá, že dolnozemské nárečia zachovávajú stav, aký bol v slovenských nárečiach na materskom území v 18. storočí.

Monografiu dopĺňa značné množstvo (47 strán) súvislých textov, obsiahle srbochorvátske a nemecké resumé, situačná mapa slovenských osád i mapa ukazujúca kolonizačné prúdy na Dolnú zem a podrobný „zvukový a gramatický slovník“ (54 strán).

Texty sú starostlivo prepísané z magnetofónových pásov fonetickou transkripciou a voľnejšie z kroník a iných prameňov. Pri niektorých ukážkach sa označuje aj prízvuk. Škoda, že kysucký typ je zastúpený len ukážkou piesne.

Foneticky sú zapísané i nárečové doklady v opisnej časti práce. Medzi doklady sa dostali aj nepresne zapísané adjektívne tvary *tenkí — tenší, blízki* (s. 117) a pri korektúre sa prehliadol zle vysádzaný doklad *csju maťer* (s. 120) a i. Treba opraviť aj autorský text v § 179 pri „g“, a to „pred neznelými spoluhláskami“ na „pred znelými“ (s. 172). Nedopatrením sa zaradil medzi doklady na tvar zámena *mu* v privlastňovacej funkcii aj posledný doklad so zámenom *svoje* (s. 124), ako i niektoré doklady medzi prívlastkové vety (s. 180).

Po Štolcovej monografii, v ktorej druhom zväzku má byť spracovaná slovná zásoba, bude potrebné pokračovať v podrobnom výskume zvukovej i gramatickej stavby, slovnej zásoby a frazeológie slovenských nárečí, zbierať a vydávať súvislé nárečové texty, zaoberať sa vzťahom slovenských nárečí k inojazykovému okoliu a skúmať otázky slovensko-srbochorvátskeho bilingvizmu. To je ďalšia úloha a program, ktorý autor načrtol pre slovenských dialektológov. Najväčšie možnosti pre takýto výskum tu, pravda, budú mať juhoslovanskí slovakisti.

Štolcova monografia je hodnotným príspevkom k slovenskej i slovanskej dialektológii, ako i k teoretickým otázkam lingvistickej geografie. Môže byť v mnohom vzorom pre podobné práce.

K. Palkovič

Martin Hattala — významný jazykovedec

Materiál z konferencie o M. Hattalovi (konanej v Trstenej dňa 21. a 22. 1970 pri príležitosti osláv 600 rokov mesta Trstenej, 100 rokov gymnázia v Trstenej a pri príležitosti odhalenia pamätnej tabule M. Hattalovi v Trstenej na mieste rodného domu dňa 22. 10. 1970) vyšiel v zborníku s názvom *Martin Hattala, 1821—1903* (1971).

Na konferencii sa stretli slovenskí jazykovedci so zástupcom českej jazykovedy (prof. A. Jedličkom) pri uvažovaní o bohatom jazykovednom diele významného jazykovedca, oravského rodáka M. Hattalu. Zhodnotili predovšetkým Hattalovu jazykovednú činnosť a kladnú úlohu, ktorú tento jazykovedec zohral pri ustaľovaní spisovnej slovenčiny v 2. polovici 19. storočia. Menej sa zhodnotila jeho kultúrno-pedagogická práca (takmer štyri desaťročia) na Karlovej univerzite v Prahe. Bolo to podmienené tým, že sa na konferencii zúčastnili predovšetkým slovenskí jazykovedci, ktorých zaujal M. Hattala ako nadaný, vzdelaný a húževnatý jazykovedec.

Príspevky prednesené na konferencii a uverejnené v zborníku približujú sa k Hattalovmu gramatickému dielu z hľadiska jednotlivých jazykovedných disciplín (morfológia — J. Kačala, tvorenie slov — J. Furdík, zložené súvetia — F. Kočiš, syntax — J. Oravec, nárečové javy — M. Majtán, Hattalova kodifikácia — L. Dvonč, I. Kotulič, J. Matejčík, J. Dubníček, J. Štibraný), čo by bolo mohlo vyústiť v rozbitú mozaiku jednotlivostí, keby nebolo hodnotiaceho pohľadu na celé Hattalovo gramatické dielo. Na význam M. Hattalu pre celú vtedajšiu a nasledujúcu generáciu slovenských a českých jazykovedcov poukázali vo svojich príspevkoch J. Ružička, A. Jedlička a E. Jóna.

Všetci sa usilovali po storočnom odstupe spravodlivo zhodnotiť klady a revidovať (ak to je možné) zápory Hattalovej činnosti, usilovali sa vystopovať živý odkaz jeho diela pre dnešnú lingvistiku, národnú kultúru a nájsť jeho miesto pri utváraní spisovnej reči Slovákov. Ukázalo sa, že obstojí v trojici tvorcov novodobej spisovnej slovenčiny (A. Bernolák — Ľ. Štúr — M. Hattala). Preto sa jazykovedci nevyhli ani výskumu postoja M. Hattalu k A. Bernolákovi a bernolákovcom (K. Habovštiaková, L. Dvonč, a iní), k Ľ. Štúrovi a štúrovcom (J. Ružička, L. Dvonč, E. Jóna, I. Kotulič a iní), k staroslovenčine (J. Ružička, E. Jóna a iní), k „československej" (I. Kotulič, J. Matejčík a i.) a k češtine (A. Jedlička, J. Oravec, J. Ružička, E. Jóna, J. Matejčík a iní).

Pre množstvo konfrontačných prác a synchrónnu konfrontačnú metódu, ktorú M. Hattala vynikajúco ovládal a vo svojich dielach uplatňoval, označil ho J. Ružička za zakladateľa konfrontačného štúdia slovenčiny a češtiny (op. cit., 88). Pravda, ani medzi Hattalovými súčasníkmi, ani medzi neskoršími bádateľmi nenašla Hattalova konfrontačná metóda vždy kladný ohlas. Kritizoval ju Ľ. Štúr a neskôr S. Czambel, ktorý zazlieval M. Hattalovi daktoré náhradky slovenských jazykových prvkov českými (op. cit., 88).

Významná jazykovedná práca M. Hattalu sa prejavila aj na jeho lingvistickej terminológii, pre ktorú je príznačná snaha o presné rozlišovanie a vymedzovanie základných pojmov. Preto napr. mnohé syntaktické termíny si zachovali kontinuitu do dnešných čias (nepravá prívlastková veta, určovanie, t. j. determinácia; prechodník ap.) (op. cit., 31). Na konferencii v Trstenej sa nezabudlo

na základné vzdelanie, odborné školenie, na životné a spoločenské osudy oravského rodáka, ktorý (len preto, že vyrástol nad domáce pomery a možnosti) si musel hľadať uplatnenie mimo národného etnika (pozri príspevky J. Ružičku, E. Jónu, A. Jedličku, T. H. Florina). Na množstvo jazykovedných prác M. Hattalu i na práce o jeho diele upozorňuje bibliografia (od E. Jónu, op. cit., 25—28).

Zárukou dobrého odborného školenia boli Hattalovi významní vtedajší vedci; avšak prijímal ich kriticky a neraz vecnou argumentáciou ich aj prevýšil (op. cit., 9, 10, 15, 41, 68, 71 a i.). Dobre poznal práce Šafárikove, Benediktiho, Bélove, Doležalove, Bernolákove, Štúrove, Schleicherove, Jungmannove, Dobrovského, Kopitarove, Vostokovove, Miklosichove, Jagičove a i. Pravda, v starších rokoch stráca M. Hattala kritickosť a pripúšťa pôvodnosť podhodených českých Rukopisov (královédvorského a zelenohorského), čo bolo dôvodom pre ostré útoky na Hattalu, starého profesora pražskej univerzity. To spôsobilo trpké sklamanie a osihotenosť vedeckú i spoločenskú, čo chorľavý M. Hattala ťažko znášal.

Osobitný charakter v hattalovskom zborníku má štúdia J. Findru, Hattalova Mluvnica jazyka slovenského a súveký odborný štýl (op. cit., 76—87). Hoci sa v tomto príspevku v základe vychádza zo štýlu diela, jednako len porovnávaním znakov odborného štýlu Hattalovej Mluvnice jazyka slovenského so znakmi štýlu daktorých odborných publikácií v prvých rokoch existencie spisovnej slovenčiny na jednej strane a porovnaním so znakmi štýlu náukovej prózy zo 60. rokov 19. storočia na druhej strane podarilo sa Findrovi vystopovať nielen typické štylistické črty Hattalovho odborného štýlu, ale aj zovšeobecniť daktoré črty na odborný štýl štúrovskej epochy.

Cenné sú v Hattalovom zborníku najmä tie štúdie, ktoré sa na jednej strane snažia vystopovať pôvodnosť, originálnosť Hattalovho vedeckého bádania, na druhej strane starostlivo skúmajú zdroje vedeckého školenia, teoretických a metodologických vplyvov na osobnosť M. Hattalu ako nadaného vedca. Hľadali sa kontakty s domácou (českou a slovenskou) jazykovednou tradíciou, so súvekou lingvistikou (európskou — v tom čase vplyvnou nemeckou jazykovedou) a odhaľovali sa súvislosti s novším, pohattalovským, poštúrovským vývinom slovenskej i českej jazykovedy. M. Hattala prerástol svojím dielom aj hranice domácej jazykovedy. Bol dobre teoreticky aj materiálovo vyzbrojený: vyznačoval sa výskumom ad fontes a tým, že pracoval s bohatým dokladovým materiálom. Poznal množstvo klasických i živých (slovanských i neslovanských) jazykov. Mal teda dobré predpoklady pre úspešný konfrontačný výskum slovanských jazykov.

K živému odkazu jazykovedného diela sa treba opätovne vracať systematickým výskumom Hattalových prác, aby sa ukázal naplno význam jeho diela v slovakistike, v bohemistike, v slavistike aj indoeuropeistike 19. storočia. Konferencia (i zborník) o M. Hattalovi r. 1970 v Trstenej sú prvou hlbšou sondou do bohatého celoživotného diela významného slovenského jazykovedca.

Treba uvítať iniciatívu organizátorov konferencie v Trstenej, účastníkov-jazykovedcov a kultúrnych pracovníkov, i pochváliť vydavateľov zborníka zato, že pribudol opäť jeden príspevok o dejinách slovakistiky. Tým sa spláca podlžnosť našich jazykovedcov predchádzajúcim generáciám a osobnostiam, priekopníkom jednej z najvyspelejších vedeckých disciplín na Slovensku — disciplíny s bohatou tradíciou — jazykovedy.

Ľutovať treba, že v recenzovanom zborníku ostali drobné tlačové chyby a nedôslednosti, ktoré súvisia s rozkolísaným jazykovým úzom. Celkove má však hattalovský zborník dobrú jazykovú úroveň.

[Martin Hattala, 1821—1903. Red. J. Ružička. 1. vyd. Trstená. Vydal Prípravný výbor osláv 600 rokov mesta Trstenej a 100 rokov gymnázia v Trstenej 1971. 96 s.]

M. Ivanová-Šalingová

Desať zväzkov Jazykovedných štúdií

R. 1969 vyšiel desiaty zväzok *Jazykovedných štúdií*, venovaný profesorovi Jozefovi Štolcovi, poprednému slovenskému dialektológovi, ktorý sa r. 1968 dožil šesťdesiatich rokov (*Jazykovedné štúdie X. Štolcov zborník*, Bratislava 1969, 272 str.). Zväzok prináša dialektologické práce a práce z dejín slovenského jazyka od domácich aj zahraničných autorov. Podáme tu stručný prehľad príspevkov.

J. Ružička, *Užitočný život* (str. 3—7). Vyčerpávajúci prehľad života a diela prof. J. Štolca, ktorému je tento zväzok venovaný. Hlavným pracovným poľom jubilanta je výskum slovenských nárečí doma i za hranicami (Maďarsko, Juhoslávia) a ďalej otázky vzťahu spisovného jazyka a nárečia. Bohatá je aj jubilantova edičná činnosť. — L. Dvonč, *Súpis prác prof. Jozefa Štolca za roky 1934—1968* (str. 8—16). Bibliografia je usporiadaná chronologicky a ďalej podľa druhu príspevkov. — Š. Ondruš, *Dva slovenské lexikálne archaizmy* (str. 17—23). Výklad pôvodu slov *liech*, *Zliechov* a *lichva*. — F. Sima, *Východoslovenské* valal (str. 24—37). Všíma si rozšírenie tohto slova maďarského pôvodu v slovenských nárečiach. Konštatuje pritom, že mienky o pôvode slova v samej maďarčine sa značne rozchádzajú. — M. Karaś, *Polski acc. sg. f.* ten = tę//tą *a lużycki tón (Wspólnota, czy paralelizm rozwojowy?)* (str. 38—43). Všíma si pôvod formy *ten* v niektorých poľských nárečiach. — F. Michałk, *Serbske słowniki a Serbski rěčny atlas* (str. 44—57). Autor porovnáva publikované a rukopisné slovníky s novovydaným lužickosrbským jazykovým atlasom (rozdiely v uvádzaní slov, ich významov, slovotvorné diferencie pri niektorých slovách a i.). — R. Krajčovič, *Problém striednice za psl.* dj *v záhorských nárečiach* (str. 58—63). Prináša argumenty v prospech pôvodnosti striednice *dź (> dz)* na historickom území záhorských nárečí. — A. Ferenčíková, *Striednice* e, a *za psl.* ę *v číslovkách* päť, deväť *a v ich odvodeninách* (str. 64—69). Nenáležitú striednicu *e* v slove *peť, pet* na západnom Slovensku a striednicu *a* v slove *ďevať* na stredoslovenskej nárečovej oblasti si možno vysvetliť tak, že tu ide o vplyv výslovnosti číslovieok *šesť* a *desať*. — I. Ripka, *Slabičné ļ v trenčianskych nárečiach* (str. 69—73). Opis vývinu, súčasného stavu a jazykovozemepisného rozšírenia slabičného *ļ* v severozápadoslovenských nárečiach najmä na území bývalej Trenčianskej stolice. V severnej časti západoslovenských nárečí sa slabičné *ļ* stojace po jazyčných konsonantoch menilo na *lu* až *u*, po perných konsonantoch sa zachovalo. Centrum rozľahlej a kompaktnej oblasti so zmenou *l* > *u* tvoria dolnotrenčianske a hornotrenčianske nárečia. Zmena slabičného *l* v *lu* a ďalej v *u* je charakteristickým hláskoslovným javom severo-

západoslovenských, najmä trenčianskych nárečí. — S. Utěšený, *K příčinám vývoje hanáckých samohlásek* (str. 74—81). Vývin samohlások v moravských, najmä však stredomoravských (hanáckych) nárečiach možno charakterizovať dvoma základnými vlastnosťami: 1. dotvárajú sa tu české zmeny tak, že sa vyvíjajú pôvodné tendencie či vývinové impulzy ešte ďalej, 2. moravský vývin je výsledkom stáleho vyrovnávania medzi českou a slovenskou (čiastočne aj sliezskou) jazykovou „normou" a či „typom". — J. Skulina, *K otázce nářečních izoglos v lašské oblasti* (str. 82—87). Hláskoslovné, tvaroslovné, syntaktické a lexikálne hranice prebiehajú vedľa seba a vytvárajú zreteľné zväzky izoglos (trasy). — E. Pauliny, *K vzniku tvarov typu dobrṵo* (str. 88—92). Po zániku jerov, po vzniku rytmického zákona a po vyrovnaní kvantity v zložených a menných tvaroch adjektív sa menné tvary *krásna, krásno* hodnotili ako zložené tvary, v ktorých sa prípona skracovala na základe rytmického zákona. Podľa tvarov *krásna, krásno,* pokladaných za skrátené, sa utvorili tvary *dobrá* a *dobró.* — J. Orlovský, *Skloňovanie podstatných mien v nárečiach Muránskej doliny* (str. 93—113). Prehľad skloňovania podstatných mien podľa jednotlivých gramatických rodov s prihliadnutím k stavu v spisovnom jazyku. — J. Oravec, *Prézentné tvary slovies v náreči Rozbehov* (str. 114—119). Prehľad prézentných tvarov v rozbežskom nárečí (na záp. Slovensku) ukazuje, že ich sústava je jednoduchšia než v spisovnom jazyku. Z hláskoslovných zákonitostí tohto nárečia, ktoré nemá dvojhlásky ani rytmický zákon, vyplýva splynutie niektorých vzorov. — V. Michálková, *K tzv. uvolněné mluvnické stavbě v nářečním projevu* (str. 120—133). Konštrukcie so skutočne uvoľnenou gramatickou stavbou sa v nárečových prejavoch nevyskytujú tak často, ako sa to niekedy paušálne tvrdí o hovorených prejavoch. — D. Dudok, *Predložka za v slovenských nárečiach v Juhoslávii* (str. 134—139). Na používaní predložky *za* v slovenských nárečiach v Juhoslávii ukazuje autor na kontakt slovenčiny a srbochorvátčiny (napr. *čo máte za večeru, to je voda zo svine).* — F. Buffa, *O niektorých slovách zakončených na* -ica *v slovenských nárečiach* (str. 140—146). Formy so sufixom *-ica* sú charakteristické predovšetkým pre stredoslovenské, ale aj západoslovenské nárečia, kým pre východoslovenské nárečia sú typické podoby so sufixom *-ka.* — R. Šrámek, *Tvoření obyvatelských jmen v nářečích na Moravě a ve Slezsku* (str. 147—161). Autor podáva prehľad obyvateľských mien, ktoré sa tvoria sufixáciou, prenesením adjektíva odvodeného od miestneho mena do funkcie obyvateľského mena a opisom, t. j. genitívnou väzbou. (Pravda, v prípade opisu nie je vhodné hovoriť o obyvateľských menách, pod ktorými bežne rozumieme pomenovania utvorené sufixáciou.) — K. Palkovič, *Nárečová terminológia súvisiaca s dojením a spracovaním mlieka* (str. 162—175). V nárečiach je podľa autora pomerne bohatá lexikálna diferenciácia pri označovaní skutočností novšie pomenovaných, kým pri skutočnostiach, ktoré boli pomenované už v predhistorickej dobe, ostali v slovenčine väčšinou názvy zhodné s inými slovanskými jazykmi. Spisovná terminológia tesne súvisí s nárečovou. — J. Matejčík, *Z lexiky východonovohradského nárečia* (str. 176—186). V prvej časti autor píše o názvoch rastlín podľa pôvodu a významu, v druhej časti je index názvov rastlín z východonovohradského nárečia. — A. Habovštiak, *K lexikálnej hranici stredoslovenských, západoslovenských a východoslovenských nárečí* (str. 187—197). Slovenské nárečia sa rozdeľujú na stredoslovenské, západoslovenské a východoslovenské nielen z hláskoslovného a morfologického hľadiska, ale aj z hľadiska lexikálneho.

Pritom hranica medzi východosloven. a stredosloven. nárečiami je výraznejšia ako hranica medzi stredosloven. a západosloven. nárečiami. — K. Habovštiaková, *Z problematiky slovenských historických synoným* (str. 198—210). Slovná zásoba slovenského kultúrneho jazyka z predspisovného obdobia je bohatá na synonymá. Autorka ukazuje na niektoré druhy synoným a na niektoré posuny v pôvodných synonymných radoch v dôsledku istých významových zmien. Výrazová bohatosť slovnej zásoby tohto kultúrneho jazyka bola podmienená jazykovými i kultúrno-spoločenskými činiteľmi (nedostatok kodifikácie, vývin slovenského jazyka v úzkom kontakte s českým, kontakty s latinčinou, nemčinou a maďarčinou). — Š. Lipták, *O pomenovaní* mravca *v slovenských nárečiach* (str. 212—219). Opisuje rozmanité podoby názvu *mravca* v slovenských nárečiach a súčasne sleduje súvislosť slovenských názvov s názvami v ostatných slovanských jazykoch. Pestrá variabilnosť názvov je predovšetkým vo východoslovenských nárečiach a v juhovýchodnej a južnej časti stredoslovenských nárečí. — V. Blanár, *Slová od základu* mlov- *v slovenčine* (str. 220—226). Slová od základu *mlov-* (napr. *úmlova*) sa v slovenčine v 15. a 16. stor. široko začleňovali do slovenskej slovotvornej sústavy. Táto podoba prevláda na stredosloven. oblasti, menej je zastúpená na záp. a vých. Slovensku. V 17. stor. už badať ústup týchto tvarov. — R. Kuchar, *Nárečový charakter administratívno-právnych písomností Turčianskej župy zo XVI. storočia* (str. 227—241). Zápisy svedeckých výpovedí z fondu písomností troch zemianskych rodín obsahujú české jazykové prvky len v minimálnej miere, početnejšie sú v nich typické slovenské jazykové prvky. Výrazne slovenská je takmer celá slovná zásoba pamiatok. V písomnostiach slovenského etnika zo 16. stor. sa síce staročeština uplatňuje, ale nie dôsledne, o čom svedčia mnohé čisto nárečové texty. Podľa zistení autora slovenčina spĺňala už v 16. stor. komunikatívnu funkciu aj v administratívnom styku. — M. Hayeková, *Bošányho slovenské poznámky v Calepinusovom slovníku* (str. 242—245). Okrajové poznámky zemana Bošányho v exemplári slovníka Septem Linguarum Calepinus, vydaného r. 1510 v Paríži, predstavujú typickú uhorskú, t. j. slovensko-maďarskú prácu. — G. Povala, *Spišské modlitby, otázka ich genézy* (str. 246—266). „Spišské modlitby ukazujú na byzantsko-slovanskú liturgiu v slovensko-moravskom prostredí. Vznik ich ústneho formulára treba klásť do 9.—10. stor., keď Slovensko, Morava a Krakovsko [!] tvorilo ešte jednu kultúrnu a územnú jednotu." — S. Niťa Armas, *Z hláskoslovia stredoslovenských náreči v rumunskom Banáte* (str. 267—270). Na vybraných hláskoslovných (konsonantických aj vokalických) javoch autorka ukazuje, že celkový charakter banátskych nárečí je stredoslovenský.

Celkový pohľad na obsah zborníka ukazuje, že autori príspevkov sa zamerali na tie oblasti výskumu, ktorým prof. J. Štolc venuje najviac pozornosti: výskum jednotlivých nárečí, práca na nárečovom atlase, problematika jazyka starších jazykových pamiatok.

Vydanie desiateho, v istom zmysle teda jubilejného zväzku Jazykovedných štúdií nás vedie k tomu, aby sme sa v stručnom prehľade pozreli na všetky doteraz vydané zväzky tohto zborníka, ktorý v sústave slovenských jazykovedných periodických publikácií má už svoje pevné miesto.

Jednotlivé zväzky vyšli v týchto rokoch: I 1956, II 1957 (vytlačené v januári 1958), III 1958, IV 1959, V 1960, VI 1961, VII 1963, VIII 1965, IX 1966, X 1969.

Zborník, ako vidieť, až do roku 1961 vychádzal pravidelne každý rok, potom každý druhý rok a posledný zväzok (desiaty) vyšiel až po troch rokoch. Prvých desať zväzkov bolo vydaných v priebehu 14 rokov. Bolo by žiadúce, aby Jazykovedné štúdie vychádzali s väčšou pravidelnosťou. Takto by sa ich vydávanie mohlo striedať s vydávaním *Recueil linguistique de Bratislava,* určeného zahraničným konzumentom.

Pokiaľ ide o rozsah jednotlivých zväzkov, obraz je nasledujúci (rátame všetky strany včítane tiráže na poslednej strane): I 308, II 360 + 14 máp, III 372, IV 240, V 260, VI 268, VII 248, VIII 220, IX 248, X 272. V priemere každý zväzok mal podľa toho 280 strán.

Jednotlivé zväzky sú striedavo venované výskumu rozličných oblastí slovenského jazyka, ako je uvedené v podnázvoch: I Spisovný jazyk, II Dialektológia, III Spisovný jazyk, IV Spisovný jazyk, V K jazyku a dielu Martina Kukučína, VI Štúdie a pramene k dejinám jazyka slovenskej národnosti, VII Spisovný jazyk, VIII Spisovný jazyk — štylistika, IX Dejiny a dialektológia, X Štolcov zborník (dialektológia). Najviac pozornosti sa venovalo výskumu spisovného jazyka, pričom do tejto oblasti sčasti treba zarátať aj V. zväzok, venovaný jazyku a dielu Martina Kukučína. Zo zväzkov venovaných výskumu spisovného jazyka I. zväzok prináša štúdie z viacerých oblastí výskumu spisovného jazyka, rovnako aj III. zväzok, kým štvrtý zväzok je venovaný syntaxi (sú to materiály z konferencie o otázkach slovenskej skladby, konanej v dňoch 9.—11. 6. 1958 v Bratislave) a VIII. zväzok je venovaný štylistickým prácam. V syntaktickom zväzku ide o práce jednak úzko slovakistické, jednak o práce so širším teoretickým dosahom. To isté možno konštatovať o VII. zväzku, ktorý prináša materiály z konferencie o vývinových tendenciách dnešnej spisovnej slovenčiny a o problémoch jazykovej kultúry na Slovensku, konanej v dňoch 2.—4. 4. 1962 v Bratislave.

Dva zväzky teda prinášajú materiály z vedeckých konferencií. V oboch sú okrem referátov a koreferátov aj diskusné príspevky účastníkov konferencie. V VII. zväzku sa diskusné príspevky výrazne typograficky vydeľujú na rozdiel od ostatných materiálov a uvádzajú sa súhrnne k jednotlivým tematickým okruhom, napr. k okruhu Zásady jazykovej kultúry, k okruhu Jazyková kultúra a jazyková prax a podobne. Škoda, že sa tento postup neuplatnil aj vo IV. zväzku, kde sú všetky príspevky tlačené rovnakým typom písma, takže nie sú dostatočne zvýraznené dve odlišné „pásma" príspevkov — na jednej strane základné referáty a koreferáty, na druhej strane diskusné príspevky. Súhrnné uvádzanie diskusných príspevkov k jednotlivým tematickým okruhom má tú výhodu, že poskytuje uzavretý celkový obraz o danej problematike, na druhej strane má však nevýhodu v tom, že nie je vždy jasné, ku ktorému referátu, resp. koreferátu sa príslušný diskusný príspevok vzťahuje (autori diskusných príspevkov bežne reagujú na podnety konkrétnych referátov). Z tohto hľadiska, najmä však z hľadiska spracúvania diskusných príspevkov v bibliografických prácach sa ukazuje výhodnejšie uvádzať súhrnne diskusné príspevky vždy k jednotlivým konkrétnym referátom a koreferátom.

Desiaty zväzok JŠ je venovaný na počesť slovenského jazykovedca J. Štolca pri príležitosti jeho životného jubilea. Táto prax pri Jazykovedných štúdiách sa začína uplatňovať pri novších zväzkoch, ktoré sú vo výrobe alebo sa pripravujú do tlače (XI. zv. Jónov zborník, XII. zv. Peciarov zborník). S poľutovaním treba konštatovať, že vydávanie týchto zborníkov sa značne oneskoruje.

Na knižný trh sa dostávajú s ročným až dvojročným oneskorením, čo pri takto zameraných publikáciách sa dvojnásobne pociťuje ako nedostatok.

Všimnime si teraz bližšie číselné údaje o počte uverejnených príspevkov v jednotlivých zväzkoch: I 13, II 13, III 12, IV 28 (referáty a diskusné príspevky), V 12, VI 5 štúdií, 4 texty, VII 19 + 81 (diskusné príspevky, závery k diskusii a záverečné slová k priebehu konferencie), VIII 10, IX 13, X 28. Spolu 153 štúdií, resp. referátov a koreferátov. Priemerne teda vyšlo v jednom zväzku 15 štúdií. Iných príspevkov je 85.

Autormi väčšiny príspevkov sú slovenskí jazykovedci. Do zborníkov z vedeckých konferencií prispeli aj iní autori, najmä českí. Zahraniční jazykovedci sú vo väčšom počte zastúpení v desiatom zväzku.

Zo slovenských autorov prispeli do zborníkov títo autori (sú usporiadaní abecedne, za menom uvádzame počet príspevkov): V. Blanár 5, F. Buffa 5, A. Bujalka 1, M. Darovec 2, J. Doruľa 2, Ľ. Ďurovič 2, L. Dvonč 5, J. Dvončová 2, A. Ferenčíková 1, A. Habovštiak 4, K. Habovštiaková 5, M. Hayeková 3, G. Horák 5, J. Horecký 6, E. Jóna 2, M. Koperdan 1, I. Kotulič 2, R. Krajčovič 3, R. Kuchar 1, Š. Lipták 1, M. Marsinová 2, J. Matejčík 1, J. Mihál 4, F. Miko 6, J. Mistrík 5, J. Nižnanský 1, J. Noge 1 (literárny vedec) Ľ. Novák 1, P. Ondrus 2, Š. Ondruš 1, J. Oravec 8, J. Orlovský 2, K. Palkovič 3, E. Pauliny 4, Š. Peciar 3, G. Povala 1, M. Prídavková 1 (literárna veda), I. Ripka 2, J. Ružička 7, F. Sima 1, E. Smiešková 1, J. Stanislav 1, J. Svetlík 1, M. Šalingová 2, J. Šimko 1, J. Štolc 3, Š. Tóbik 1, M. Urbančok 2, okrem toho Š. Peciar s kolektívom autorov 1. Najväčší počet príspevkov je od J. Oravca. Takmer polovicu autorov tvoria pracovníci Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, z ostatných autorov väčšina pracuje alebo pracovala na našich vysokých školách. Niektorí z autorov prednedávnom zomreli (Š. Tóbik, J. Mihál).

Zo zväzkov venovaných spisovnému jazyku pokladáme za najhodnotnejší III. zväzok, z dialektologických zväzkov druhý zväzok.

Jednotlivé zväzky zredigovali: I. J. Ružička, II. J. Štolc, III. J. Ružička, IV. J. Ružička, V. J. Ružička, VI. E. Pauliny, VII. J. Ružička, VIII. F. Miko, IX. E. Pauliny, X. J. Ružička. V X. zväzku sa uvádza aj meno výkonného redaktora J. Oravca. Výkonným redaktorom VIII. a IX. zväzku, pokiaľ je nám to známe, bol J. Mistrík. Ostatné zväzky nemali osobitného výkonného redaktora. Ako z prehľadu vidieť, najväčší počet zväzkov zredigoval J. Ružička, ktorého treba pokladať aj za zakladateľa tejto série.

Recenzie, resp. správy o jednotlivých zväzkoch uverejnili: I. A. Bujalka, Š. Ondruš, II. G. Horák, L. Dvonč, S. Utěšený, D. Šlosar, III. A. Habovštiak, IV. F. Kočiš, V. O. Čepan, J. Mihál, VI. nepodpísaná správa v Ľude, VII. Š. Lipták, G. Horák, J. Syrovátková, A. Stich, J. Jančáková, L. N. Smirnov, VIII. J. Sabol, IX. R. Kuchár, L. Dvonč. Najpodrobnejšie boli zrecenzované jednotlivé príspevky z I. zväzku Slovenskej reči (22, 1957) z pera Š. Ondruša, najväčší počet recenzií a správ sa týka VII. zväzku, ktorý priniesol materiály z konferencie o jazykovej kultúre.

Všetky zväzky vyšli vo Vydavateľstve Slovenskej akadémie vied v jednotnej typografickej úprave.

Ani jeden zväzok neobsahuje cudzojazyčné resumé. Nazdávame sa, že by bolo vhodné uvádzať resumé príspevkov aspoň v tých zväzkoch, ktoré niektorými príspevkami prekračujú užší rámec slovakistiky (napr. v IV. zväzku). Absolútna väčšina príspevkov je publikovaná po slovensky, práce českých autorov sú

v češtine, okrem toho sú tu niektoré práce v iných slovanských jazykoch (ruskom, poľskom a lužickosrbskom).

Prvých desať zväzkov Jazykovedných štúdií patrí dnes nesporne do základnej slovakistickej literatúry. Ukazuje sa to už aj v tom, že početné novšie práce nadväzujú na štúdie publikované v uvedených zväzkoch Jazykovedných štúdií.

V Jazykovedných štúdiách má slovenská jazykoveda publikačný orgán, ktorý ju dobre reprezentuje doma aj za hranicami. Jednotlivé zväzky sú svedectvom rozmachu slovenskej jazykovedy v posledných rokoch.

L. Dvonč

J. Findra, *Rozbor štýlu prózy. Prostriedky a postupy Jašíkovho individuálneho štýlu.* 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, 214 s.

Pri charakterizovaní Findrovej knižky *Rozbor štýlu prózy* sa ponúka konfrontácia hneď v dvoch smeroch: jednak s viacerými súbormi jazykovoštylistických rozborov (*Štylistické rozbory, Rozbory umeleckej prózy, Jazyk a umelecké dielo* a i.), jednak s Matuškovou literárnou monografiou o Jašíkovi. Skôr ako sa vyslovíme o vzťahoch Findrovej práce k uvedeným publikáciám, chceme upozorniť aspoň na niekoľko závažných otázok a na ich riešenie v rozoberanej práci.

Východiskom celého autorovho výkladu je pojem individuálny štýl. J. Findra si dobre uvedomuje, že ak má byť jeho postup teoreticky produktívny a zároveň aj inštruktívny (didaktickú stránku veci zdôraznil autor už v krátkom úvode), musí správne určiť miesto individuálneho štýlu jednak v systéme jazykových štýlov, jednak vo vzťahu k literárnemu štýlu. Tomu však muselo predchádzať vymedzenie jazykového i literárneho štýlu a ich vzájomného vzťahu. V zhode s niektorými predchádzajúcimi bádateľmi (najmä F. Mikom, J. Mistríkom, M. Šalingovou) autor konštatuje, že jazykový štýl a literárny štýl sa dostávajú do vzájomných súvislostí iba v oblasti umeleckej literatúry. V ďalšom výklade určuje miesto jazykového umeleckého štýlu jednak v sústave funkčných jazykových štýlov, jednak vo vzťahu k literárnemu štýlu. Jazykový umelecký štýl sa mu javí ako organická zložka literárneho štýlu.

Z vymedzenia jazykového a literárneho štýlu vyplýva aj určovanie kompetencie lingvistiky a literárnej vedy pri analýze umeleckého diela. Autor konštatuje, že jazykový materiál v diele možno analyzovať najmä lingvistickými metódami (s. 7). Zároveň však zdôrazňuje, že aj sám lingvistický prístup k umeleckému dielu môže byť rozličný, že jazykovedec môže skúmať alebo jazyk, alebo štýl diela (s. 8). Pritom „výskum jazyka diela (jazyka spisovateľa) z hľadiska normy prináša málo pre poznanie umeleckej štruktúry diela, je však dôležitý z hľadiska spisovného jazyka a jeho normy“ (s. 8). Ak má jazykovedný rozbor výraznejšie prispieť aj k poznaniu umeleckých kvalít literárneho diela, musí sa v ňom uplatňovať konfrontácia na osi štruktúra diela — norma spisovného jazyka (s. 9). Autor tu sumarizuje: „A tak kritériom pri slohovom rozbore je aj pre jazykovedca štruktúra diela a pozadím, na ktoré sa pri analýze jednotlivých jazykových prvkov prihliada, je norma spi-

sovného jazyka" (s. 9; podč. J. M.). Oblasťou, kde sa záujmy lingvistického štylistického rozboru skutočne stretajú s literárnou analýzou, môže byť podľa neho „iba štýl konkrétneho umeleckého diela, resp. individuálny štýl autora" (s. 7).

Až po vyjasnení uvedených súvislostí medzi lingvistickými a literárnymi štýlovými javmi pristupuje autor k výkladu pojmu individuálny štýl. Hovorí, že tento pojem možno určovať len v tesnej spätosti jednak s funkčným štýlom, jednak so štýlom prejavu a jednak so štýlotvornými činiteľmi (s. 15). Samo vymedzenie pojmu individuálny štýl je dosť všeobecné, a teda aj trochu vágne: „Individuálny štýl spisovateľa chápeme ako výsledok zložitej súhry medzi subjektívnymi danosťami a objektívnymi podmienkami, premietanej cez subjekt podávateľa" (s. 16). V ďalšom výklade sa však vymedzenie individuálneho štýlu názorne konkretizuje a azda (proti samej definícii) aj spresňuje. Autor tu podčiarkuje, že v individuálnom štýle treba rátať s tzv. konštantami a premenlivými prvkami aj s ich rozličnými konfiguráciami (s. 18—19). Určenie zložiek individuálneho štýlu a stanovenie ich hierarchie vytvorilo predpoklady pre úspešnú analýzu Jašíkovho individuálneho štýlu.

Výstavbu ďalších častí práce predurčil autor už v úvodnej teoretickej kapitole tvrdením, že pri rozbore diela treba postupovať od kompozície k jazyku (s. 12). Autor však pritom zdôrazňuje, že nemožno hovoriť o služobnom pomere jazyka ku kompozícii, lebo raz prevažuje v diele niektorá z týchto dvoch zložiek, kým inokedy sú zasa v rovnováhe (s. 13). Ďalšia kapitola je teda venovaná kompozícii. Autor rozoberá najprv vertikálne členenie Jašíkovho textu, potom jeho horizontálne členenie. Podstatne širšia je časť o vertikálnom členení. Keďže v nej nejde iba o aplikáciu viacerých známych koncepcií vertikálneho členenia, ale aj o rozvitie samej teórie vertikálneho členenia textu, pristavíme sa pri nej niekoľkými poznámkami.

Autor vychádza zo známeho rozlíšenia reči postáv a reči rozprávača. Reč postáv ďalej diferencuje na vnútornú reč postáv (= vnútorný monológ) a vonkajšiu reč postáv. V Jašíkovom individuálnom štýle zisťuje od diela k dielu postupné narastanie vnútorného monológu na úkor reči rozprávača (s. 31). Kým v diele Na brehu priezračnej rieky tvorí vnútorný monológ iba 5 % celého textu, v románe Mŕtvi nespievajú je to až 23 % textu. Vysvetlenie nachádza autor v tom, že v Jašíkovom diele je badateľný všeobecný postupný posun od rozprávačskej subjektivity k subjektivite postáv (s. 29).

Pokiaľ ide o konkrétne kontextové postupy, Findra trochu ináč ako predchádzajúci bádatelia (Doležel, Šalingová) charakterizuje tzv. nevlastnú priamu reč. Kým iní autori ju vymedzovali (aj s prípadnými terminologickými návrhmi — nepravá priama reč) najmä formálnymi príznakmi, Findra nazýva nevlastnou priamou rečou nerealizovanú reč postáv (hoci formálne môže byť vyznačená úvodzovkami rovnako ako aj realizovaná priama reč). Obidva postupy sú u Jašíka podľa autorových zistení veľmi blízke, často až totožné. Osobitným prípadom je v jeho sústave uplatnenia kontextových postupov priama reč vo vnútornom monológu (s. 42—43). Sú to prípady, v ktorých ide o „rozmýšľanie postáv nahlas". Pravdaže, takýto postup je čímsi okrajovým, zvláštnym; dominantné postavenie majú spomedzi kontextových postupov v Jašíkovom vnútornom monológu najmä polopriama reč a potom nevlastná priama reč. A tu prichádza autor k ďalším závažným zisteniam pre jazykovoštylistickú charakteristiku Jašíkovho diela. Konštatuje, že kým v románe Námestie svätej Alžbe-

ty, v ktorom pripadá až 69 % celého textu na pásmo rozprávača, došlo k „unifikácii reči rozprávača a reči postáv" (s. 101), v ďalších dielach, a najmä v románe Mŕtvi nespievajú, kde sa do popredia dostáva reč postáv (pritom realizovaná viacerými kontextovými postupmi), nachádzame nielen výrazne odlíšenú reč postáv od reči rozprávača, ale aj samu reč postáv bohato diferencovanú, ako na to čiastočne poukázali aj iní bádatelia (J. Ružička, J. Mistrík) až natoľko, že možno hovoriť o rečovej charakteristike jednotlivých postáv (J. Ružička).

Pri charakterizovaní vonkajšej reči postáv u Jašíka autor uvádza predovšetkým uplatnenie rozličných kombinácií priamej reči jednak s uvádzacou vetou, jednak s inými kontextovými postupmi. Zisťuje, že aj priama reč postáv sa v Jašíkovom diele uplatňuje v rozličných funkciách a v rozličnej miere. Kým v románe Mŕtvi nespievajú spĺňa priama reč „osobitné kompozičné funkcie a je rovnocenným partnerom autorskej reči a vnútornej reči postáv" (s. 120), napr. zasa „v románe Námestie svätej Alžbety je priama reč podstatne menej funkčne zaťažená, pretože tam má výsadné postavenie autorská reč" (s. 121). Základným slohovým postupom v pásme rozprávača je objektivizované rozprávanie (s. 123).

Časť o kompozícii zavŕšil autor kapitolou o horizontálnom členení textu. Sleduje v nej odsek a jeho funkcie v Jašíkovej próze. Osobitné prípady členenia textu na odseky (keď sa odsek nekryje s motívom) nachádza najmä v pasážach s tzv. rozprávačskou subjektivitou, teda najmä v Námestí svätej Alžbety. Skúma tu aj vplyvy horizontálneho členenia textu na výber niektorých jazykových prostriedkov.

Po rozbore kompozície Jašíkových diel prichádza Findra k takémuto zovšeobecňujúcemu záveru o individuálnom štýle a osobitne o Jašíkovom individuálnom štýle: „... individuálny štýl je kategória protirečivá, jeho vývin často postupuje v akejsi špirále, keď sa spisovateľ v niektorom z ďalších diel vracia na niektorý bod východiskovej plochy, pravda, na vyššej úrovni. Zdá sa, že z hľadiska výstavbového členenia textu je pre Jašíkov individuálny štýl typická progresívno-regresívna kontinuita medzi jednotlivými prvkami kompozičnej štruktúry" (s. 119).

V ďalšej časti prechádza autor ku štylizácii. Vychádza z predpokladu, že štylistické vlastnosti jednotlivých jazykových prostriedkov sa konkrétne a naplno uplatňujú až v kontexte. Autor teda pri nijakej charakteristike jazykového prostriedku nezabúda na jeho kompozičnú začlenenosť. Najprv skúma vetu a jej fungovanie v Jašíkovom texte, potom slovo a príznaky Jašíkovej práce so slovom. Obidve jednotky sleduje najmä z hľadiska expresívnosti. Problematické je tu len spojenie Mikovej výrazovej sústavy so Zimovou expresívnosťou (s. 151). Diskusiu môže vyvolať aj Findrovo chápanie expresívnosti syntagmy (s. 190). Celkovo je však aj táto kapitola plastickým obrazom Jašíkovho individuálneho štýlu.

Ako teda vyznieva spomínaná dvojitá konfrontácia tejto práce? Nazdávame sa, že v obidvoch smeroch veľmi dobre. Vo vzťahu k zborníkom štylistických rozborov je Findrova monografia metodologicky i materiálovo krokom vpred, v porovnaní s Matuškovou monografiou je zasa jednak pozitívnym zistením a dôkazom mnohého z toho, čo sa u Matušku len pociťovalo, naznačovalo, jednak rozborom tých vlastností Jašíkovho diela, ktoré neboli predmetom Matuškovho výskumu.

J. Mlacek

A. Popovič, *Štrukturalizmus v slovenskej vede (1931—1949)*. Dejiny — texty — bibliografia. 1. vyd. Martin, Matica slovenská 1970. 176 s.

O štrukturalizme vyšli u nás temer súčasne dve knižky: pôvodná práca A. Popoviča o našom štrukturalizme a preklad viac všeobecnej práce J. Piageta pod prostým názvom *Štrukturalizmus* (Bratislava, Pravda 1971). Tento fakt svedčí, že sa naše spoločenské vedy so štrukturalizmom vážne chcú vyrovnávať z hľadiska ideologického i metodologického, ako sa to deje i v Sovietskom zväze a inde.

A. Popovič vo svojej práci priraďuje štrukturalizmus rokov 1931—1949 vo vede na Slovensku k hnutiu slovenských nadrealistov ako vedeckú avantgardu k avantgarde umeleckej, ako nový typ vedeckého myslenia založený na metóde dialektiky a vedeckej exaktnosti k novému umeleckému prejavu (podľa formulácie M. Bakoša). Usiluje sa dať základ „k monografickej práci o tomto významnom hnutí v slovenskej vede", keďže doteraz taká práca neexistuje. V zmienkach o štrukturalizme v súvislosti s činnosťou Pražského lingvistického krúžku sa nedoceňovala aktivita tých vedeckých pracovníkov, ktorí žili a pôsobili v slovenskom prostredí, a tak sa okypťoval význam PLK „ako zdroja avantgardných inšpirácií". Autor vo svojej práci postupoval tak, že zachytil produkciu štrukturalistov na Slovensku bibliograficky (výberovú bibliografiu — 359 čísel — uverejňuje na s. 137—166), zostavil „malú čítanku charakteristických ukážok z prác slovenského štrukturalizmu" (s. 69—134), a to zo širšieho hľadiska (zahrnul sem i vedcov neslovenského pôvodu, pokiaľ v tom čase žili a pracovali na Slovensku, ako bol P. G. Bogatyriov, J. M. Kořínek a i.) a načrtol dejiny slovenského štrukturalizmu.

Jadro knižky A. Popoviča je v časti nazvanej jednoducho *Dejiny*. Pre celý vývin štrukturalizmu na Slovensku je príznačné — ako výstižne vykladá autor —, že v porovnaní so štrukturalizmom v Čechách pôsobil viac do šírky, lebo sa tu kládli základy niekoľkým vedným disciplínam (etnografii, folkloristike, výtvarným dejinám), že bol metodologicky vyhranenejší („že sa do čela hnutia postavila všeobecná metodológia orientovaná smerom k neopozitivizmu") a že na Slovensku vo vojnových rokoch a v rokoch krátko po vojne „dvíhala sa ... druhá vlna štrukturalizmu".

Rozšírenie štrukturalizmu v literárnej vede na Slovensku súvisí s účinkovaním J. Mukařovského na bratislavskej univerzite v r. 1931—37, ale genéza štrukturalizmu na Slovensku celkove je zložitejšia: je spojená jednak s priamym pôsobením Pražského lingvistického krúžku na vtedajšiu mladú generáciu slovenských lingvistov a literárnych vedcov (napr. na Ľ. Nováka a i.), ruskej formálnej metódy (napr. na M. Bakoša a i.) a novopozitivistického Viedenského krúžku (na I. Hrušovského). Strediskom takto orientovaného vedeckého myslenia bol Spolok pre vedeckú syntézu v Bratislave (1937—40, 1945—50) a po r. 1945 i Bratislavský lingvistický krúžok (BLK) — E. Pauliny, A. Isačenko, J. Ružička, Š. Peciar, J. Horecký a i. — s časopisom Slovo a tvar (1947—1950) a so zborníkom Recueil linguistique de Bratislava (1948). Práce literárnych vedcov a filozofov tohto hnutia vychádzali v literárnych zborníkoch Avantgardy 38: *Áno a nie* (1938), *Sen a skutočnosť* (1940), *Vo dne a v noci* (1941), *Pozdrav* (1942), ako aj v literárnovedných časopisoch a zborníkoch (*Litteraria historica Slovaca*, 1946—47; *Literárnohistorické štúdie*, 1950 a i.). Takáto bola organizač-

ná báza štrukturalizmu v našej vede (presnejšie v tzv. filologických a umenovedných disciplínach) od polovice 30. rokov. Ďalší vnútorný vývin štrukturalizmu, jeho boje, úspechy i neúspechy dôkladnejšie sleduje autor iba v literárnej vede. V nej sa neobmedzuje iba na roky v názve práce uvedené, ale analyzuje — pravda, v skratke — i niektoré najnovšie koncepcie vyznačujúce sa snahou kriticky nadviazať na klasický československý štrukturalizmus v literárnej vede a obohatiť model poznávania literatúry osobitným spôsobom z rozličných aspektov (O. Čepan, V. Turčány, J. Števček, V. Marčok, D. Ďurišin, St. Šmatlák, Fr. Miko). Väčšia skupina súčasných slovenských literárnych vedcov voľne nadväzujúcich na štrukturalizmus podľa autorovej mienky stojí „v podstate na pozíciách historickej poetiky", napr. V. Kochol, J. Brezina, Fr. Štraus, I. Kusý, C. Kraus, J. Noge, Z. Klátik, M. Gáfrik, K. Tomiš, K. Rosenbaum. Oni „rozpracúvajú jednotlivé podnety klasického štrukturalizmu zväčša v literárnej histórii, zúžitkovávajú impulzy na rozličnom stupni alebo prehlbujú jednotlivé aspekty, avšak bez ďalekosiahlejších kritických opráv východiskovej koncepcie" (op. cit., 55).

A. Popovič si kriticky všíma päťdesiate roky (1949—1955), „keď zavládla pseudomarxistická literárna veda" (op. cit., 49), rehabilitáciu štrukturalizmu koncom päťdesiatych rokov i súčasný stav literárnej vedy, ako sme to už spomenuli. Svoju prácu sám autor nepokladá za vyčerpávajúcu, spomína potrebu hlbšieho rozboru najmä súčasnej situácie v osobitnej práci (op. cit., 52). Zdá sa mu, že súčasní bádatelia postupujú individuálne, že existuje pluralizmus metodických postupov i niekoľko metajazykov („individuálnych bádateľských idiolektov"), hoci sa i u nás vyskytujú pokusy „urobiť metodický poriadok" (napr. N. Beniaková-Krausová). Dnes, keď stojíme na prelome nielen v oblasti politickej, ekonomickej, ideologickej, keď ide u nás o novú koncepciu marxistickej vedy a umenia, Popovičova rekapitulácia nedávneho vývinu môže byť podnetná. Pravda, prácu o novšom vývine slovenskej jazykovedy z ideologického i metodologického hľadiska nemôže nahradiť. Preklad práce Jeana P i a g e t a, švajčiarskeho psychológa (*Le structuralisme,* Paris 1968) s komentárom M. Z i g u môže pre takú prácu poskytnúť širšiu bázu.

E. Jóna

Jazykovedné príspevky v zborníku o Jozefovi Škultétym

V dňoch 23.— 24. 5. 1968 sa konala v Turčianskych Tepliciach vedecká konferencia Ústavu slovenskej literatúry SAV a Literárneho archívu Matice slovenskej o živote a diele Jozefa Škultétyho pri príležitosti 115. výročia jeho narodenia a 20. výročia smrti. Roku 1970 vyšiel zborník materiálov z tejto konferencie: *Jozef Škultéty (1853—1948).* (Zborník z vedeckej konferencie Ústavu slovenskej literatúry SAV a Literárneho archívu Matice slovenskej v Turč. Tepliciach. Red. M. Kocák. Martin, Matica slovenská 1970, 244 s. + obr. príloha). Zborník prináša aj príspevky, v ktorých sa vykresľuje činnosť Jozefa Škultétyho v oblasti jazykovedy.

E. Jóna v príspevku *Jozef Škultéty ako jazykovedec* (op. cit., 141—148) ukazuje, že J. Škultéty, ktorý bol vo vedeckej práci v podstate samouk, mal dobrý rozhľad po vtedajšej slavistickej literatúre. Výsledky európskej slavistiky nielen sledoval, ale ich aj kriticky komentoval. Kriticky hodnotil najmä všetko, čo sa vtedy napísalo a publikovalo o slovenčine. Vo svojej práci sa podľa autora vyznačoval rešpektovaním materiálu, kritickosťou a triezvosťou v úsudku, v čom bol „synom svojej doby", pozitivisticky orientovaných jazykovedcov, stúpencov mladogramatickej školy v Nemecku a inde. J. Škultéty, ktorý sám o sebe hovoril, že nie je filológom, sa pre svoje osobné vlastnosti vypracoval podľa E. Jónu na filológa v širokom zmysle slova. Príspevok si ďalej podrobne všíma jednotlivé úseky práce J. Škultétyho v oblasti výskumu slovenského jazyka a starostlivosti o rozvoj nášho jazyka. Pripomína známy Škultétyho negatívny postoj k akýmkoľvek pravopisným zmenám a ukazuje na niektoré Škultétyho úpravy spisovného jazyka, ktoré sa ujali a sú dnes pevnou súčasťou spisovnej slovenčiny. Dnes si už ani neuvedomujeme, že v jednotlivých konkrétnych prípadoch používame podoby slov (napr. *koniec,* nie „konec") alebo väzby (napr. predložku *mimo* s genitívom, nie s akuzatívom, ako to žiadal S. Czambel) podľa návrhov J. Škultétyho. Pozoruhodný je napr. Škultétyho nesúhlas s vnášaním „zvláštností svojho rodiska" do spisovného jazyka.

J. Matejčík v príspevku *J. Škultéty a prvé vydanie Pravidiel slovenského pravopisu* (op. cit., 149—159) približuje čitateľovi históriu vzniku tejto normatívnej príručky, ktorá sa vcelku osvedčila ako širšie koncipovaná práca nielen o slovenskom pravopise, ale aj o správnych jazykových prostriedkoch z oblasti hláskoslovia, tvaroslovia, syntaxe a slovnej zásoby nášho spisovného jazyka. (Prakticky do dnešných dní vychádza zhruba v tej podobe, v akej vyšlo prvé vydanie.) Okrem vzniku prvých Pravidiel hovorí tu autor v osobitnej kapitole (Názorové rozdiely v konkrétnych otázkach) aj o Škultétyho názoroch na jednotlivé otázky normy spisovného jazyka. Na prvý pohľad sa táto časť kryje s tým, čo o Škultétyho názoroch na jednotlivé otázky spisovného jazyka hovorí v cit. článku E. Jóna, ale J. Matejčík uvádza zas niektoré iné veci, takže obidva príspevky sa dopĺňajú. Z prehľadu vidieť, že J. Škultéty zastával vcelku veľmi správne názory. Bol napr. proti zbytočným dvojtvarom v prípade *rozumeť — rozumieť,* odmietal tvary typu *kúpávám,* radil vyslovovať *e,* ak niekto nevie vyslovovať *ä* (v jednom prípade, a to v slove *svatý* ako výraze z cirkevného jazyka bol za výslovnosť *a*), žiadal uzákoniť spôsob vykania typu *mamka, vy ste boli chorá* ako „kompromis" medzi pôvodným slovenským a slovanským typom *mamka, vy ste boli chorí* a českým typom *mamka, vy ste bola chorá,* odmietal podoby slov typu *dietko, doplnek, sál* (slovesný tvar *sal*), *Jozef a Mária Šefčíkovi* atď. V ďalších kapitolách hovorí J. Matejčík o Škultétyho názoroch na slovenčinu a praktickú jazykovednú prácu a o ohlase prvého vydania Pravidiel slovenského pravopisu.

Vcelku E. Jóna si všíma J. Škultétyho skôr ako pracovníka v oblasti dejín slovenského jazyka, J. Matejčík zas charakterizuje jeho prácu v oblasti výskumu súčasného jazyka.

V diskusných príspevkoch A. Horákovej-Gašparíkovej (op. cit., 214—217; publikovaný je v archaizovanej slovenčine), J. Štibraného (op. cit., 217—218), K. Rosenbauma (op. cit., 218—221), Z. Eisa (op. cit., 221—222) a Z. Sojkovej (op. cit., 222—224) sa objasnila najmä otázka čechizačných tendencií prvých Pravidiel slovenského pravopisu.

Príspevky týkajúce sa J. Škultétyho ako jazykovedca sú cenným prínosom do štúdia dejín slovenskej jazykovedy, ktoré zatiaľ nemá ešte nejaký systematickejší, ale skôr len príležitostný ráz (život a dielo vynikajúcich slovenských jazykovedcov z minulosti sa osvetľovali pri príležitosti ich životných jubileí na niektorých vedeckých konferenciách; v poslednom čase sa napr. osvetlila práca S. Czambela a M. Hattalu, predtým Ľ. Štúra a i.). Načrtnutý „jazykovedný profil" J. Škultétyho možno pokladať za predbežný. Bude slúžiť ako podklad pri vypracovaní komplexného pohľadu na jazykovedné dielo tejto pozoruhodnej osobnosti slovenského kultúrneho a politického života z prelomu minulého a tohto storočia.

L. Dvonč

V. Betáková, *Metodika slovenského jazyka v školách II. cyklu.* Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970. 238 s.

K mnohým knižným a časopiseckým prácam o vyučovaní jazyka V. Betáková pridáva ďalšiu knižku z odboru metodiky. Je o to cennejšia, že sa týka vyučovania slovenčiny v II. cykle škôl (na gymnáziách v odborných školách a v učňovských školách), kde jazyková zložka zostala popoluškou a kde na rozdiel od základných škôl metodická literatúra chýba.

V I. (všeobecnej) časti sa autorka venuje metodickým otázkam. Posudzuje zaradenie metodiky materinského jazyka ako vednej disciplíny, ciele vyučovania materinského jazyka, učebnice, vyučovacie metódy, učiteľovu reč a vzťah spisovného jazyka k nespisovným útvarom.

Väčšiu závažnosť z nášho hľadiska má II. (špeciálna) časť, v ktorej rozoberá dnešné platné osnovy a pomôcky na vyučovanie slovenčiny. V nej sa na mnohých miestach dotýka i výskumu slovenčiny a jazykovej politiky vôbec. Stav vo výskume slovenčiny dobre pozná a nebojí sa do školy zavádzať najnovšie bádateľské výsledky. V rozsiahlych statiach napr. opisuje osobitne slovotvorný a osobitne morfematický rozbor slova podľa výskumov J. Horeckého a pripomína škody, ktoré vznikli zmiešavaním týchto dvoch druhov rozboru (pozri s. 95, 125). Pomáha tak zdokonaliť vyučovanie, ktoré z tejto stránky nedrží krok s inými predmetmi (napr. s matematikou, fyzikou, chémiou) v školách II. cyklu. Pri nadväzovaní na jazykovednú a učebnicovú literatúru často naráža i na nejednotnosti. Napr. v kapitole Väzba a primkýnanie (s. 108, 145) upozorňuje na niekoľkoraké chápanie týchto pojmov. Podobný stav odhalila v učebniciach pri definovaní vetných členov (s. 205); zistila, že pri definovaní vetných členov na nižšom stupni škôl sa viacej zdôrazňuje sémantická stránka, v školách II. cyklu zasa ich formálna (gramatická) stránka. Takéto nejasné miesta bude musieť naša jazykoveda odstrániť.

Autorka touto prácou dokázala, že je plne kvalifikovaná prednášať teóriu vyučovania slovenčiny aj na filozofickej fakulte.

J. Oravec

ROZLIČNOSTI

Žiar nad Hronom — Žiar n/Hronom, Žiar n/Hr. — Jedným z typov názvov obcí na Slovensku, ktorý sa pomerne hojne vyskytuje v našom jazyku, je typ, v ktorom základné slovo je bližšie určené predložkovým pádom, pričom sa predložka spája s názvom rieky alebo s názvom vrchu, napr. *Nové Mesto nad Váhom, Žiar nad Hronom, Kláštor pod Znievom, Družstevná pri Hornáde, Krásna nad Hornádom, Lom nad Rimavicou, Lúč na Ostrove, Lysá nad Dunajcom, Malá nad Hronom, Michal na Ostrove, Mýto pod Ďumbierom, Nekyje na Ostrove, Streda nad Bodrogom, Suchá nad Parnou, Turná nad Bodvou, Ústie nad Priehradou, Zlatná na Ostrove.* Tento typ názvov sa neobmedzuje na slovenčinu, ale existuje aj v iných jazykoch, napr. v češtine *(Ústí nad Labem, Kralupy nad Vltavou, Frenštát pod Radhoštěm),* v nemčine *(Köln am Rhein)* alebo vo francúzštine *(Châlon-sur-Marne, Châlon-sur-Saône).*

Niekedy sa takéto názvy skracujú, a to tak, že sa skracuje predložka alebo aj pripojené vlastné meno. Pritom sú rozdiely v písaní takýchto skrátených častí uvedených názvov miest a obcí.

Napr. v Pravidlách slovenského pravopisu (§ 53 B 5) sa uvádza názov *Nové Mesto nad (n.) Váhom.* Predložka sa podľa toho môže skracovať. V Slovníku slovenského jazyka 6, Bratislava 1968, s. 277 sa uvádza názov *Kolín n. R.* Tu sa skracuje predložka aj názov rieky. Zapisujú sa pritom iba prvé písmená a za nimi sa píše bodka. Podobne sa tu píše aj pôvodný nemecký názov *Köln a. R.* (na s. 278), pričom v obidvoch prípadoch sa v zátvorke ako vysvetlenie pripája plný názov.

Ďalej sa tu uvádza: *Nové Mesto nad Váhom,* ale *Nového Mesta n. Váhom* (tamže, 209), *Ústí n. Labem* (301), *Ústí n. Orlicí* (tamže), *Žďár n. Sázavou* (305) *Frankfurt a.* (= am) *Main* (268), *Frankfurt a. O.* (= an der Oder) (tamže). *Kralupy n. Vltavou* (278).

Zisťujeme však aj iný spôsob zapisovania skrátených pomenovaní obcí uvedeného typu. Ide o taký spôsob, že sa skracuje predložka (zapíše sa iba prvé písmeno z predložky), ale za ňou sa nedáva bodka, lež lomka a tesne za ňou sa píše názov rieky, pričom sa tento názov uvádza v plnom znení, alebo v skrátenej podobe s bodkou. Takéto písanie si môžeme doložiť z jedného čísla Roháča: *V Ladomerskej Vieske (okr.* Žiar n/Hronom*) pri asfaltovaní miestnej komunikácie v sídlisku zaznamenali kontrolné orgány svojrázne šetrenie materiálom* (roč. 23, 1971, č. 40, s. 12). — *Občania obce Bzenica, osada Záhorčie (okr.* Žiar n/Hr.*) si svojpomocne vybudovali cestu* (tamže). Podľa toho by sme mohli písať napr. aj názov *Nové Mesto nad Váhom* ako *Nové Mesto n/Váhom* alebo *Nové Mesto n/V.* alebo napr. názov *Kolín nad Rýnom* ako *Kolín n/Rýnom* alebo *Kolín n/R.*

Inak v cit. Slovníku slovenského jazyka sa názvy uvedeného typu uvádzajú iba v plnej podobe. Skrátené podoby sa tu už nezaznamenávajú. Ak by sme vychádzali zo spomenutého spôsobu písania názvov *Kolín nad Rýnom* alebo *Žiar nad Hronom* ako *Kolín n. Rýnom,* resp. *Kolín n. R., Žiar n/Hronom* alebo *Žiar n/Hr.* (tieto prípady máme doložené), potom by sme mohli skracovať aj predložky *pri* a predložku *pod,* teda napr. *Kláštor pod Znievom — Kláštor*

p/Znievom, Kláštor p. Znievom, Hraničná pri Hornáde — Hraničná p. Hornáde, Hraničná p/Hornáde.

Mohla by, pravda, vzniknúť otázka. či je tu vôbec správne skracovať predložky. Existujú totiž viaceré predložky s rovnakými hláskami na začiatku slova, a tak pri použití skrátenej podoby nie je hneď jasné, o ktorú predložku vlastne ide. Napr. popri predložke *pod* so začiatočnou spoluhláskou *p* existuje aj predložka *pri* s tou istou spoluhláskou na začiatku. Proti tomuto argumentu možno uviesť tú skutočnosť, že jednoznačnosť pri použití skrátenej predložky názvu vyplýva z pádu pripojeného vlastného mena. Pri predložkách *nad* a *pod* je vlastné meno v 7. páde, pri predložke *pri* v 6. páde. A tak nemôžu byť pochybnosti o tom, o ktorú predložku v danom konkrétnom prípade ide.

Do istej miery prekvapuje, že sa v cit. Slovníku slovenského jazyka názov *Kolín nad Rýnom* neuvádza najprv v plnom znení a až potom v skrátenej podobe, ale naopak, najprv v skrátenej podobe a až v zátvorke ako dodatočné vysvetlenie v plnom znení. Vychádza sa tu azda z bežného používania tohto názvu v skrátenej podobe. V Malom atlase sveta (1. slovenské vydanie, Praha 1960, s. 31) je názov *Kolín nad Rýnom* uvedený v plnom znení s odkazom na pôvodný nemecký názov v skrátenej podobe. Podľa nášho názoru bolo by najvhodnejšie uviesť najprv plný názov a za ním skrátenú podobu s vysvetlením, že sa daný názov píše najčastejšie v skrátenej podobe. Tým by sa vhodne vyjadrila sekundárnosť, odvodenosť skrátenej podoby.

Pokiaľ ide o otázku, ktorému z uvedených spôsobov písania skrátených podôb takýchto pomenovaní by sme mali dávať prednosť, nazdávame sa, že u nás je obvyklejšia podoba s lomkou, t. j. typ *Žiar n/Hronom,* resp. *Žiar n/Hr.* Prinajmenšom by mala byť v normatívnych príručkách zmienka aj o tomto spôsobe skracovania názvov obcí s predložkovou väzbou. Odporúčame zmieniť sa o takýchto prípadoch vo výklade o skratkách a značkách.

L. Dvonč

Istanbul — Carihrad — Konštantínopol. — Pri koncipovaní Česko-slovenského slovníka sa ukázalo, že k českému heslu *Konstantinopol* (Slovník spisovného jazyka českého. 1. A—M. Red. B. Havránek. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV, 1960, s. 937) nemáme v Slovníku slovenského jazyka (red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6 zv.; ďalej SSJ) príslušný ekvivalent. Citovaný SSJ v 6. zväzku má v abecednom zozname cudzích zemepisných názvov iba heslá *Carihrad* (op. cit., 263) a *Istanbul* (op. cit., 273). Uvádza ich ako synonymá, čo z historického hľadiska treba brať s rezervou, keďže ide o názvy pochádzajúce z rozličných historických období a zároveň o názvy rozličnej proveniencie: *Istanbul* je súčasný názov, *Carihrad* je názov historický, a to slovanského pôvodu. Ukazuje sa však potrebným venovať pozornosť aj ďalšiemu historickému názvu dnešného Istanbulu a určiť jeho podobu.

Prvé Pravidlá slovenského pravopisu (red. V. Vážný. 1. vyd. Praha, Štátne nakladateľstvo 1931) uvádzali na s. 157 heslo *Konstantinopol, -a m. — Carihrad.* Zaiste podľa tejto kodifikácie nachodíme podobu „Konstantinopol" ako heslo v Slovenskom náučnom slovníku (2. diel. E—M. Bratislava — Praha, LITEVNA

1932) na s. 253. Vo všetkých ďalších vydaniach Pravidiel slovenského pravopisu až dosiaľ toto heslo vypadlo. Nedostalo sa ani do Zaunerovej Praktickej príručky slovenského pravopisu (3. vyd. Bratislava, Obzor 1966).

Ak máme posúdiť podobu „Konstantinopol", treba konštatovať, že v cit. Pravidlách z r. 1931 je pred heslom *Konstantinopol* heslo *Konstantín*, zatiaľ čo vo všetkých ďalších vydaniach Pravidiel je už náležitá slovenská podoba *Konštantín*. (Porov. napr. 11. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 198.) Toto vlastné meno sa nepoužíva v slovenčine len ako bežné osobné (krstné) meno, ale je aj názvom pre historické osobnosti, či už ide o meno cisára Konštantína Veľkého alebo o meno slovanského vierozvesta Konštantína — Cyrila.

V týchto súvislostiach treba zaznamenať, že podľa cit. Pravidiel (1931) sa používa podoba *Konstantín* napr. aj v 2. vydaní prekladu Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda (Bratislava — Praha, Slovenská liga a L. Mazáč 1934), zatiaľ čo v rozšírenej reedícii týchto a ďalších textov (Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda v legendách a listoch. Turč. Sv. Martin, Matica slovenská 1950) sa už sústavne používa podoba *Konštantín*, ako sa traduje od Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1940.

Podľa tohto postupu sa zdá logické, aby aj názov mesta pomenovaného podľa Konštantína Veľkého mal v základe podobu *Konštantín*. Slovenským ekvivalentom českého názvu *Konstantinopol* má teda byť *Konštantínopol*. Takéto stanovisko zaujímajú i naši historici, zaoberajúci sa príslušným historickým obdobím (P. Ratkoš, R. Marsina). Aj v časopise Slovenská archivistika (6, 1971, v tlači) máme na uvedenú podobu písomné doklady, napr.: *Najobšírnejšie sa Metodovou cestou* do Konštantínopolu *zaoberal Jaroslav Bidlo. — Byzantský cisár Bazileios pozýva arcibiskupa Metoda na návštevu svojho domu* v Konštantínopoli (!). Naproti tomu v Nedeľnej Pravde z 12. 11. 1971 na str. 8 sa prejavuje kolísanie; striedavo sa používajú tvary so *-š-* aj so *-s-*: *Srbsko aj Bulharsko by sa mali stať osobitnými vladárstvami,* do Konstantinopolu *však vtiahnu ruské vojská. — Dnes tu musíme ostať, aby sme dopravili ranených* do Konštantinopolu.

Pri názve *Konštantínopol* treba v porovnaní s češtinou odôvodniť aj kvantitu. V češtine je v miestnom názve náležitá krátkosť *(Konstantinopol)*, lebo je aj v osobnom mene *Konstantin*. Naproti tomu je v slovenskom osobnom mene dĺžka *(Konštantín)*, ktorá sa podľa súčasných zásad tvorenia slov — podľa možnosti nemeniť základ — zachováva aj v zemepisnom názve.

Napokon treba povedať dačo aj o skloňovaní tohto miestneho názvu. Ako slovo cudzieho pôvodu so zakončením na *-ol* skloňuje sa pravidelne podľa vzoru *dub* (Pravidlá slovenského pravopisu. 11. vyd. Bratislava 1971, § 76, s. 55.). Podľa toho je správny lokál *v Konštantínopole*, nie „v Konštantínopoli". (Porov. napr. aj SSJ, 6, s. 286: *v Nikopole*). V genitíve cit. SSJ pripúšťa dvojtvar *-u/-a*, čo by platilo aj pre názov *Konštantínopol: do Konštantínopolu/-a*. Všetky tieto podoby bude treba doplniť do Slovníka slovenského jazyka, ba aj do ďalšieho vydania Pravidiel slovenského pravopisu.

M. Marsinová

SLOVENSKÁ REČ, časopis Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied pre výskum slovenského jazyka. Ročník 37, 1972, číslo 2. Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza šesť ráz za rok. Ročné predplatné Kčs 48,—, jednotlivé číslo Kčs 8,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin, Výmer RK HSVZ čís. 18163/50-II/3.
© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1971.
Kčs 8,—.